

FRATELLI TUTTI

P A P E Ž F R A N T I Š E K

FRATELLI TUTTI

Encyklika o bratrství a sociálním přátelství

K A R M E L I T Á N S K É N A K L A D A T E L S T V Í

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Katolická církev. Papež (2013- : František)

[Fratelli tutti. Český]

Fratelli tutti : encyklika o bratrství a sociálním přátelství / papež František ; z anglického originálu Encyclical letter Fratelli tutti of the Holy Father Francis on fraternity and social friendship s přihlédnutím ke španělské, německé a italské verzi přeložil Jaroslav Brož. – V Praze : Karmelitánské nakladatelství, 2021. – 178 stran. – (Dokumenty)

Český text

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-7566-217-0 (brožováno)

* 177.63 * 177.3 * 2-423.79 * 316.474 * 316.72/.73 * 327(100) * 316.423 *

316.7+008 * 165-028.82 * 272-1/-9 * 272-732.2-284/-285 * (093.2)

– Katolická církev. Papež (2013- : František). Fratelli tutti

– přátelství – křesťanské pojetí

– otevřenost – křesťanské pojetí

– láska – křesťanské pojetí

– dialog – křesťanské pojetí

– světová politika – křesťanské pojetí – 21. století

– globální problémy – křesťanské pojetí – 21. století

– civilizace – křesťanské pojetí – 21. století

– nové paradigma – křesťanské pojetí – 21. století

– učení katolické církve – 21. století

– papežské dokumenty – 2011-2020

– encykliky

27-4 – Praktická teologie. Morální teologie [5]

Církevní schválení předsedy České biskupské konference,
arcibiskupa Jana Graubnera, č. j. 743/2000 ze dne 17. prosince 2020

© Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2020

Czech edition © Karmelitánské nakladatelství, s. r. o., 2021

*Veškerá práva původního nakladatele (Libreria Editrice Vaticana)
jsou vyhrazena. Bez jeho písemného souhlasu nesmí nikdo tuto exhortaci
dále šířit ani překládat.*

ISBN 978-80-7566-217-0

OBSAH

Zkratky / 9

Citovaná literatura v češtině / 9

Fratelli tutti [1–2] / 13

Bez hranic [3–8] / 13

První kapitola:

Stíny ve světě, který se uzavřel [9–55] / 17

Rozpadající se sny [10–14] / 17

Konec dějinného vědomí [13–14] / 19

Chybí plán pro všechny [15–28] / 20

„Svět na jedno použití“ [18–21] / 21

Lidská práva nejsou dostatečně univerzální [22–24] / 23

Konflikty a obavy [25–28] / 25

Globalizace a pokrok bez společné mapy [29–31] / 26

Pandemie a další katastrofy v dějinách [32–36] / 28

Absence lidské důstojnosti na hranicích [37–41] / 30

Iluze komunikace [42–50] / 33

Bezostyšná agrese [44–46] / 34

Informace bez moudrosti [47–50] / 35

Formy závislosti a sebebohrdání [51–53] / 37

Naděje [54–55] / 38

Druhá kapitola:

Cizinec na cestě [56–86] / 40

Podobenství o milosrdném Samaritánovi (Lk 10,25–37) [56] / 40

Kontext [57–62] / 41
Opuštěný na kraji cesty [63–68] / 44
Stále znovu vyprávěný příběh [69–71] / 47
Postavy v příběhu [72–76] / 48
Začít znovu [77–79] / 51
Bližní bez hranic [80–83] / 52
Naléhavá prosba cizince [84–86] / 54

Třetí kapitola:

Ohlašovat a vytvářet otevřený svět [87–127] / 56

Vydat se za své hranice [88–94] / 56
Jedinečná hodnota lásky [91–94] / 58
Láska otevřená stále víc [95–100] / 59
Otevřené společnosti, které integrují každého člověka [97–98] / 60
Nedostatečné chápání univerzální lásky [99–100] / 61
Překročit hranice světa „společníků“ [101–105] / 62
Svoboda, rovnost a bratrství [103–105] / 63
Univerzální láska, která podporuje člověka jako osobu [106–111] / 64
Podporovat mravní dobro [112–117] / 67
Hodnota solidarity [114–117] / 68
K sociální funkci soukromého vlastnictví [118–127] / 70
Práva bez hranic [121–123] / 71
Práva národů [124–127] / 72

Čtvrtá kapitola:

Se srdcem otevřeným celému světu [128–153] / 75

Hranice a jejich meze [129–132] / 75
Vzájemná obdarování [133–141] / 77
Plodná výměna [137–138] / 79
Nezištný přístup k druhým [139–141] / 80
Lokální a univerzální [142–153] / 81
Chut' lokálního [143–145] / 82
Univerzální horizont [146–150] / 84
Začněme ve svém kraji [151–153] / 86

Pátá kapitola:

Lepší způsob politiky [154–197] / 88

Formy populismu a liberalismu [155–169] / 88

Lidový neznamená populistický [156–162] / 88

Přínosy a limity liberálních přístupů [163–169] / 92

Mezinárodní moc [170–175] / 96

Sociální a politická láska [176–185] / 99

Politika, jakou potřebujeme [177–179] / 99

Politická láska [180–182] / 101

Účinná láska [183–185] / 102

Uplatňování politické lásky [186–192] / 103

Oběti zrozené z lásky [187–189] / 104

Láska, která integruje a spojuje [190–192] / 106

Spíše plodnost než výsledky [193–197] / 107

Šestá kapitola:

Dialog a sociální přátelství [198–224] / 110

Společenský dialog pro novou kulturu [199–205] / 110

Budovat společně [203–205] / 112

Základ konsensu [206–214] / 114

Konsensus a pravda [211–214] / 116

Nová kultura [215–221] / 118

Setkání, které se stává kulturou [216–217] / 119

Radost uznávat druhé [218–221] / 120

Znovuobjevit laskavost [222–224] / 121

Sedmá kapitola:

Cesty k novému setkání [225–270] / 124

Začít znovu od pravdy [226–227] / 124

Umění a architektura pokoje [228–235] / 125

Začínat od posledních [233–235] / 128

Hodnota a smysl odpuštění [236–245] / 129

Nevyhnutelný konflikt [237–240] / 130

Legitimní boje a odpuštění [241–243] / 132

Nejlepší způsob, jak jít dál [244–245] / 133

Paměť [246–254] / 134

Odpustit neznamená zapomenout [250–254] / 136

Válka a trest smrti [255–270] / 138

Nespravedlnost války [256–262] / 138

Trest smrti [263–270] / 142

Osmá kapitola:

Náboženství ve službě bratrství ve světě [271–287] / 147

Nejhlubší základ [272–280] / 147

Křesťanská identita [277–280] / 150

Náboženství a násilí [281–287] / 152

Výzva [285–287] / 154

Modlitba ke Stvořiteli / 157

Ekumenická modlitba křesťanů / 158

Poznámky / 161

ZKRATKY

- AAS** Acta Apostolicae Sedis, Roma, od roku 1909 (číselné údaje znamenají ročník, rok a stranu, na které se citace nachází)
- PG** Patrologiae cursus completus..., Series graeca et orientalis, ed. J. P. Migne, Paris 1857–1886
- PL** Patrologiae cursus completus..., Series latina, ed. J. P. Migne, Paris 1877–1890

CITOVANÁ LITERATURA V ČEŠTINĚ

Církevní dokumenty:

Dokumenty II. vatikánského koncilu, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002.

Katechismus katolické církve, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2001.

Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2008.

Papežské dokumenty:

Benedikt XVI., Encyklika *Deus caritas est* (25. prosince 2005): Paulínky, Praha 2006.

–, Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009): Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2009.

Papež František, Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015): Paulínky, Praha 2015.

–, Apoštolská exhortace *Amoris laetitia* (19. března 2016): Paulínky, Praha 2016.

–, Apoštolská exhortace *Gaudete et exsultate* (19. března 2018): Paulínky, Praha 2018.

- , Apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019):
Karmelitánské nakladatelství, Praha 2019.
- Jan XXIII., Encyklika *Pacem in terris* (11. dubna 1963):
Sociální encykliky 1891–1991, Zvon, Praha 1996, s. 175–221.
- Jan Pavel II., Encyklika *Redemptor hominis* (4. března 1979): Zvon,
Praha 1996.
- , Encyklika *Laborem exercens* (14. září 1981): *Sociální encykliky
1891–1991*, s. 297–350.
- , Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987): *Sociální
encykliky 1891–1991*, s. 351–408.
- , Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991): *Sociální encykliky
1891–1991*, s. 409–473.
- , Encyklika *Evangelium vitae* (25. března 1995): Zvon, Praha 1995.
- Pavel VI., Encyklika *Populorum progressio* (26. března 1967):
Sociální encykliky 1891–1991, s. 223–259.
- Pius XI., Encyklika *Quadragesimo anno* (15. května 1931):
Sociální encykliky 1891–1991, s. 57–111.

Klasické texty:

- Františkánské prameny*, sv. I, Matice cyrilometodějská, Olomouc
2001.
- Regula Benedicti – Řehole Benediktova*, Benediktinské arcidiákonství
sv. Vojtěcha a sv. Markéty, Praha 1998.
- Publius Vergilius Maro, *Aeneis*, Svoboda, Praha 1970.

Encyklika

FRATELLI TUTTI

Svatého otce Františka

o bratrství a sociálním přátelství

3. října 2020

1. „Fratelli tutti.“¹ Těmito slovy se svatý František z Assisi obrátil na své bratry a sestry a předložil jim způsob života vyznačující se chutí evangelia. Z Františkových rad zde chci vybrat tu, ve které vyzývá k lásce přesahující zeměpisné bariéry i vzdálenosti. Prohlašuje v ní za blahoslaveného každého, kdo miluje druhého, „když je od něj vzdálen, právě tak, jako když je s ním“.² Těmito několika prostými slovy vyjádřil podstatu bratrské otevřenosti, která nám dovoluje uznávat, vážit si a milovat každého člověka, aniž je fyzicky blízko, bez ohledu na to, kde se narodil nebo kde žije.

2. Tento světec bratrské lásky, prostoty a radosti, který mě inspiroval k napsání encykliky *Laudato si'*, mě opět pobízí, abych věnoval tuto novou encykliku bratrství a sociálnímu přátelství. František, který se sám cítil bratrem slunce, moře a větru, dobře věděl, že má ještě blíž k těm, s nimiž sdílí jedno tělo. Všude rozséval pokoj a kráčel po boku chudých, opuštěných, nemocných, vyloučených, těch nejposlednějších.

BEZ HRANIC

3. Jeden příběh ze života svatého Františka nám ukazuje jeho otevřené srdce, jež neznalo hranice a bylo schopno překračovat rozdíly v původu, národnosti, barvě pleti nebo náboženství. František jednou navštívil v Egyptě

sultána Al-Malika Al-Kámila. Tato návštěva ho stála obrovské úsilí, když uvážíme jeho chudobu, jeho skrovné prostředky, dlouhou cestu a odlišnost jazyka, kultury a náboženství. Cesta, kterou podnikl v době křížáckých tažení, ukázala ještě víc velikost lásky, kterou chtěl žít v touze obejmout všechny lidi. Františkova láska k bratřím a sestrám odpovídala tomu, jak veliká byla jeho věrnost Pánu. Přes obtíže a nebezpečí, s kterými se musel potýkat, se šel František setkat se sultánem se stejným postojem, jaký vyžadoval od svých učedníků: jestliže se ocitnou „mezi Saracény a dalšími nevěřícími“, nebudou – aniž by zapřeli svou identitu – „začínat hádky nebo spory, ale kvůli Pánovi se podřídí každému lidskému zřízení“.³ V kontextu doby to byl mimořádný požadavek. Žasneme nad tím, jak před osmi sty lety František doporučoval, aby se ustoupilo od jakékoli formy útočnosti nebo sporu a aby se i těm, kdo nebyli jeho víry, prokazovala pokorná a bratrská „podřízenost“.

4. František nevedl slovní válku, jíž by vnucoval nauku, ale šířil Boží lásku. Pochopil, že „Bůh je láska; kdo zůstává v lásce, zůstává v Bohu a Bůh zůstává v něm“ (1 Jan 4,16). Tak byl všem otcem a podněcoval k vizi bratrské společnosti. Vždyť „jenom ten, kdo k druhým přistupuje ne proto, aby je poutal k sobě, ale aby jim pomáhal stávat se stále plněji sebou samými, se stává doopravdy otcem“.⁴ V tehdejší světě plném strážních věží a obranných zdí žila města krvavými válkami mezi mocnými rody, a přitom se na vyloučených periferiích rozrůstaly oblasti plné bídy. Tam se Františkovi dostalo pravého vnitřního pokoje a osvobodil se od jakékoli touhy ovládat druhé. Stal se

jedním z nejposlednějších a usiloval o život v souladu se všemi lidmi. Jemu vděčíme za inspiraci k napsání těchto stránek.

5. O otázky bratrství a sociálního přátelství jsem se zajímal vždycky. V posledních letech jsem o nich mluvil opakovaně a v různých souvislostech. V této encyklice jsem se snažil shromáždit na jedno místo mnohá z těchto vyjádření a ukázat je v širším kontextu uvažování. Při přípravě *Laudato si'* jsem našel pramen inspirace ve svém bratru pravoslavném patriarchovi Bartoloměji, který důrazně mluvil o tom, že musíme pečovat o stvoření. V tomto případě jsem cítil velké povzbuzení od velkého imáma Ahmeda Al-Tajíba, s kterým jsem se setkal v Abú Dhabí, kde jsme učinili prohlášení, že Bůh „stvořil všechny lidi s rovnými právy, povinnostmi a důstojnostmi, a povolal je, aby spolu žili jako bratři a sestry“.⁵ To nebylo jen diplomatické gesto, ale úvaha vzniklá na základě dialogu a společného úsilí. Tato encyklika předkládá a rozvíjí některá významná témata, uvedená v dokumentu, který jsme společně podepsali. Vedle svých myšlenek jsem do ní začlenil také velký počet dokumentů a dopisů, které jsem dostal od mnoha jednotlivců a skupin z celého světa.

6. Následující stránky nechtějí podat úplnou nauku o bratrské lásce, zaměřují se spíše na její univerzální rozměr, na její otevřenost všem. Předkládám tuto sociální encykliku jako skromný příspěvek k reflexi s nadějí, že osvědčíme svou schopnost odpovídat na současné pokusy o vylučování nebo přehlížení druhých novou vizí bratrství a sociálního přátelství, které nezůstane jen u slov. A třebaže jsem

ji napsal na základě svého křesťanského přesvědčení, které mě inspiruje a je mi oporou, snažil jsem se zároveň nabídnout tyto úvahy jako pozvání k dialogu se všemi lidmi dobré vůle.

7. Když jsem psal tento list, propukla nečekaně pandemie nemoci covid-19, která odhalila naše falešné jistoty. Vedle různých způsobů, kterými jednotlivé země na krizi reagovaly, se ukázala zcela zjevně jejich neschopnost postupovat společně. Při vši naší hyperkonektivitě jsme byli svědky fragmentace, která jen ztěžovala řešení problémů, jež nás všechny postihly. Každý, kdo si myslí, že jediné, co se máme naučit, je pouze vylepšit to, co jsme dělali dosud, nebo zdokonalit už existující systémy a normy, popírá realitu.

8. Velmi si přeji, abychom v této době, ve které je nám dáno žít, přispěli uznáváním důstojnosti každého člověka k obnově celosvětového úsilí o bratrství. Bratrství mezi všemi: „Máme zde úžasné tajemství, které nám ukazuje, jak snít a proměnit náš život v nádherné dobrodružství. Nikdo ať nemusí počítat s životem v osamění. ... Potřebujeme společenství, které nás podporuje a pomáhá nám, v kterém si můžeme navzájem pomáhat hledět do budoucnosti. Jak důležité je společně snít! ... Jsme-li sami, vystavujeme se nebezpečí, že uvidíme přeludy, věci, které tu nejsou. Ale sny, ty se vytvářejí společně.“⁶ Sněme tedy jako jedna lidská rodina, jako souputníci s týmž lidským tělem, jako děti jedné země, která je naším společným domovem, každý s bohatstvím své víry a svého přesvědčení, každý svým vlastním hlasem, všichni jako bratři a sestry!

PRVNÍ KAPITOLA

STÍNY VE SVĚTĚ, KTERÝ SE UZAVŘEL

9. Mým cílem tu není podat vyčerpávající analýzu nebo studovat všechna hlediska skutečnosti, ve které žijeme. Chci jen poukázat na určité tendence v našem světě, které brání rozvíjení univerzálního bratrství.

ROZPADAJÍCÍ SE SNY

10. Celá desetiletí se zdálo, že svět se z mnoha válek a katastrof poučil a že pomalu směřuje k různým formám integrace. Například tu byl sen o jednotné Evropě, schopné uznávat společné kořeny a radovat se ze své bohaté rozmanitosti. Myslíme na „pevné přesvědčení zakladatelů Evropské unie, kteří toužili po budoucnosti založené na schopnosti společně pracovat na překonání rozdělení a podporování míru a přátelství mezi všemi národy tohoto kontinentu“.⁷ Stále také rostla touha po integraci v Latinské Americe a bylo v tomto směru podniknuto mnoho kroků. V dalších zemích a oblastech nesly snahy o smíření a sblížování své ovoce, jinde vzbuzovaly velké naděje.

11. Ale v těchto našich dnech se ukazují známky určité regrese. Znovu propukají dávné spory, které se zdály být zažehnány, a množí se případy krátkozrakého, extremistického, zlého a agresivního nacionalismu. V některých zemích

vede pojetí lidové a národní jednoty, prostoupené různými ideologiemi, k novým formám sobectví a ke ztrátě sociálního cítění pod záminkou obrany národních zájmů. Opět je třeba si připomenout, že „každá generace musí navázat na zápasy a vymoženosti minulých generací a obracet svůj pohled ještě výš. To je cesta. Dobrotivosti spolu s láskou, spravedlnosti a solidarity se nedosahuje jednou provždy. Musejí se uskutečňovat každý den. Nelze se spokojit s tím, co bylo dosaženo v minulosti, a spokojeně to užívat, jako bychom mohli přehlížet skutečnost, že mnoho našich bratří a sester dosud trpí v podmínkách, které vyžadují naši pozornost“.⁸

12. „Otevřít se světu“ je výraz, který si osvojil ekonomický a finanční sektor a který se dnes používá výlučně pro otevřenost zahraničním zájmům nebo pro svobodu ekonomických mocností investovat bez překážek nebo komplikací ve všech zemích. Místní konflikty a nedbání na společné dobro jsou využívány globální ekonomikou s cílem vnutit jediný kulturní model. Taková kultura sice sjednocuje svět, ale rozděluje lidi a národy, protože „stále víc globalizovaná společnost z nás činí sousedy, ale nečiní z nás bratry“.⁹ Ve stále více zmasovělém světě, který upřednostňuje individualistické zájmy a oslabuje komunitní rozměr života, jsme osamoceni víc než kdy dřív. Rozrůstají se trhy, kde se jedinci stávají víc konzumenty nebo diváky. Rozvoj tohoto druhu globalismu posiluje identitu těch mocnějších, kteří se sami mohou chránit, ale směřuje k oslabování identity těch slabších a chudších oblastí a činí je zranitelnějšími a závislejšími. Politika se tak stává stále slabší tváří v tvář nadnárodním ekonomickým mocnostem, které působí na základě principu *divide et impera* („rozděl a panuj“).

Konec dějinného vědomí

13. Z téhož důvodu sílí proces ztráty dějinného vědomí, což vede jen k dalšímu rozkladu. Lze pozorovat, jak se do kultury vkrádá určitý druh „dekonstruktivismu“, na jehož základě lidská svoboda prohlašuje, že tvoří úplně všechno od nuly. Nadále platí pouze potřeba bezmezného konzumu a zdůrazňování rozličných forem bezobsažného individualismu. Znepokojení nad tím mě vedlo k tomu, abych dal mladým radu: „Když vám někdo říká, abyste ignorovali své dějiny, abyste odmítali zkušenosti starších lidí, abyste pohrdali minulostí a vzhlíželi jen k budoucnosti, kterou vám nabízí – což toto není snadný způsob, jak si vás chce touto nabídkou přitáhnout, abyste mu pak dělali jen to, co vám řekne? Takový člověk potřebuje, abyste byli prázdní, bez kořenů, abyste ničemu nedůvěřovali, abyste věřili jen jeho slibům a podrobovali se jeho plánům. Právě tak působí ideologie různého druhu, které ničí (jinými slovy dekonstruují) všechno, co je jiné, a tak mohou vládnout bez jakéhokoli odporu. K tomu potřebují takové mladé lidi, kteří pohrdají dějinami, kteří odmítají duchovní a lidské bohatství předávané po generace a nedbají na nic z toho, co bylo předtím.“¹⁰

14. To jsou nové formy kulturní kolonizace. Nezapomínejme na to, že „lidé, kteří opouštějí svou tradici – a to buď z důvodu módního napodobování druhých, nebo proto, aby podněcovali násilí, či z neodpustitelné nedbalosti nebo apatie dovolují druhým okrádat jejich duši –, dojdou k tomu, že ztratí nejen svou duchovní fyziognomii, ale také svou morální soudržnost a nakonec svou intelektuální,

ekonomickou a politickou nezávislost“.¹¹ Jedním z účinných způsobů, jak oslabit dějinné vědomí, kritické myšlení, boj za spravedlnost a integrační procesy, je vyprazdňování velkých slov od jejich významu nebo jejich překrucování. Co dnes doopravdy znamenají slova jako demokracie, svoboda, spravedlnost nebo jednota? Byla ohnuta a pokřivena, aby sloužila jako nástroj ovládnutí, jako bezvýznamné nálepky, které lze použít k ospravedlnění jakékoli činnosti.

CHYBÍ PLÁN PRO VŠECHNY

15. Nejúčinnější způsob, jak ovládat druhé a postupovat kupředu bez ohledu na kohokoli, je rozsévat beznaděj a ustavičně zastrašovat, a to i pod rouškou obrany určitých hodnot. Dnes se v mnohých zemích staly politickými prostředky přehánění, extrémismus a polarizace. Strategie výsměchu, podezřívání a nelítostné kritiky se rozmanitým způsobem používá k tomu, aby bylo druhým upíráno právo na existenci nebo na svůj názor. Nebere se v úvahu jimi předkládaná pravda a hodnoty, čímž se společnost ochuzuje a podrobuje aroganci mocných. Politika už zdaleka není zdravou diskusí o dlouhodobých plánech k rozvoji všech a ke společnému dobru, ale pouhou kombinací marketingových technik zaměřenou na okamžité výsledky, jejímž prvořadým cílem je diskreditovat druhé. Diskuse v rámci tohoto ubohého vzájemného osočování degeneruje do neustálých kontroverzí a konfrontací.

16. Je vůbec ještě možné uprostřed těchto konfliktů všech proti všem a střetů různých zájmů, kde vítězství spočívá ve zbavení se svých oponentů, zvednout svůj zrak, abychom

poznali svého souseda nebo abychom pomohli tomu, kdo upadl a leží u cesty? Nějaký plán s velkými cíli pro rozvoj celé naší lidské rodiny bude dnes znít jako šílenství. Jeden druhému se stále více vzdalujeme a pomalá a náročná cesta ke sjednocenému a spravedlivějšímu světu se setkává s novým a dramatickým nezdarem.

17. Pečovat o svět, ve kterém žijeme, znamená pečovat o sebe. Přitom ale potřebujeme přemýšlet o sobě víc a víc jako o jedině rodině obývající společný dům. Taková péče nezajímá ty ekonomické síly, které vyžadují rychlé výnosy. Hlasy pozdvihnuté na obranu životního prostředí bývají často umlčovány nebo vysmívány za použití zdánlivě rozumných argumentů, které jsou zástěrkou pro partikulární zájmy. V této ulitě, krátkozraké kultuře, kterou právě vytváříme a které chybí sdílený projekt, „lze předpokládat, že vyčerpání některých zdrojů povede ke vzniku takové situace, v níž budou vznikat nové války pod záminkou ušlechtilých nároků“.¹²

„Svět na jedno použití“

18. Zdá se, že některé části naší lidské rodiny lze snadno obětovat ve prospěch druhých, kteří se považují za hodné bezstarostné existence. Ostatně „lidé už nejsou považováni za prvořadou hodnotu, o kterou je třeba pečovat a chránit ji, zejména jsou-li chudí a postižení, ‚dosud neužiteční‘ – jako nenarozené děti – nebo ‚už k nepotřebě‘ – jako staří lidé. Stali jsme se netečnými ke všem druhům marnotratnosti, počínaje plýtváním jídlem, a to je mimořádně trestuhodné“.¹³

19. Pokles porodnosti, který vede ke stárnutí populace, spolu s vykazováním starých lidí do smutného osamocené-ho způsobu života, je nenápadný způsob, jímž prohlašujeme, že všechno musí být jen, jak to chceme my, že jediné, o co tu jde, jsou naše individuální zájmy. A tak „se nevyhazuje jen jídlo a nadbytečné věci, ale často samy lidské osoby“.¹⁴ Viděli jsme, co se na určitých místech světa stalo se starými lidmi následkem koronaviru. Neměli zemřít takovým způsobem. Ale něco podobného se už dlouho dělo během vln horka a za jiných okolností: starší lidé byli krutě opuštěni. Neuvědomujeme si, že když izolujeme staré lidi a péči o ně necháváme na druhých bez dostatečné účasti členů rodiny, mrzáčíme a ochuzujeme tím rodinu samu. Současně tím připravujeme mladé lidi o nezbytné spojení s jejich kořeny a moudrostí, kterou si mládí nedokáže osvojit samo.

20. Tento způsob vylučování druhých může nabývat rozličných forem, jako je například obsesivní snaha snižovat mzdové náklady, aniž bychom si uvědomovali, jaké závažné důsledky to může mít, protože nezaměstnanost, kterou to přímo způsobí, vede k narůstání chudoby.¹⁵ Vylučování druhých se navíc projevuje v odporlivých postojích, jež jsme už považovali za dávno překonané, jako je rasismus, který se skrývá a znovu a znovu vynořuje. Projevy rasismu nás nadále zostuzují, protože ukazují, že údajný společenský pokrok není tak reálný, jak jsme si mysleli, a není zajištěn jednou provždy.

21. Některá ekonomická pravidla se ukázala být účinná pro růst, ale ne pro celkový rozvoj člověka.¹⁶ Vzrostlo bohatství, ale ne rovným způsobem, a tak „se objevují nové formy

chudoby“.¹⁷ Tvrzení, že moderní svět snížil chudobu, se zakládá na poměrování chudoby kritérii z minulosti, která ale neodpovídají současné realitě. V jiných dobách nebyla například skutečnost, že lidé neměli přístup k elektrické energii, považována za známku chudoby ani nebyla důvodem strádání. Chudoba musí být vždy chápána a poměřována jen v kontextu skutečných možností daného dějinného období.

Lidská práva nejsou dostatečně univerzální

22. Často zjišťujeme, že lidská práva ve skutečnosti neplatí stejně pro všechny lidi. Uznávání těchto práv „je vstupní podmínkou pro sociální a ekonomický rozvoj dané země. Když je respektována důstojnost člověka a jsou uznávána a zaručována jeho práva, rozvíjí se také tvořivost a podnikavost, a člověk může rozvinout mnoho svých činností pro společné dobro“.¹⁸ Avšak „při bližším pohledu na naše současné společnosti vidíme četné protiklady, na jejichž základě se ptáme, zda rovná důstojnost všech lidí, která byla veřejně vyhlášena před sedmdesáti roky, je doopravdy uznávána, respektována, chráněna a podporována za všech okolností. V dnešním světě přetrvává mnoho forem nespravedlnosti, které vyrůstají z velmi zúžených antropologických konceptů a ekonomického modelu postaveného na zisku, který se nezdráhá zneužívat, vyřazovat, a dokonce i zabíjet člověka. Zatímco jedna část lidstva žije v nadbytku, druhá část zakouší, že je jí upírána, pohrdána a pošlapávána její důstojnost a že jsou jí upírána nebo porušována její základní práva“.¹⁹ Co nám to říká o rovnosti práv založených na lidské důstojnosti jako takové?

23. Obdobně uspořádání společností v celém světě má dosud daleko k tomu, aby byla ženám jasně přiznána stejná důstojnost a práva jako mužům. Něco říkáme slovy, ale naše rozhodnutí a skutečnost mluví jinak. Například „dvojnásobně ubohé jsou ženy, které trpí v situacích vyloučení, špatného zacházení a násilí, protože mají často méně možností hájit svá práva“.²⁰

24. Také musíme přiznat, že „ačkoli mezinárodní společenství přijalo četné dohody s cílem odstranit otroctví ve všech jeho formách a spustilo různé strategie na boj s tímto jevem, přesto je dnes milionům lidí – dětem, ženám a mužům všech věkových skupin – upírána svoboda a jsou nuceni žít v podmínkách blížících se otroctví. ... Dnes stejně jako v minulosti má otroctví kořeny v pojetí lidské osoby, které umožňuje, aby s dotyčným mužem či ženou bylo zacházeno jako s věcí. ... Buď donucováním nebo podvodem nebo fyzickým či psychologickým nátlakem jsou lidé stvoření k Božímu obrazu a podobě zbavováni své svobody, prodáváni a redukováni na majetek druhých. Je s nimi zacházeno jako s prostředky, a ne jako s cílem“. ... Zločinecké sítě „jsou zručné v používání moderních informačních technologií k lákání mladých mužů a žen ve všech částech světa“.²¹ Zvrácenost pak přesahuje všechny meze, když jsou zotročovány ženy a následně nuceny k potratu. Dochází dokonce k tak ohavným činům, jako jsou únosy lidí za účelem prodeje jejich orgánů. Obchodování s lidmi a další formy zotročování se stávají celosvětovým problémem, který musí brát vážně lidstvo jako celek: „Jelikož zločinecké organizace používají k dosahování svých cílů světové sítě, také snaha

odstranit tento jev vyžaduje společné a rovněž globální úsilí ze strany různých složek společnosti.“²²

Konflikty a obavy

25. Války, teroristické útoky, rasové a náboženské pronásledování a mnoho další svévole vůči lidské důstojnosti jsou posuzovány různě, podle toho, jak je to výhodné pro určité, především ekonomické zájmy. Pravda prospěšná pro někoho, kdo má moc, přestává být pravdou v tom okamžiku, kdy už mu prospěšná není. Takové případy násilí „se bolestně rozmnožily v mnohých oblastech světa natolik, že nesou rysy něčeho, co lze nazvat ‚třetí světovou válkou vedenou po kouskách.‘“²³

26. To by nás nemělo překvapit, pokud si uvědomíme, že už nemáme společné obzory, které by nás spojovaly. Každá válka totiž ničí „vrozené povolání lidské rodiny k bratrství“, neboť „každé ohrožení plodí nedůvěru a působí, že se lidé stáhnou do své bezpečné zóny.“²⁴ Náš svět dál pokračuje v nesmyslném rozporu: věříme, že můžeme „zajistit stabilitu a mír prostřednictvím falešného pocitu jistoty živeného mentalitou strachu a nedůvěry.“²⁵

27. Paradoxně v sobě máme určité zděděné obavy, které technický rozvoj nedokázal odstranit. Tyto obavy byly ve skutečnosti schopny se skrýt za novými technologiemi a tam zesílit. Také dnes se za starými městskými hradbami rozprostírá propast, území neznámého, pustina. Tomu, co odtud přijde, nelze důvěřovat, protože je to nepoznané, cizí, nepatří to do naší vesnice. Je to území „barbarů“, před

nimiž se musíme bránit za každou cenu. Proto stavíme nové hradby sebeobran, svět vně nás přestává existovat a zbývá tu jen „můj“ svět, takže na druhé lidi už nehledíme jako na nositele nezcizitelné důstojnosti, ale jsou to jen „oni“. Objevuje se „pokušení budovat kulturu hradeb, vztyčovat hradby, hradby v srdci, hradby na pevnině, abychom zabránili setkání s jinými kulturami, s jinými lidmi. A ti, kdo vztyčují hradby, kdo stavějí hradby, skončí jako otroci právě uprostřed těch hradeb, které postavili. Zůstávají bez obzorů, protože postrádají jinakost druhých“.²⁶

28. Osamělost, strach a nejistota, kterou zakoušejí ti, kdo jsou opuštěni systémem, tvoří živnou půdu pro různé mafie. Těm se daří, protože se vydávají za ochránce zapomenutých, poskytují jim často různé formy pomoci, a přitom sledují své zločinné zájmy. Existuje také typicky mafiánská pedagogie, která s předstíraným smyslem pro společenství vytváří pouta závislosti a podřízenosti, z nichž je velmi obtížné se vymanit.

GLOBALIZACE A POKROK BEZ SPOLEČNÉ MAPY

29. S velkým imámem Ahmedem Al-Tajíbem nepřehlídíme kladné pokroky v rozvoji vědy, technologie, medicíny, průmyslu a prosperity, především v rozvinutých zemích. Nicméně „chceme zdůraznit, že spolu s těmito historickými vymoženostmi, které jsou samy o sobě významné a cenné, existuje také mravní úpadek, který ovlivňuje mezinárodní dění a vede k oslabení duchovních hodnot a vědomí odpovědnosti. To přispívá ke všeobecnému pocitu

frustrace, izolace a beznaděje. ... Vznikají ohniska napětí a hromadí se zbraně a munice v globálním kontextu ovládaném nejistotou, zklamáním a strachem z budoucnosti a řízeném krátkozrakými ekonomickými zájmy“. Upozorňujeme také na „silné politické krize, nespravedlnosti a nedostatek spravedlivého rozdělování přírodních zdrojů. ... Tváří v tvář takovým krizím, které působí smrt milionů dětí – drasticky zesláblých hladem a kvůli chudobě –, je mlčení na mezinárodní úrovni nepřijatelné“.²⁷ Nezdá se, že by toto panorama, přes všechny své nepopiratelné přednosti, vedlo k lidštější budoucnosti.

30. V dnešním světě slábne smysl sounáležitosti s jedinou lidskou rodinou a sen o společné práci pro spravedlnost a mír se zdá zastaralou utopií. Místo toho vládne pohodlná, lhostejná a globalizovaná netečnost, která má původ v hlubokém rozčarování zakrývaném klamnou iluzí: v přesvědčení, že jsme všemocní, ale zapomínáme na to, že jsme všichni na jedné lodi. Tato deziluze, opomíjející velké hodnoty bratrství, vede k „jistému druhu cynismu. To je to pokušení, před kterým stojíme, jdeme-li cestou rozčarování a zklamání. ... Izolace a stažení se do sebe nebo do vlastních zájmů nejsou nikdy cestou k obnovení naděje a k dosažení obnovy. K tomu vede blízkost, kultura setkávání. Izolace ne, blízkost ano. Kultura střetu ne, kultura setkávání ano“.²⁸

31. V tomto světě, který se žene vpřed, ale postrádá společnou mapu, stále více vnímáme, že „se zřetelně prohlubuje propast mezi posedlostí osobním blahobytem a společným blahem lidské rodiny až k úplnému odtržení

jedinice a lidského společenství. ... Jedna věc je totiž cítit se nucen žít společně, a něco úplně jiného je vážit si bohatství a krásy těch semínek společného života, která je třeba vyhledávat a společně o ně pečovat“.²⁹ Technologie jde stále dopředu, ale „jak skvělé by bylo, kdyby růst vědecké a technologické inovace mohl být doprovázen větší rovností a sociální inkluzí. Jak skvělé by bylo, když už objevujeme vzdálené planety, kdybychom objevovali potřeby bratří a sester, kteří krouží kolem nás“.³⁰

PANDEMIE A DALŠÍ KATASTROFY V DĚJINÁCH

32. Je pravda, že světová tragédie, jakou je pandemie covid-19, přechodně oživila vědomí, že jsme světovou komunitou, která se plaví na jedné lodi, kde problémy jednoho člověka jsou problémy všech. Znovu jsme si uvědomili, že se nikdo nezachrání sám; zachránit se můžeme jedinečně společně. Jak jsem v těch dnech řekl, „ta bouře odhaluje naši zranitelnost a odkrývá falešné a marné jistoty, na nichž jsme stavěli své denní programy, své projekty, návyky a priority. ... S touto bouří spadly také stereotypní masky, kterými jsme zakrývali své já, plni starostí o vlastní image; a znovu se ukázala ona (blažená) sounáležitost, již nemůžeme uniknout, totiž že jsme si vzájemně bratry a sestrami“.³¹

33. Svět neúprosně směřoval k ekonomice, usilující díky technologickému pokroku o snížení „personálních nákladů“. Někteří se nám snažili namluvit, že svoboda trhu stačí na to, aby vše mohlo být považováno za zabezpečené. Ale drastická a nepředvídaná rána této nekontrolované pande-

mie nás přinutila opět myslet na lidi – místo na prospěch pár lidí myslet na všechny, na každého člověka. Dnes vidíme, že „jsme se živilí sněním o skvělosti a velkoleposti, ale dospěli jsme ke konzumaci zábavy, k uzavřenosti a osamocení. Lačně jsme se vrhli na vytváření sítí, a přitom jsme ztratili chuť bratrství. Hledali jsme rychlé a jisté výsledky, ale sužuje nás netrpělivost a neklid. Coby věžňové virtuální reality jsme ztratili chuť a vůni pravé reality“.³² Bolest, nejistota, strach a vědomí vlastních omezení, jejichž naléhavost pandemie jenom posílila, nás vedou k tomu, že přehodnocujeme svůj životní styl, své vztahy, uspořádání našich společností a především smysl naší existence.

34. Jestliže platí, že všechno je propojené, pak je těžké si představit, že tato globální katastrofa nemá žádný vztah k tomu, jak přistupujeme k realitě, k naší touze být absolutními pány svého života a všeho, co existuje. Nechci říkat, že to je druh Božího trestu. Ani nestačí říci, že škody, které působíme přírodě, vyžadují úcty za naši svévoli. Sám svět nařiká a bouří se. Připomeňme si známý verš básníka Vergilia, který evokuje „pláč nad strastmi“, neštěstí života a dějin.³³

35. Všichni ale příliš brzy zapomínáme na lekce z dějin, které jsou „učitelkou života“.³⁴ Až jednou tato zdravotní krize pomine, bylo by nejhorší odpovědí vrhnout se ještě hlouběji do horečného konzumního stylu života a do nových forem sobecké sebezáchovy. Kéž Bůh dá, abychom po tom všem už v naší mentalitě nebyli „oni“ a „tamti“, nýbrž jen „my“. Kéž by to nebyla jen další v řadě nescetných tragédií v dějinách, z které nebudeme schopni se poučit. Kéž nezapomeneme na všechny ty staré lidi, kteří

zemřeli kvůli nedostatku respirátorů, částečně v důsledku rok od roku se rozkládajících zdravotnických systémů. Kéž tato nesmírná bolest není zbytečná, ale pobídne nás, abychom učinili rozhodný krok k novému životnímu stylu. Kéž jednou provždy objevíme, že potřebujeme jeden druhého a že jsme si jeden druhému dlužníky, aby naše lidská rodina znovu ožila ve všech svých tvářích, ve všech rukách a ve všech hlasech, nehledě na hranice, které jsme vytvořili.

36. Dokud neobnovíme společné nadšení tvořit společenství založené na vzájemném sdílení a solidaritě, které je hodno naší doby, naší energie a našich zdrojů, pak se globální iluze, která nás zavedla na scesti, zhroutí a zanechá mnohé ve spárech nudy a prázdnoty. Nesmíme ani naivně přehlížet, že „posedlost konzumním životním stylem, zvláště pokud si jej mohou dovolit jen málokterí, může vyvolávat jenom násilí a vzájemné ničení“.³⁵ Smýšlení „zachraň se, kdo můžeš“ rychle zdegeneruje do „všichni proti všem“, což bude horší než jakákoli pandemie.

ABSENCE LIDSKÉ DŮSTOJNOSTI NA HRANICÍCH

37. Určité populistické politické režimy a jisté liberální ekonomické kruhy mají za to, že je třeba zabránit přílivu migrantů za každou cenu. Vyskytují se také názory, že by bylo žádoucí omezit pomoc chudým zemím, aby se dostaly až na dno, a byly tak nuceny přijmout úsporná opatření. Ti, kdo to tvrdí, si neuvědomují, že za takovými abstraktními tvrzeními, která lze těžko podpořit, je ve hře veliký po-

čet ubohých životů. Mnoho migrantů prchá před válkou, pronásledováním a přírodními katastrofami. Jiní právem „hledají vhodné příležitosti pro sebe a pro své rodiny. Sní o lepší budoucnosti a chtějí vytvořit podmínky k tomu, aby se naplnila.“³⁶

38. Bohužel někteří „jsou přitahováni západní kulturou, mají nereálná očekávání, která jim přinesou těžké zklamání. Bezskrupulózní pašeráci, mnohdy napojení na drogové kartely a na obchod se zbraněmi, zneužívají slabosti migrantů, kteří jsou často na své cestě vystaveni násilí, psychickému či fyzickému zneužívání a nevýslovnému utrpení.“³⁷ Ti, kdo emigrují, „prožívají odloučení od svého rodného prostředí a často také kulturní a náboženské vykořenění. Rozdělení postihuje také komunity v místě původu, které ztrácejí své nejsilnější a nejčinnorodější členy, a rovněž rodiny, zejména když emigruje jeden nebo oba rodiče a děti nechají v zemi původu.“³⁸ Z toho důvodu „je také třeba znovu zdůraznit právo neemigrovat, to znamená, mít podmínky k setrvání ve své vlasti.“³⁹

39. Dále pak „v některých cílových zemích vyvolává fenomén migrace poplach a strach, který je často živěný a využíván k politickým cílům. Šíří se tak xenofobní nálady, uzavřenost a egocentrismus. Na to je třeba s rozhodností reagovat.“⁴⁰ Na migranty se hledí, jako by neměli právo podílet se na životě společnosti jako ostatní lidé, a zapomíná se na to, že mají stejnou důstojnost jako každý jiný člověk. Proto mají mít „aktivní účast na svém vysvobození.“⁴¹ Nikdo nebude jistě nikdy otevřeně popírat, že jsou to lidé, ale v praxi můžeme svými rozhodnutími a způsobem, jak

s nimi zacházíme, dávat najevo, že je považujeme za méně hodnotné, méně důležité, méně lidské. Pro křesťany je tento způsob smýšlení a jednání nepřijatelný, protože staví určité politické výhody nad hluboké přesvědčení naší víry: svrchovaným zákonem bratrské lásky je, že každý člověk bez ohledu na svůj původ, rasu nebo náboženství má nezczitelnou důstojnost.

40. „Migrace budou v budoucnosti našeho světa rozhodujícím činitelem.“⁴² V současnosti je ale migrace ovlivněna „ztrátou toho smyslu pro odpovědnost za naše bratry a sestry, na kterém stojí každá občanská společnost“.⁴³ Například Evropa se vážně vydává v nebezpečí, že půjde tou cestou. Přesto „s pomocí svého velikého kulturního a náboženského dědictví má prostředky k tomu, aby hájila ústřední postavení lidské osoby a aby našla správnou vyváženost mezi svou dvojí morální odpovědností – na jedné straně chránit práva svých občanů a na straně druhé zaručit pomoc migrantům a přijetí migrantů“.⁴⁴

41. Chápu, že někteří lidé jsou vůči migrantům váhaví a bázliví. Považuji to za součást našeho přirozeného pudu sebeobranu. Je ale také pravda, že jedinec i národ jsou plodní a produktivní jen tehdy, jsou-li schopni rozvíjet tvůrčí otevřenost pro druhé. Prosím každého, aby se posunul za tyto prvotní reakce, protože „je tu nějaká potíž, jestliže pochybnosti a strach podmiňují náš způsob myšlení a jednání do té míry, že nás činí netolerantními, uzavřenými, ba dokonce snad i – aniž si to uvědomujeme – rasisty. Tak nás strach zbavuje touhy a schopnosti setkávat se s druhými“.⁴⁵

ILUZE KOMUNIKACE

42. Je velmi pozoruhodné, že zatímco na jedné straně narůstají postoje uzavřenosti a netolerance, které nás oddělují od druhých, na straně druhé se zmenšuje nebo zcela mizí určitý odstup, a to až do té míry, že téměř neexistuje právo na soukromí. Všechno se stává jistým druhem podívané, kterou je možno zkoumat a kontrolovat, a život je nyní pod ustavičným dohledem. Digitální komunikace chce všechno vynášet ven; každý jednotlivec se stává předmětem slídění, obnažování a zveřejňování, často anonymním způsobem. Úcta k druhým ochabuje, a tak dokonce i když je odsouváme, ignorujeme nebo se od nich držíme dál, můžeme nestoudně vnikat do každé drobnosti jejich života.

43. Nenávistné a ničivé digitální kampaně jako takové nejsou – jak by nás někdo mohl přesvědčovat – pozitivní formou vzájemné pomoci, ale uskupením jedinců spojených proti někomu, koho vnímají jako společného nepřítele. „Digitální média přinášejí svým uživatelům riziko závislosti, izolace a postupné ztráty kontaktu s konkrétní realitou, což brání rozvoji autentických mezilidských vztahů.“⁴⁶ Postrádají fyzická gesta, výrazy tváře, okamžiky mlčení, řeč těla a také vůně, třes rukou, zčervenání a zpocení, které k nám hovoří a jsou součástí naší lidské komunikace. Digitální vztahy, které nevyžadují pozvolné a postupné utváření přátelství, stálou interakci nebo budování společného postoje, který zraje postupem času, mají jen zdání společenskosti. Ovšem společenství ve skutečnosti nebudují. Místo toho mají jen tendenci maskovat a zesilovat individualismus, který se projevuje xenofobií a opovrhováním

těmi, kdo jsou zranitelní. Digitální propojitelnost nestačí na to, aby budovala mosty. Není schopna spojovat lidstvo.

Bezostyšná agrese

44. Lidé, kteří si hájí svoji pohodlnou izolaci založenou na konzumu, se mohou současně vrhnout do určité formy ustavičného a horečného sblížování. Tím se podporuje bujení neobvyklých forem agrese, urážení, zneužívání, hanobení a slovního násilí ničícího druhé, a to bez zábran, což by nemohlo existovat u přímého fyzického kontaktu, protože tak bychom se všichni vzájemně pobili. Sociální agrese nachází v mobilních zařízeních a počítačích prostor k rozpínavosti, jaký nemá obdoby.

45. To umožnilo, že ideologie odložily veškerý stud. Věci, které ještě před několika roky nebylo možné říct, aniž by se člověk vystavil ztrátě všeobecné vážnosti, se mohou nyní sdělovat nejhruššími výrazy a beztrestně, a to i některými politickými osobnostmi. Neměli bychom rovněž zapomínat na to, že „v digitálním světě působí také obrovské ekonomické zájmy, které dokáží uplatňovat nenápadný, ale velmi agresivní vliv tím, že vytvářejí mechanismy, jimiž manipulují svědomí a demokratické procesy. Mnohé platformy působí v konečném důsledku tak, že upřednostňují setkávání lidí se stejnými názory, a tím omezují konfrontaci různých názorů. Tyto uzavřené skupiny usnadňují šíření falešných informací a zpráv a živí předsudky a nenávisť.“⁴⁷

46. Měli bychom si také uvědomit, že ničivé formy fanatismu lze někdy nalézt i mezi nábožensky založenými lidmi,

včetně křesťanů. Také oni „se mohou zaplést do sítí slovního násilí prostřednictvím internetu a různých prostředí nebo prostorů digitální komunikace. Dokonce i v katolických médiích mohou být překračovány meze; často se v nich toleruje ostouzení a pomluvy a zdá se, že se upouští od všech etických standardů a úcty k dobrému jménu druhého“.⁴⁸ Jak toto může přispívat k bratrství, které od nás náš společný Otec žádá?

Informace bez moudrosti

47. Pravá moudrost předpokládá setkání s realitou. Dnes se ale může vyprodukovat, upravit a pozměnit všechno. Vede to k tomu, že přímé setkání s mezemi, jaké s sebou nese realita, se může stát nesnesitelným. Pak přichází ke slovu mechanismus „selektce“, kterým si vytvořím návyk oddělovat to, co mám rád, od toho, co rád nemám; to, co považuji za přitažlivé, od toho, o čem si myslím, že je odporné. Stejným způsobem si můžeme vybírat lidi, s kterými chceme sdílet náš svět. Osoby nebo situace, které zranily naši citlivost nebo je pokládáme za nemilé, jsou ve virtuálních sítích jednoduše mazány. Tak se vytváří virtuální kruh, který nás izoluje od reálného světa, ve kterém žijeme.

48. Schopnost posadit se a naslouchat druhým, což je typické pro osobní setkání, je obrazem vstřícného postoje, který projevují ti, kdo překonají narcismus a přijímají druhé, věnují jim pozornost a popřávají jim prostor ve svém životě. Ale „dnešní svět je velkou měrou svět hluchý. ... Někdy nám zběsilé tempo moderního světa brání naslouchat

pozorně tomu, co druhý člověk říká. Někde uprostřed řeči ho přerušíme a už mu chceme odpovídat, zatímco on ještě neskonal. Nesmíme ztratit svou schopnost naslouchat“. Svátý František „naslouchal Božímu hlasu, naslouchal hlasu chudého, naslouchal hlasu nemocného, naslouchal hlasu přírody. A to vše přetvořil v určitý životní styl. Upřímně si přeji, aby toto zaseté semeno svatého Františka rostlo v mnohých srdcích“.⁴⁹

49. Když mlčení a pozorné naslouchání zmizí a je nahrazeno uspěchaným a netrpělivým posíláním textů, pak je ohrožena základní struktura moudré lidské komunikace. Objevuje se nový životní styl, kdy si vytváříme jen to, co tu chceme mít, a odmítáme vše, co nemůžeme mít pod kontrolou nebo co nemůžeme okamžitě a povrchně poznat. Tento proces na základě své vnitřní logiky brání pokojné reflexi, která by nás mohla vést ke společné moudrosti.

50. Společně můžeme hledat pravdu v dialogu, v uvolněné konverzaci nebo ve vášnivé diskusi. To vyžaduje vytrvalost. Nese to s sebou chvíle mlčení a utrpení, které nám ale umožňují trpělivě sbírat hojné zkušenosti jednotlivců a národů. Drtivý tok informací, které se na nás valí, nás neučiní moudřejšími. Moudrost se nebuduje nedočkavým vyhledáváním na internetu, není pouhým součtem údajů, jejichž spolehlivost nelze zaručit. To není způsob, jak zrát v setkávání s pravdou. Konverzace nakonec krouží jen kolem nejnovějších dat. Jsou pouze povrchním přívalem slov. Ztrácíme svou soustředěnou pozornost, nedokážeme pronikat do hloubky věcí a rozpoznat, co je podstatné pro smysl naší existence. Svoboda se tak stává iluzí, která je

nám prodávána a která se zaměřuje za svobodu pohybovat se po internetu. Platí ale zásada, že budování bratrství na lokální i univerzální úrovni se mohou účastnit pouze lidé, kteří mají svobodného ducha, otevřeného pro opravdové setkávání.

FORMY ZÁVISLOSTI A SEBEOHRDÁNÍ

51. Určité ekonomicky prosperující země bývají dávány za kulturní vzory méně rozvinutým zemím. Jenže každé z těchto zemí by se mělo dostat pomoci, aby rostla svébytným způsobem a aby rozvíjela své kapacity pro obnovu, které vycházejí z hodnot její vlastní kultury. Plytká a patetická touha napodobovat druhé vede namísto tvoření ke kopírování a konzumování a udržuje nízké národní sebevědomí. V bohatých vrstvách mnoha chudých zemí a někdy těch, které nedávno vybědly z chudoby, se projevuje odpor k domácím způsobům myšlení a jednání a sklon dívat se spatra na vlastní kulturní identitu, jako by byla jedinou příčinou všeho neštěstí.

52. Ničit někomu sebevědomí je snadný způsob, jak ho ovládnout. Za těmito snahami, které se snaží znivelizovat svět, stojí mocenské zájmy, které těží z nízkého sebevědomí a skrze média a sítě se pokoušejí vytvářet novou kulturu ve službě těch nejmocnějších. To nahrává oportunistům finančních spekulantů a zlodějů – a chudí vždycky skončí jako poražení. Ignorování kultury vlastních národů pak také způsobilo, že mnozí političtí vůdci nebyli schopni navrhnout účinný plán rozvoje, který by mohl být svobodně přijat a v průběhu času podporován.

53. Zapomínáme na to, že „neexistuje horší forma odcižení než se cítit vykořeněn, nepatřit nikomu. Země bude úrodná a její lid bude sklízet plody a tvořit budoucnost jenom natolik, nakolik bude podporovat smysl pro sounáležitost mezi svými členy, vytvářet svazky integrace mezi generacemi a různými společenstvími a varovat se všeho, co nás činí necitelnými vůči druhým a vede nás k dalšímu vzájemnému odcizování“.⁵⁰

NADĚJE

54. Navzdory těmto temným stínům, které nelze přehlížet, bych rád na následujících stránkách probral mnoho nových cest naděje. Vždyť Bůh nadále hojně rozsévá do naší lidské rodiny semena dobra. Díky nedávné pandemii jsme poznali mnoho těch, kdo jdou s námi životem a uprostřed strachu odpověděli tím, že nasadili svůj život pro druhé, a začali jsme si jich vážit. Začali jsme si uvědomovat, že naše životy jsou protkány a podporovány obyčejnými lidmi, kteří bezpochyby napsali rozhodující události našich společných dějin: lékaři, zdravotní sestry a ošetřovatelky, farmaceuti, drobní obchodníci a zaměstnanci v supermarketech, uklízeči a uklízečky, vrátní, pracovníci v dopravě, muži a ženy zajišťující základní služby, pořádkové síly, dobrovolníci, kněží a řeholní osoby... a mnoho, mnoho jiných pochopilo, že nikdo se nezachrání sám.⁵¹

55. Zvu každého k obnovení naděje, protože naděje „k nám promlouvá o něčem, co je hluboce zakořeněno v každém lidském srdci, nezávisle na jednotlivých okolnostech a dějinných podmínkách, v nichž žijeme. Naděje

k nám promlouvá o žízni, touze, dychtění po naplněném životě, po dosažení velkých věcí, věcí, které rozšiřují naše srdce a pozvedají našeho ducha ke vznešeným skutečnostem, jako je pravda, dobro a krása, spravedlnost a láska. ... Naděje je smělá. Dokáže hledět za osobní pohodlí, maličerné jistoty a odškodnění, zužující náš obzor, a může nás otevřít pro veliké ideály, které činí život krásnějším a hodnotnějším“. ⁵² Jděme tedy vpřed po cestách naděje!

CIZINEC NA CESTĚ

56. Všechno, co jsem zmínil v předchozí kapitole, je něco víc než jen chladný popis skutečnosti, protože „radost a naděje, smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých a všech, kteří nějak trpí, je i radostí a nadějí, smutkem a úzkostí Kristových učedníků, a není nic opravdu lidského, co by nenašlo v jejich srdci odezvu“. ⁵³ Ve snaze hledat paprsek světla uprostřed toho, co zakoušíme, a dřív než v několika řádcích navrhnou, co dělat, chci nyní věnovat jednu kapitolu podobství, které vyprávěl Ježíš Kristus před dvěma tisíci lety. Tento list je sice určen všem lidem dobré vůle nehledě na jejich náboženské přesvědčení, ale to podobství mluví takovým způsobem, že se jím může nechat oslovit každý z nás.

„Jednou povstal jeden znalec Zákona, aby ho přivedl do úzkých, a zeptal se ho: ‚Mistře, co mám dělat, abych dostal věčný život?‘ Ježíš mu řekl: ‚Co je psáno v Zákoně? Jak tam čteš?‘ On odpověděl: ‚Miluj Pána, svého Boha, celým svým srdcem, celou svou duší, celou svou silou i celou svou myslí, a svého bližního jako sám sebe!‘ Řekl mu: ‚Správně jsi odpověděl. To dělej a budeš žít.‘ Ale on se chtěl ospravedlnit, a proto se Ježíše zeptal: ‚A kdo je můj bližní?‘ Ježíš se ujal slova a řekl: ‚Jeden člověk sestupoval z Jeruzaléma do Jericha a octl se mezi lupiči. Ti ho o všechno obrali, zbili, nechali napolo mrtvého a odešli.

Náhodou šel tou cestou nějaký kněz; viděl ho, ale vyhnul se mu. Stejně i jeden levita přišel k tomu místu; viděl ho, ale vyhnul se mu. Ale jeden Samaritán přišel na své cestě k němu, viděl ho a bylo mu ho líto. Přistoupil k němu, nalil mu do ran oleje a vína, obvázal je, vysadil ho na svého soumara, dopravil do hostince a staral se o něho. Druhého dne vytáhl dva denáry a dal je hostinskému se slovy: „Starej se o něho, a co vynaložíš navíc, já ti doplatím, až se budu vracet.“ Co myslíš, kdo z těch tří se zachoval jako bližní k tomu, který se octl mezi lupiči? On odpověděl: „Ten, kdo mu prokázal milosrdenství.“ A Ježíš mu řekl: „Jdi a stejně jednej i ty!“ (Lk 10,25–37).

KONTEXT

57. Toto podobenství se týká problému, který je starý a zároveň nový. Brzy po zprávě o stvoření světa a člověka ukazuje Bible lidské vztahy jako výzvu. Kain zabije svého bratra Ábela a potom uslyší Boží otázku: „Kde je tvůj bratr Ábel?“ (Gn 4,9). Odpoví tak, jak často odpovídáme také my: „Copak jsem já hlídačem svého bratra?“ (tamtéž). Bůh svojí otázkou zpochybňuje jakýkoli determinismus nebo fatalismus jako snahu o ospravedlnění naší lhodostejnosti. Naopak nás povzbuzuje, abychom vytvářeli odlišnou kulturu, ve které se budeme snažit překonávat nepřátelství a starat se jeden o druhého.

58. Kniha Job vidí náš původ v jednom Stvořiteli jako základ určitých společných práv: „Což i mého služebníka nestvořil v lůně můj Tvůrce, neuhnětl ho stejný Bůh v životě matky?“ (Job 31,15). O mnoho století později svatý Irenej objasňuje totéž jiným obrazem, obrazem melodie: „Ten, kdo miluje

pravdu, nemá se soustředit na rozdíly mezi jednou a druhou notou a myslet si, že původcem a tvůrcem této noty je jeden a původcem a tvůrcem druhé noty je někdo jiný. Naopak, má si uvědomit, že celou melodii složila jen jedna osoba.⁵⁴

59. Zdá se, že v raných židovských tradicích byl příkaz lásky a péče o bližního omezen na vztahy mezi členy téhož národa. Staré přikázání „miluj svého bližního jako sebe“ (Lv 19,18) bylo obvykle chápáno ve vztahu k jednomu ze soukmenovců. Ale zejména v judaismu, který se utvářel mimo izraelskou zemi, se okruh tohoto přikázání postupně rozšiřoval. Setkáváme se s příkazem nečinit druhému to, co nechceš, aby on činil tobě (srov. Tob 4,15). V prvním století před Kristem rabi Hillel prohlásil: „To je Zákon a Proroci. Všecko ostatní je komentář.“⁵⁵ Touha napodobovat Boží způsob jednání postupně vedla k překonávání sklonu myslet jen na ty nejbližší: „Člověk je soucitný ke svému bližnímu, Pán je však soucitný ke všem tvorům“ (Sir 18,13).

60. V Novém zákoně je Hillelovo přikázání formulováno kladně: „Co tedy chcete, aby lidé dělali vám, to všechno i vy dělejte jim, neboť v tom je celý Zákon i Proroci“ (Mt 7,12). Toto přikázání má univerzální cíl, zahrnuje každého na základě společného lidství, protože nebeský Otec „dává vycházet svému slunci pro zlé i pro dobré“ (Mt 5,45). Proto vybízí: „Budte milosrdní, jako je milosrdný váš Otec!“ (Lk 6,36).

61. V nejstarších textech Bible nacházíme důvod, proč se mají naše srdce rozšířit, aby nevyklučovala cizince. Odvozuje se z trvalé paměti židovského lidu, že oni sami kdysi žili v Egyptě jako cizinci:

„Nesužuj přistěhovalce a neutiskuj ho, neboť sami jste byli přistěhovalci v egyptské zemi“ (Ex 22,20).

„Neutiskuj přistěhovalce, vždyť znáte, jak jim je v duši, neboť jste sami byli přistěhovalci v egyptské zemi“ (Ex 23,9).

„Bude-li přebývat s tebou ve vaší zemi někdo jako přistěhovalce, nebudete mu škodit. Ten, kdo bude s vámi přebývat jako přistěhovalce, bude vám jako jeden z vás, domorodců. Budeš ho milovat jako sebe samého, protože i vy jste byli přistěhovalci v zemi egyptské“ (Lv 19,33–34).

„Budeš-li obírat svou vinici, nepaběrkuj po sobě; patří to přistěhovalci, sirotku a vdově. Pamatuj, žes byl otrokem v egyptské zemi“ (Dt 24,21–22).

Volání k bratrské lásce se nese jako ozvěna celým Novým zákonem:

„Celý Zákon totiž ve své plnosti je obsažen v jediné větě: ‚Miluj svého bližního jako sebe‘“ (Gal 5,14).

„Kdo svého bratra miluje, zůstává ve světle a pro nikoho není pohoršením. Kdo však svého bratra nenávidí, je ve tmě“ (1 Jan 2,10–11).

„My víme, že jsme přešli ze smrti do života, a proto milujeme bratry. Kdo nemiluje, zůstává ve smrti“ (1 Jan 3,14).

„Kdo nemiluje svého bratra, kterého vidí, nemůže milovat Boha, kterého nevidí“ (1 Jan 4,20).

62. Ale tato výzva k lásce by mohla být nepochopena. Svátý Pavel, který si byl vědom pokušení nejstarších křesťanských komunit tvořit uzavřené a oddělené skupiny, ne nadarmo naléhal na své učedníky, aby měli lásku „k sobě navzájem a ke všem“ (1 Sol 3,12). V janovské komunitě měli být křesťanští bližní přijímáni, a to i „cizí“ (3 Jan 5). V tomto kontextu můžeme lépe rozumět významu podobenství o milosrdném Samaritánovi: láska se nezajímá o to, zda zraněný bratr nebo sestra přichází z toho či onoho místa. Vždyť „láska rozbíjí řetězy, které nás drží osamocené a oddělené, a na jejich místě buduje mosty. Láska nás uschopňuje vytvářet jednu velkou rodinu, kde se všichni cítíme doma... Láska vyzařuje soucit a důstojnost“.⁵⁶

OPUŠTĚNÝ NA OKRAJI CESTY

63. Ježíš vypráví příběh o člověku, který byl přepaden lupiči a ležel zraněný u cesty. Přešlo kolem něj několik lidí, ale nezastavili se. Byli to lidé, kteří měli významné společenské postavení, ale ve skutečnosti jim chyběl zájem o společné dobro. Nechtěli ztratit několik minut péčí o zraněného člověka nebo hledáním pomoci pro něj. Jeden se tu zastavil, přistoupil k tomu zraněnému a osobně se o něj postaral, dokonce věnoval své peníze na pokrytí jeho potřeb. Především mu ale dal něco, na čem my v naší horečné době tolik lpíme: dal mu svůj čas. Určitě měl na ten den své plány podle svých potřeb, úkolů a přání. Ale byl schopen to vše odložit stranou, když se setkal s někým, kdo byl v nouzi. On toho zraněného člověka ani neznal, ale viděl, že potřebuje jeho čas a pozornost.

64. S kým z těch osob se ztotožníš? Tato otázka, třebaže působí nepříjemně, je přímá a pronikavá. Kterému z těch lidí se podobáš? Musíme si přiznat, že jsme v ustavičném pokušení přehlížet druhé, zejména ty nejslabší. Pripustíme, že přes všechny dosažený pokrok jsme v doprovázení, pečovatelsství a podporování těch nejkřehčích a nejzranitelnějších členů našich rozvinutých společností stále ještě „analfabeti“. Zvykli jsme si dívat se jiným směrem, přecházet bez povšimnutí, nedbat na situace, pokud se nás přímo netýkají.

65. Na ulici je přepaden člověk a mnozí utečou, jako by nic neviděli. Často se stává, že lidé někoho srazí svým autem a ujedou. Jde jim jen o to, aby se vyhnuli problémům, a vůbec jim nevádí, že jejich vinou jiný člověk zemře. To vše jsou známky přístupu k životu, který se rozličnými a nenápadnými způsoby šíří. A co víc, poněvadž jsme úplně pohlaceni svými potřebami, pohled na člověka, který trpí, nás obtěžuje. Je pro nás nepříjemný, protože nechceme ztrácet čas kvůli problémům druhých. To jsou příznaky nezdravé společnosti, která usiluje o rozkvět, ale k utrpení se obrací zády.

66. Neklesněme tak hluboko! Dívejme se na příklad milosrdného Samaritána. Ježíšovo podobenství nás vybízí, abychom znovu objevili své povolání být občany svého národa i celého světa a tvůrci nového společenského pouta. Tato výzva je stále nová, ale je zakotvena v základním zákoně našeho bytí: jsme povoláni udávat směr společnosti, aby usilovala o společné dobro, a s tímto záměrem v mysli vytrvale upevňovat její politický a společenský řád, vlákna jejích vztahů, její lidské cíle. Milosrdný Samaritán svými skutky ukázal, že „existence každého jednotlivce je

hluboce provázána s existencí druhých: život není jenom čas, který ubíhá; život je čas pro setkávání“.⁵⁷

67. Toto podobenství výmluvně zobrazuje základní rozhodnutí, které musíme učinit, abychom mohli znovu budovat tento svět, s kterým bolestně soucítíme. Tváří v tvář toliké bolesti a utrpení je jediným řešením napodobovat milosrdného Samaritána. Jakékoli jiné rozhodnutí z nás učiní buď jednoho z lupičů, nebo jednoho z těch, kdo přešli kolem bez jakéhokoli projevu soucitu s mužem ležícím na kraji cesty. To podobenství nám ukazuje, jak se může společnost obnovovat s pomocí mužů a žen, kteří se ztotožňují se zranitelností druhých, kteří odmítají vytváření jakési exkluzivní společnosti, a naopak jednají jako bližní, když padlého člověka pozvedají a navracejí mu čest, aby dobro bylo pro všechny. Současně nás podobenství varuje před postojem těch, kdo myslí jenom na sebe a odmítají přijmout odpovědnost za nevyhnutelné požadavky lidské reality.

68. Je zřejmé, že podobenství nepřináší poučení o abstraktních ideálech a jeho poselství není pouze sociální a etické. Mluví k nám o jednom podstatném a často zapomínaném hledisku našeho lidství: byli jsme stvořeni k plnosti, které lze dosáhnout jen v lásce. Nesmíme být lhostejní k utrpení; nesmíme připustit, aby kdokoli zůstal „na okraji života“. Nad takovými věcmi musíme cítit rozhořčení, musejí nás nutit vyjít z naší pohodlné izolace, abychom se nechali proměňovat kontaktem s lidským utrpením. To je význam důstojnosti.

STÁLE ZNOVU VYPRÁVĚNÝ PŘÍBĚH

69. Toto podobenství je jasné a přímé, obsahuje ale také dynamiku vnitřního boje, který zakoušíme, když budujeme svou identitu a vydáváme se na cestu uskutečňování bratrství mezi lidmi. Dřív nebo později se všichni určitě setkáme s člověkem, který trpí. Dnes je takových lidí stále víc a víc. Rozhodnutí přijmout nebo zavrhnout ty, kdo leží zranění na kraji cesty, může sloužit jako kritérium pro posuzování každého ekonomického, politického, sociálního a náboženského projektu. Každý den se musíme rozhodovat, zda budeme milosrdným Samaritánem, nebo tím, kdo v bezpečné vzdálenosti lhotejně projde kolem. A když rozšíříme svůj pohled do příběhu našeho vlastního života a pak do historie celého světa, uvidíme, že každý z nás jsme, nebo jsme byli, jednou z osob v podobenství. Každý z nás má v sobě něco z toho zraněného muže, něco z lupiče, něco z těch, kdo přejdou kolem, i něco z milosrdného Samaritána.

70. Je pozoruhodné, jak se různé postavy v příběhu poté, co se setkaly s bolestným pohledem toho chudáka na kraji cesty, mění. Rozdíly mezi Židem a Samaritánem, knězem a obchodníkem se stávají bezvýznamnými. Teď tu jsou jen dva druhy lidí: ti, kdo se postarají o někoho, kdo je zraněný, a ti, kdo kolem něj jen projdou; ti, kdo se skloní, aby mu pomohli, a ti, kdo se začnou dívat někam jinam a rychle se vytratí. Tady padají všechny naše masky, nálepky a převleky: je to okamžik pravdy. Skloníme se, abychom se dotkli ran druhých lidí a léčili je? Skloníme se, abychom druhým pomohli vstát? To je výzva dneška a my nesmíme

mít strach postavit se k ní čelem. V okamžicích krize je potřeba se neprodleně rozhodnout. Mohli bychom říct, že v té chvíli každý, kdo není ani lupič, ani kolemjdoucí, je buď sám zraněný, nebo na svých ramenou nese zraněného člověka.

71. Příběh o milosrdném Samaritánovi se opakuje: to můžeme jasně vidět, když společenská a politická netečnost mění mnoho částí našeho světa v opuštěné cesty, kde domácí a mezinárodní spory i maření příležitostí zanechávají velký počet vyloučených ztroskotanců na kraji cesty. Ježíš ve svém podobenství nepředkládá žádné alternativy. Neptá se, co by se stalo, kdyby zraněný muž nebo ten, který mu pomohl, dali průchod hněvu či touze po pomstě. Ježíš důvěřuje v to, co je v lidském duchu nejlepší: povzbuzuje nás tímto podobenstvím, abychom vytrvali v lásce, abychom obnovovali důstojnost trpících a budovali společnost hodnou jejího jména.

POSTAVY V PŘÍBĚHU

72. Podobenství začíná lupiči. Ježíš začal vyprávět tam, kde už došlo k oloupení, abychom se nesoustředili na samotný zločin nebo na lupiče, kteří ho spáchali. Ale my je dobře známe. Vidíme v našem světě postupovat temné stíny lhostejnosti a násilí ve službě malicherných zájmů moci, zisku a rozdělení. Tady je třeba si položit otázku: Opustíme zraněného muže a utečeme, abychom se zachránili před násilím, nebo budeme pronásledovat lupiče? Stane se nakonec ten zraněný muž ospravedlněním našich nesmiřitelných rozdělení, naší kruté lhostejnosti, našich vnitřních konfliktů?

73. Podobenství od nás dále žádá bližší pohled na kolemjdoucí. Ta nebezpečná lhostejnost, s níž přejdou na druhou stranu cesty – možná nevinně, možná ne, možná v důsledku pohrdání nebo pouhé roztržitosti –, činí z kněze a levity smutný obraz rostoucí propasti mezi námi a světem kolem nás. Existuje mnoho způsobů, jak přejít okolo v bezpečné vzdálenosti: je možno se stáhnout do svého nitra, přehlížet druhé, být lhostejný k jejich situaci. Nebo lze prostě odvracet zrak jinam jako v některých zemích nebo v určitých oblastech, ve kterých se pohrdá chudými a jejich kulturou a lidé žijí s pohledem odvráceným jinam v obavě, že nějaký odjinud importovaný plán rozvoje jejich země by mohl ohrozit jejich postavení. Někteří tak ospravedlňují svou lhostejnost: chudí, kteří by se mohli svými prosbami o pomoc dotknout jejich srdcí, pro ně prostě neexistují. Chudí jsou mimo pole jejich zájmu.

74. U těch, kteří v podobenství přecházejí kolem zraněného, vyniká jeden detail: jsou to zbožní lidé. Dokonce se věnují bohoslužbě: kněz a levita. Tento detail bychom neměli přehlédnout. Ukazuje, že věřit v Boha a klanět se mu nám nezaručí, že budeme skutečně žít způsobem, který se Bohu líbí. Věřící člověk nemusí být věrný ve všem, co od něho víra vyžaduje, a přesto si může myslet, že je blízko Bohu a že je lepší než druzí. Existují ale způsoby života z víry, které nám pomáhají otevírat srdce pro bratry a sestry, což je záruka opravdové otevřenosti pro Boha. Svátý Jan Zlatoústý to trefně vyjádřil, když křesťanské posluchače vybízel: „Chceš uctít Spasitelovo tělo? Nepohrdej jím, když je nahý. Neuctívej ho v chrámu hedvábnými rouchy, když venku stojí nahý člověk zkřehlý zimou.“⁵⁸ Paradoxně

ti, kdo prohlašují, že jsou nevěřící, mohou někdy konat Boží vůli lépe než věřící.

75. „Lupičí“ obvykle nacházejí skryté spojence v těch, kdo „jdou kolem a dívají se jinam“. Je tu jistá souhra mezi těmi, kdo manipulují a podvádějí společnost, a těmi, kteří sice prohlašují, že jsou nezávislí a nestranní kritici, ale přitom žijí z daného systému a jeho výhod. Je smutným pokrytečtím, když beztrestnost zločinů, používání institucí k osobnímu a firemnímu zisku a další zla, která zdánlivě nejde vykořenit, doprovází neúprosná kritika všeho, ustavičné zasévání podezření, které má za následek nedůvěru a zmatek. Na nářky, že „všechno je špatné“, navazují stížnosti „to už nikdo nedá do pořádku“ nebo „co já tady zmužu?“. To přivádí člověka k rozčarování a beznaději a sotva povzbuzuje ducha solidarity a velkodušnosti. Jestliže ponecháme lidi v beznaději, pak se uzavírá opravdový bludný kruh: působí tu neviditelná diktatura skrytých zájmů, které se zmocnily nadvlády nad zdroji, utvářením názorů a myšlením.

76. Na závěr se podívejme na toho zraněného. Jsou chvíle, kdy se cítíme jako on, těžce zranění a ponechaní na kraji cesty. Můžeme se také cítit bez pomoci, protože naše instituce jsou bezmocné a chybí jim prostředky nebo slouží zájmům několika lidí v zahraničí či doma. Ano, „globalizovaná společnost má často elegantní způsob, jak uhnout pohledem jinam. Pod záminkou politické korektnosti, nebo abychom byli ideologicky moderní, hledíme na ty, kdo trpí, aniž se jich dotkneme. V televizi vysíláme jejich živé obrazy a mluvíme o nich v eufemismech a se zdánlivou toulerancí“.⁵⁹

ZAČÍT ZNOVU

77. Každý den nám nabízí novou příležitost, novou možnost. Neměli bychom očekávat všecko od těch, kdo nám vládnou, to by bylo dětinské. My sami máme prostor, který potřebujeme pro spoluodpovědnost ve vytváření a skládání nových procesů a změn. Zapojme se aktivně do obnovy a podpory naší zraněné společnosti. Dnes máme velkou příležitost projevit svůj vrozený smysl pro bratrství – být milosrdnými Samaritány, kteří nesou bolest zranění druhých lidí, místo abychom vyvolávali ještě větší nenávist a zášť. Jako ten náhodný pocestný v podobenství potřebujeme mít jenom čistou a prostou touhu být lidem, být vytrvalí a neúnavní v úsilí začleňovat, integrovat a pozvedat ty, kdo upadli. Často si u sebe můžeme uvědomit, že podléháme mentalitě násilníků, ambiciózních lidí, kteří jdou slepě jen za svými zájmy, šíří nedůvěru a lži. Jiní zase mohou dále považovat politiku nebo hospodářství za arénu pro své mocenské hry. My ale podporujeme to, co je dobré, a dejme se tomu do služby.

78. Můžeme začít zdola a od jednoho případu k druhému jednat na co nejkonkrétnější a místní úrovni a potom jít dál k nejširším obzorům naší vlasti a celého světa s tou samou péčí a starostlivostí, jakou prokázal Samaritán každé ráno zbitého muže. Vyhledávejme druhé a zabývejme se světem, jaký je, beze strachu z bolesti nebo bez pocitu nedostatečnosti, protože zde objevíme všechnu dobrotu, kterou Bůh zasadil do lidských srdcí. Obtíže, které se jeví příliš veliké, jsou příležitost k růstu, a ne důvodem pro smutnou rezignaci, která může vést jenom k trpnému při-

jetí věcí. Nedělejme to ale sami, jako jednotlivci. Samaritán objevil hostinského, který se mohl o toho muže postarat. Také my jsme voláni spojit se jako rodina, která je silnější než souhrn jednotlivých malých členů. Vždyť „celek je víc než část a je také víc než pouhý součet jeho částí“.⁶⁰ Zřekněme se malosti a rozmrzelosti z neužitečných skrytých bojů a ustavičných sporů. Přestaňme se litovat a přiznejme si své zlé činy, svou netečnost a své lži. Zadostiučinění a smíření nám dá nový život a úplně nás osvobodí od strachu ze sebe i z druhých.

79. Samaritán, který se po cestě zastavil, poté pokračoval dál, aniž čekal na uznání nebo vděčnost. Jeho snaha pomoci druhému člověku mu přinesla velké zadostiučinění v životě i před Bohem, a pro něj to byla povinnost. My všichni máme odpovědnost za zraněné, to znamená za svůj vlastní národ i za všechny národy světa. Pečujme o potřeby každého muže a ženy, každého dítěte a každého starého člověka s oním solidárním a pozorným postojem – postojem blízkosti, kterým se vyznačoval milosrdný Samaritán.

BLIŽNÍ BEZ HRANIC

80. Ježíš vyprávěl podobenství o milosrdném Samaritánovi jako odpověď na otázku: Kdo je můj bližní? Slovo „bližní“ ve společnosti Ježíšovy doby obvykle označovalo ty, kdo nám jsou nejbliž. Lidé vnímali, že pomoc je třeba poskytnout na prvním místě těm, kdo patří ke stejné skupině nebo rase. Někteří Židé té doby se na Samaritány dívali spatra, protože je považovali za nečisté. Nepatřili k blízkým, kterým by se mělo pomáhat. Ježíš, sám Žid, ten-

to přístup úplně proměnil. Žádá nás, abychom nerozhodovali o tom, kdo je dostatečně blízký, aby byl našim bližním, ale abychom se my sami stávali blízkými, bližními.

81. Ježíš nás žádá, abychom byli přítomní u těch, kdo potřebují pomoc, bez ohledu na to, zda patří nebo nepatří do naší společenské skupiny. V tomto případě se Samaritán stal bližním zraněnému Židovi. Tím, že se k němu přiblížil a byl u něj přítomný, překročil všechny kulturní a dějinné bariéry. Ježíš uzavírá podobenství slovy: „Jdi a stejně jednej i ty!“ (Lk 10,37). Tím nás vyzývá, abychom dali stranou všechny rozdíly a tváří v tvář utrpení se přiblížili ke komukoli. Už bych tedy neměl říkat, že mám „bližní“, kterým mám pomáhat, ale že jsem povolán k tomu, abych se já stal bližním pro druhé.

82. Toto podobenství je ovšem znepokojující, protože Ježíš říká, že ten zraněný muž byl Žid – obyvatel Judska – zatímco ten, kdo se zastavil a pomohl mu, byl Samaritán – obyvatel Samařska. Tento detail má obrovský význam pro naše uvažování o lásce, která se otevírá pro každého. Samaritáni žili v oblasti, kde byly praktikovány pohanské rituály. Ty byly pro Židy něčím, co znečišťuje, co je ohavné a nebezpečné. Jeden židovský text, který mluví o národech, jež byly nenáviděny, mluví o Samařsku, že „ani není národem“ (Sir 50,25); a také mluví o „pošetilém lidu, který bydlí v Sichemu“ (Sir 50,26).

83. Z toho je zřejmé, proč samařská žena, kterou Ježíš žádal, aby mu dala napít, odpověděla tak důrazně: „Jak to? Ty, Žid, žádáš o napití mne, Samaritánku?“ (Jan 4,9). Nej-

větší urážka, kterou ti, kdo se snažili Ježíše zdiskreditovat, mohli vyslovit, byla, že je „posedlý“ a že je „Samaritán“ (Jan 8,48). A tak toto milosrdné setkání mezi Samaritánem a Židem je silně provokativní. Neponechává prostor ideologické manipulaci a vybízí nás, abychom rozšířili své hranice. Dává našemu povolání k lásce všeobecný rozměr, který překonává všechny předsudky, všechny dějinné a kulturní bariéry, všechny malicherné zájmy.

NALÉHAVÁ PROSBA CIZINCE

84. Konečně bych chtěl poznamenat, že v jiném úryvku evangelia Ježíš říká: „Byl jsem na cestě, a ujali jste se mě“ (Mt 25,35). Ježíš mohl říkat tato slova, protože měl otevřené srdce, vnímavé k obtížím druhých. Svätý Pavel nás vyzývá: „Radujte se s radujícími, plačte s plačícími“ (Řím 12,15). Když to naše srdce dělá, jsme schopni identifikovat se s druhými bez ohledu na to, kde se tito lidé narodili nebo odkud přicházejí. V tomto procesu postupně zakoušíme druhé jako naše „vlastní tělo“ (Iz 58,7).

85. Pro křesťany mají Ježíšova slova ještě hlubší smysl. Naléhají na nás, abychom v každém z našich opuštěných nebo vyloučených bratří a sester poznávali samotného Krista (srov. Mt 25,40.45). Víra má nevýslovnou moc inspirovat a živit naši úctu k druhým, protože věřící přicházejí k poznání, že Bůh miluje každého člověka nekonečnou láskou, a „tím uděluje nekonečnou hodnotu“ celému lidstvu.⁶¹ My také věříme, že Kristus prolil svou krev za všechny a za každého z nás a že nikdo nestojí mimo jeho všeobjímající lásku. Jestliže dojdeme až k základnímu prameni této lás-

ky, kterým je vlastní život trojjediného Boha, setkáváme se se společenstvím tří božských osob, původem a dokonalým vzorem veškerého života ve společnosti. Uvažováním o této veliké pravdě se teologie neustále obohacuje.

86. Někdy se ve světle těchto skutečností podivuji nad tím, proč církvi trvalo tak dlouho důrazně odsoudit otroctví a různé formy násilí. Dnes – s naší rozvinutou spiritualitou a teologií – nás nic nemůže omluvit. A přece se objevují takoví, kteří se domnívají, že je jejich víra pobízí nebo přinejmenším opravňuje k tomu, aby podporovali různé druhy úzkoprsého a agresivního nacionalismu, xenofobii, pohrdání nebo dokonce špatné zacházení s těmi, kdo jsou jiní. Víra a humanismus, který je jí inspirován, si musí zachovat vůči těmto tendencím kritického ducha a pomoci okamžitě reagovat všude tam, kam začínají pronikat. Proto je důležité, aby katecheze a kázání mluvily příměji a jasněji o společenském významu existence, o bratrském rozměru spirituality, o přesvědčení o nezcizitelné důstojnosti každého člověka i o našich důvodech k lásce a přijímání všech lidí.

TŘETÍ KAPITOLA

OHLAŠOVAT A VYTVÁŘET OTEVŘENÝ SVĚT

87. Lidé jsou tak stvořeni, že nemohou žít, rozvíjet se a dojít naplnění jinak než „jen v opravdovém darování sebe samého“. ⁶² Také nemohou plně poznat sebe samy jinak než v setkávání se s jinými lidmi: „Se sebou komunikuji doopravdy jenom natolik, nakolik komunikuji s druhými.“ ⁶³ Proto nikdo nemůže zakoušet pravou hodnotu života bez vztahů s druhými, aniž miluje skutečné tváře. V tom je tajemství autentické lidské existence. „Život existuje tam, kde jsou svazky, společenství, bratrství; a život je silnější než smrt, jestliže je budován na pravých vztazích a svazcích věrnosti. Život naopak neexistuje, pokud prohlašujeme, že jsme soběstační, a když žijeme jako ostrovy: v těchto postojích převládá smrt.“ ⁶⁴

VYDAT SE ZA SVÉ HRANICE

88. V hloubi každého srdce utváří láska svazky a rozšiřuje existenci, protože vyvádí člověka ze sebe směrem k druhému. ⁶⁵ Jelikož jsme byli stvořeni pro lásku, je v každém z nás „zákon ‚extáze‘ – vyjít ze sebe –, aby každý o to plněji přebýval v druhém.“ ⁶⁶ Proto se „musí člověk v každém případě nejprve dokázat odloučit od sebe sama.“ ⁶⁷

89. Nemohu také zúžit svůj život na vztahy s malou skupinou, a to ani se svou rodinou. Nemohu totiž sobě rozumět nezávisle na širší síti vztahů, včetně těch, které mě předcházely a které utvářely celý můj život. Můj vztah k těm, kterých si vážím, musí brát v úvahu skutečnost, že nežiji jen pro mě, ani že já nežiji jen pro ně. Jsou-li naše vztahy zdravé a opravdové, otevírají nás druhým, kteří přispívají k našemu růstu a obohacují nás. Naše nejušlechtlejší sociální smýšlení může být dnes snadno znehodnoceno sebestředným klábosením, které budí dojem hlubokých vztahů. Naopak opravdová láska a velmi ušlechtilé formy přátelství se mohou zakořenit jen v srdcích otevřených pro růst skrze vztahy s druhými. Manželský nebo přátelský vztah směřuje k otevírání srdce, takže pak dokážeme vycházet ze sebe a přijímat druhé. Uzavřené skupiny a do sebe ponořené páry, které definují sebe samy vymezováním se vůči zbytku světa, bývají obvykle jen uhlazenými formami sobectví a izolace.

90. Není náhodou, že mnohá malá uskupení lidí žijících v pouštních oblastech vyvinula schopnost velkorysého přijímání poutníků jako naplňování posvátné povinnosti pohostinství. Totéž konaly středověké mnišské komunity podle *Řehole* svatého Benedikta. Benedikt přesto, že to mohlo odvádět od řeholní kázně a mlčení, trval na tom, že „zvláště usilovná péče se věnuje chudým a poutníkům“.⁶⁸ Pohostinnost byl jeden ze způsobů, jak neopomíjet výzvu a dar, kterým je setkání s těmi, kdo žijí mimo náš vlastní okruh. Mniši si uvědomovali, že hodnoty, které se snaží pěstovat, musejí být doprovázeny ochotou vycházet ze sebe a otevírat se vůči druhým.

Jedinečná hodnota lásky

91. Lidé mohou rozvíjet určité návyky, které se mohou jevit jako mravní hodnoty: statečnost, střídmost, pracovitost a další ctnosti. Ale mají-li být úkony různých mravních ctností správně zaměřeny, je třeba vzít v úvahu také rozsah, v jakém podporují otevřenost pro druhé a pro společenství s nimi. To je možné díky lásce, kterou vlévá Bůh. Bez lásky lze mít asi jen zdánlivé ctnosti, a ty nejsou schopny budovat společný život. Proto mohl svatý Tomáš Akvinský říct – když cituje svatého Augustina –, že umírněnost chtivého člověka vůbec není ctnost.⁶⁹ Svatý Bonaventura zase vysvětluje, že ostatní ctnosti bez lásky přísně vzato nenaplnují příkázání „tím způsobem, jakým Bůh chce, aby byla plněna“.⁷⁰

92. Duchovní podoba života člověka je určována láskou, která nakonec zůstává „kritériem konečného rozhodnutí ohledně hodnoty nebo bezcennosti určitého lidského života“.⁷¹ Ale někteří věřící si myslí, že jejich velikost spočívá v tom, že vnucují své ideologie druhým, že násilně obhajují pravdu nebo že urputně dávají najevo sílu. Každý z nás, věřících, musí uznat, že na prvním místě je láska: láska nesmí být nikdy vystavena ohrožení a největším nebezpečím je, když nemilujeme (srov. 1 Kor 13,1–13).

93. Svatý Tomáš Akvinský se snažil popsat lásku, která je možná z Boží milosti, jako hnutí zaměřující se pozorností na druhého tak, že se milující „považuje za spojeného s ním v jedno“.⁷² Naše náklonnost k druhým působí, že nezištně toužíme po jejich dobru. To vše má původ v postoji úcty, v tom, že si vážím hodnoty druhého. Tato idea

je ostatně obsažena ve slově „láska“: ti, kdo jsou milováni, jsou mi „drazí“; „považuji je za velikou hodnotu“.⁷³ „Z lásky totiž, která působí, že se nám někdo stává milým, mu něco nezištně dáváme.“⁷⁴

94. Láska je tedy něco víc než jen řada dobročinných činností. Tyto činnosti pramení z jednoty s druhým, z toho, že jsem stále více zaměřen k druhému, protože ho považuji za hodnotného, za obdařeného důstojností, milého a krásného nehledě na jeho fyzickou či morální stránku. Naše láska k druhému, založená na tom, kdo je, nás pobízí k tomu, abychom chtěli pro jeho život to nejlepší. Jedině pěstováním tohoto způsobu vztahů mezi sebou navzájem budeme přispívat k tomu, že bude možné sociální přátelství, které nikoho nevylučuje, a bratrství, které je otevřené pro všechny.

LÁSKA OTEVŘENÁ STÁLE VÍC

95. Láska nás také pobízí k univerzálnímu společenství. Nikdo nemůže zrát nebo dosáhnout naplnění, jestliže se straní druhých. Láska svou povahou volá k růstu v otevřenosti a ve schopnosti přijímat druhé v nikdy nekončícím dobrodružství, jež každou periferii směřuje k plnému uvědomění si vzájemné sounáležitosti. Vždyť Ježíš nám řekl: „Vy všichni jste bratři“ (Mt 23,8).

96. Tato potřeba překračovat vlastní omezení se týká také různých oblastí a zemí. Vždyť „stále rostoucí počet propojení a komunikace v dnešním světě nás mocně upomíná na jednotu a společný úděl národů. V dynamice dějin a v roz-

ličnosti etnických skupin, společností a kultur vidíme zaseté povolání utvářet společenství složené z bratří a sester, kteří přijímají a pečují jeden o druhého“.⁷⁵

*Otevřené společnosti,
které integrují každého člověka*

97. Některé periferie jsou blízko nás, v městských centrech nebo v našich rodinách. Z toho důvodu je tu jedno hledisko univerzální otevřenosti v lásce, které je víc existenciální než zeměpisné. Souvisí s naším každodenním úsilím rozšiřovat okruh přátel, setkávat se s těmi, které – byť jsou mi nablízku – přirozeně nepovažuji za součást okruhu svých zájmů. Každý bratr a sestra v nouzi, jsou-li opuštěni nebo přehlíženi společností, ve které žijí, se stávají existenciálními cizinci, byť se narodili v téže zemi. Přestože jsou plnoprávními občany se všemi doklady, jedná se s nimi v jejich vlastní zemi jako s cizinci. Rasismus je virus, který rychle mutuje, a místo aby mizel, ukrývá se a je stále ve střehu.

98. Rád bych připomněl některé z těch „skrytých vyhnanců“, se kterými se ve společnosti zachází jako s někým cizorodým.⁷⁶ Mnoho lidí s omezeními „necítí sounáležitost a podíl na celku“. Je toho ještě mnoho, co jim chybí, aby měli plná občanská práva. Naši starostí by mělo být nejen o ně pečovat, ale zajistit jim „aktivní podíl na občanské i církevní komunitě. To je náročný, a dokonce namáhavý proces, který ale bude postupně přispívat k formování svědomí, aby bylo schopno uznat každého jedince jako jedinečnou a neopakovatelnou osobu“. Rovněž myslím na „starší lidi, kteří také kvůli svým omezením jsou někdy

pokládání za břemeno“. Ale každý z nich je schopen nabídnout „jedinečný příspěvek ke společnému dobru svým pozoruhodným životním příběhem“. Dovolte mi zopakovat: Musíme mít „odvalu dát hlas k těm, kdo jsou diskriminováni z důvodu svých omezení, protože bohužel i dnes je v některých zemích lidem zatěžko uznat je jako osoby se stejnou důstojností“.⁷⁷

Nedostatečné chápání univerzální lásky

99. Lásky schopná překračovat hranice je základem toho, co může být v každém městě a zemi nazýváno „sociálním přátelstvím“. Ryzí sociální přátelství ve společnosti umožňuje pravou univerzální otevřenost. Ta má daleko k falešnému univerzalismu těch, kteří neustále cestují do ciziny, protože nedokážou snést nebo milovat své vlastní lidi. Ti, kdo se dívají spatra na své vlastní lidi, mají sklon vytvářet ve společnosti kategorie první a druhé třídy, lidi s větší a menší důstojností, lidi těšící se tu větším, tu menším právům. Tímto způsobem popírají, že je tu místo pro každého.

100. Určitě na tomto místě nepředkládám autoritativní a abstraktní univerzalismus, navržený či naplánovaný malou skupinou a představený jako ideál, jehož cílem je nivelizovat, ovládat a plenit. Jeden z modelů globalizace vskutku „vědomě míří k jednorozměrné uniformitě a v povrchní snaze o jednotu se snaží odstranit všechny rozdíly a tradice. ... Jestliže určitý druh globalizace prohlašuje, že všechny učiní rovnými a znivelizuje, pak taková globalizace ničí jedinečnost každého člověka a každého národa“.⁷⁸

Tento falešný univerzalizmus nakonec zbavuje svět jeho různých barev, jeho krásy a vposled jeho lidství. Vždyť „budoucnost není jednobarevná; jestliže jsme odvážní, můžeme na ni hledět v celé různorodosti a rozličnosti toho, co každý jedinec může nabídnout. Jak velice se naše lidská rodina potřebuje učit žít společně v harmonii a pokoji, aniž bychom museli být všichni stejní“!⁷⁹

PŘEKROČIT HRANICE SVĚTA „SPOLEČNÍKŮ“

101. Vraťme se nyní k podobenství o milosrdném Samaritánovi, protože nám má stále ještě co říct. Na kraji cesty ležel zraněný muž. Lidé, kteří kolem něho přecházeli, nevěnovali pozornost výzvám svého nitra, aby jednali jako bližní. Soustředili se na své povinnosti, na své společenské postavení, na svou profesní pozici ve společnosti. Považovali se za důležité pro společnost té doby a měli starost, aby dobře zahráli svou roli. Ten člověk na kraji cesty, potlučený a opuštěný, rušil a křížil jejich plány. Ostatně v nich neměl žádnou úlohu. Byl „nikým“, nepatřil k žádné skupině hodné pozornosti, nebyl významný pro utváření dějin. A potom jeden ušlechtilý Samaritán toto úzkoprsé hodnocení překročil. Sám nepatřil do žádné z těch kategorií: byl to prostě cizinec bez nějakého vlastního místa ve společnosti. Byl svobodný od všech nálepek a postavení, a tedy schopný přerušit svou cestu, změnit své plány a nečekaně přijít na pomoc zraněnému člověku, který potřeboval jeho službu.

102. Jaké reakce na tento příběh bychom se dočkali dnes, ve světě, ve kterém ustavičně vznikají a rostou společenské

skupiny tíhnoucí k identitě, jež je odděluje od druhých? Jak by pohnul těmi, kdo se organizují způsobem, který vylučuje jakoukoli cizí přítomnost, protože by mohla ohrozit jejich identitu a jejich uzavřené a sebevztažné struktury? V těchto podmínkách je možnost jednat jako bližní přímo vyloučena a člověk může být bližním jenom těm, kdo slouží jeho cílům. Slovo „bližní“ pak ztrácí veškerý význam, a smysl má jen slovo „společníci“, kteří společně sledují určitý zájem.⁸⁰

Svoboda, rovnost a bratrství

103. Bratrství se nerodí jen v atmosféře úcty ke svobodě jednotlivců nebo dokonce jen určité úředně zaručené rovnosti. Bratrství je sice za těchto podmínek možné, ale nutně z nich nevyrůstá. Bratrství může obohatit svobodu a rovnost něčím pozitivním. Co se však stane, pokud bratrství vědomě nepěstujeme nebo pokud chybí politická vůle podporovat ho výchovou, dialogem a uznáváním hodnot reciprocity a vzájemného obohacování se? Svoboda se pak stane jen podmínkou k tomu, že si žijeme, jak chceme my, v úplné volnosti rozhodnout se, komu nebo čemu budeme patřit, nebo že prostě budeme něco vlastnit a užívat si to. Tento plytký přístup nemá nic společného s bohatstvím svobody zaměřené především k lásce.

104. Rovnosti se také nedosahuje abstraktní proklamací, že „všichni muži a ženy jsou si rovni“. Rovnost je naopak výsledkem záměrně a soustavně pěstovaného bratrství. Ti, kdo jsou schopni být jenom „společníky“, vytvářejí uzavřené světy. Jaké je pak v tomto rámci místo pro ty, kdo nejsou

součástí skupiny „společníků“, ale touží po lepším životě pro sebe a pro své rodiny?

105. Individualismus nás nečiní svobodnějšími, rovnějšími ani bratrštějšími. Pouhý součet individuálních zájmů není schopen vytvořit lepší svět pro celou lidskou rodinu. Nemůže nás ani zachránit z mnoha nemocí, které se nyní rostoucím způsobem globalizují. Radikální individualismus je virus, který je krajně obtížné vykořenit, protože je chytrý. Vnucuje nám přesvědčení, že všechno spočívá v popuštění uzdy našim ambicím, jako kdybychom honbou za stále většími ambicemi a vytvářením individuálních jistot mohli nějak prospět společnému dobru.

UNIVERZÁLNÍ LÁSKA, KTERÁ PODPORUJE ČLOVĚKA JAKO OSOBU

106. Sociální přátelství a univerzální bratrství volá nutně, vždycky a za všech okolností po uznání *hodnoty každé lidské osoby*. Má-li každý jedinec tak velkou hodnotu, musí být jasně a pevně stanoveno, že „pouhý fakt, že se někdo narodil na nějakém místě s omezenějšími zdroji nebo nižší úrovní rozvoje, není důvodem k tomu, aby někteří lidé žili méně důstojně“.⁸¹ To je základní princip společenského života, který různými způsoby zanedbávají ti, kdo si myslí, že se tento princip nehodí do jejich světového názoru nebo neslouží jejich cílům.

107. Každý člověk má právo žít důstojně a plně se rozvíjet; toto základní právo nesmí být upíráno v žádné zemi. Toto

právo má každý člověk i tehdy, když je neproduktivní nebo když se narodil s omezeními nebo jimi byl postižen během života: nezabývá ho to důstojnosti lidské osoby, důstojnosti založené ne na okolnostech, ale na vnitřní hodnotě jeho bytí. Dokud je tento základní princip popírán, nelze do budoucna počítat s bratrstvím ani s přežitím lidstva.

108. Některé společnosti přijímají tento princip jen částečně. Souhlasí s tím, že příležitost má dostat každý, ale dále pak tvrdí, že všechno záleží na jednotlivci. Z tohoto nespravedlivého hlediska by nemělo smysl „investovat tak, aby neúspěšní, slabí či méně obdaření mohli v životě něčeho dosáhnout“.⁸² Může se zdát, že investovat do podpory slabších nemá smysl, protože nejsou tak výkonní. Ne. To, co potřebujeme, je přítomnost a aktivita státu i občanských institucí, jež hledí dál než jen na svobodné a účinné fungování určitých ekonomických, politických a ideologických systémů a jimž opravdu na prvním místě leží na srdci jednotlivci i společné dobro.

109. Někteří lidé se narodili do ekonomicky stabilních rodin, dostává se jim dobré výchovy, jsou dobře živení nebo mají přirozeně velké talenty. Ti určitě nebudou potřebovat aktivní stát: pro ně bude jen důležité, aby měli svobodu. Stejně pravidlo nelze pochopitelně aplikovat na lidi s postižením, na někoho, kdo se narodil v krajní chudobě, komu schází dobrá výchova nebo kdo se stěží dostane k adekvátní zdravotní péči. Jestliže je společnost řízena prvořadě podle kritérií tržní svobody a výkonnosti, není v ní pro takové osoby místo a bratrství zůstane jen dalším mlhavým ideálem.

110. Je pravda, že „pouhé hlásání ekonomické svobody, kterou však mnozí vzhledem k reálné situaci nemohou využít, a omezování dostupnosti práce se stává rozparem, který znevažuje politiku“. ⁸³ Slova jako svoboda, demokracie nebo bratrství pak postrádají význam, protože je skutečností, že „jenom když náš ekonomický a sociální systém nebude mít za následek jedinou oběť, jediného vyloučeného člověka, pak budeme schopni slavit svátek univerzálního bratrství“. ⁸⁴ Vpravdě lidská a bratrská společnost bude schopna účinným a stabilním způsobem zajistit, že každý z jejích členů bude v každém životním období doprovázen. Nejen proto, aby mohl uspokojit své základní potřeby, ale i proto, aby ze sebe mohl vydat to nejlepší, třebaže jeho výkon nebude nejvyšší, jeho tempo bude pomalé a jeho efektivita omezená.

111. Lidská osoba se svými nezczitelnými právy je svou přirozeností otevřena vztahu. Hluboko v nás je volání přesáhnout sebe sama v setkání s druhými. Z toho důvodu „je třeba dávat pozor na to, abychom neupadli do určitých omylů, které mohou vznikat z nepochopení pojmu lidských práv a jeho zneužívání. Dnes existuje tendence ke stále rozsáhlejšímu vymáhání individuálních – jsem v pokušení říct individualistických – práv. Tento důraz představuje pojetí lidské osoby jakoby oddělené od všech sociálních a antropologických souvislostí, jako kdyby osoba byla ‚monáda‘ (*monas*), stále víc bez zájmu o druhé. ... Jestliže práva každého jedince nejsou harmonicky podřízena většímu dobru, budou nakonec považována za neomezená a stanou se zdrojem konfliktů a násilí“. ⁸⁵

PODPOROVAT MRAVNÍ DOBRO

112. Nemůžeme též nezmínit, že hledání dobra pro druhé i pro celou lidskou rodinu a úsilí o toto dobro zahrnuje také pomoc jednotlivcům a společnostem, aby zrály v morálních hodnotách, které vedou k integrálnímu lidskému rozvoji. Nový zákon uvádí mezi plody Ducha Svatého (srov. Gal 5,22) *agathosyné*; toto řecké slovo vyjadřuje přílnutí k dobru, úsilí o dobro. A co víc, znamená to zajistit, co je nejvzácnější a nejlepší pro druhé: jejich zrání, jejich zdravý růst, pěstování ctností, nejen hmotný blahobyt. Podobný výraz má i latina: *benevolentia*. Jde o postoj, který „chce dobro“ druhých; vyjadřuje prahnutí po dobru, náklonnost ke všemu, co je ušlechtilé a vynikající, touhu obohacovat život druhých tím, co je krásné, vznešené a povznášející.

113. V této souvislosti znovu s bolestí poznamenávám, že „jsme už příliš dlouho žili v mravním úpadku, posmívali jsme se etice, dobrotě, víře, čestnosti. Nastala chvíle, abychom uznali, že tato bezstarostná povrchnost nám byla k ničemu. Taková destrukce veškerých základů společenského života nás nakonec přivede k tomu, že budeme jeden proti druhému hájit své vlastní zájmy“.⁸⁶ Začněme znovu podporovat dobro pro sebe i pro celou lidskou rodinu, a tak společně postupovat vpřed k opravdovému a integrálnímu růstu. Každá společnost potřebuje zajistit předávání hodnot: nestane-li se to, předává se sobectví, násilí, různé formy korupce, lhostejnost a vpsledku život uzavřený jakékoli transcenci a omezující se na individuální zájmy.

Hodnota solidarity

114. Rád bych zvláště připomněl solidaritu, která „jako mravní ctnost a sociální postoj v důsledku osobního obrácení vyžaduje odpovědnost těch, kdo jsou odpovědní za vzdělání a výchovu. Myslím především na rodiny, jejichž posláním je prvotní výchova, která je nezbytná. Rodiny jsou prvním místem, kde se žijí a předávají hodnoty lásky a bratrství, soudržnosti a sdílení, zájmu a péče o druhé. Rodiny jsou také výsadním prostředím pro předávání víry, počínaje prvními projevy zbožnosti, kterým matky učí své děti. Učitelé a vychovatelé, kteří mají náročný úkol vychovávat děti a mládež ve školách a dalších zařízeních, si musejí být vědomi toho, že jejich odpovědnost zahrnuje také morální, duchovní a společenskou stránku života. Hodnoty svobody, vzájemné úcty a solidarity mohou být předávány již od raného věku. ... Odpovědnost za vzdělávání a výchovu mají i ti, kdo působí v kultuře a v médiích, zejména dnes, kdy informační a sdělovací prostředky mají široký dosah“.⁸⁷

115. V době, kdy se zdá, že se všechno rozpadá a ztrácí soudržnost, je dobré apelovat na „spolehlivost“,⁸⁸ která se rodí z vědomí, že jsme při snaze o budování společné budoucnosti odpovědní za křehkost druhých. Solidarita se konkrétně projevuje ve službě, která může mít různé formy péče o druhé. A služba z velké části znamená „péči tam, kde je přítomna zranitelnost, péči o křehké členy našich rodin, naší společnosti, našeho národa“. V této službě se každý učí schopnosti „odkládat stranou svá přání a touhy, snahu o moc, tváří v tvář konkrétnímu pohledu těch, kdo

jsou nejzranitelnější... Služba stále vidí tvář bratra, dotýká se jeho těla, vnímá jeho blízkost a v některých případech tuto blízkost dokonce „strpí“ a snaží se mu pomoci. Služba tedy není nikdy ideologická, protože nesloužíme idejím, ale sloužíme lidem“.⁸⁹

116. Ti nejposlednější obecně „uskutečňují zvláštní solidaritu, která existuje mezi těmi, kdo jsou chudí a trpící a na které naše civilizace – jak se zdá – zapoměla nebo by vlastně ráda zapoměla. Solidarita je slovo, které není vždycky správně přijímáno; v určitých situacích se stalo neslušným slovem, které se neříká. Je to ale slovo, které označuje něco mnohem víc než jen ojedinělé projevy štědrosti. Znamená myslet a jednat s ohledem na společenství. Znamená, že život všech má přednost před přivlastňováním si majetku několika málo lidmi. Znamená také potírat strukturální příčiny chudoby, nerovnosti, nedostatku práce, půdy a bydlení, odpírání sociálních i pracovních práv. Znamená postavit se ničivým účinkům nadvlády peněz... Solidarita v tom nejhlubším slova smyslu je způsob vytváření dějin, a to je právě to, co dělají lidová hnutí“.⁹⁰

117. Když mluvíme o potřebě starat se o náš společný domov, tedy o naši planetu, dovoláváme se té špetky univerzálního vědomí a zájmu jedněch o druhé, které jistě ještě jsou v srdcích lidí. Jestliže má někdo nadbytek vody a rozhodl se ji uchovat s myšlenkou na celé lidstvo, ukazuje tím, že dosáhl takové morální úrovně, která mu umožňuje vidět dál než jen sebe a skupinu, ke které patří. Jak úžasně lidské! Stejný postoj je potřeba k tomu, abychom uznali práva všech lidí, včetně těch, kteří se rodí za našimi hranicemi.

K SOCIÁLNÍ FUNKCI SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ

118. Svět existuje pro každého, protože každý z nás lidí se narodil se stejnou důstojností. Rozdíly v barvě pleti, náboženství, schopnostech, místě narození nebo bydliště a v mnoha dalších věcech se nesmějí používat k tomu, aby ospravedlňovaly výsady některých na úkor práv všech. Jako společenství máme tedy povinnost zaručit, aby každý člověk mohl žít důstojně a měl dostatek příležitostí pro svůj integrální rozvoj.

119. V prvních křesťanských stoletích mnozí myslitelé rozvinuli ve svých úvahách univerzální pohled na společné určení stvořených věcí.⁹¹ To je vedlo k myšlence, že pokud nějaký člověk postrádá to, co je nezbytné k důstojnému životu, je to proto, že si to jiný člověk zadržuje pro sebe. Svatý Jan Zlatoústý to shrnuje takto: „Nesdílet naše bohatství s chudými znamená okrádat je a připravovat je o obživu. Bohatství, které vlastníme, není naše, ale jejich.“⁹² Podle svatého Řehoře Velikého pak „když něco rozdělujeme potřebným, nedáváme jim to, co je naše, ale vracíme jim to, co patří jim.“⁹³

120. Ještě jednou bych rád všem zopakoval slova svatého Jana Pavla II., jejichž působivost nebyla možná dostatečně oceněna: „Bůh daroval zemi celému lidskému pokolení, aby dávala obživu všem jeho členům, aniž by někoho vylučoval nebo zvýhodňoval.“⁹⁴ Já sám pak připomínám, že „křesťanská tradice nikdy neuznávala právo na soukromé vlastnictví za absolutní či nedotknutelné a zdůrazňovala

sociální funkci jakékoli formy soukromého vlastnictví“.⁹⁵ Princip společného užívání stvořených věcí všemi lidmi je „první zásadou celého mravního a společenského řádu“;⁹⁶ je to přirozené a základní právo, které má prvenství před ostatními.⁹⁷ Všechna ostatní práva týkající se věcí nezbytných k plné realizaci lidských osob, včetně práva na soukromé vlastnictví nebo na jakýkoli další druh vlastnictví, nesmějí – podle slov svatého Pavla VI. – „žádným způsobem bránit [tomuto právu], ale musejí aktivně usnadňovat jeho provedení“.⁹⁸ Právo na soukromé vlastnictví může být považováno pouze za druhotné přirozené právo, které je odvozeno z principu univerzálního určení stvořených věcí. To má konkrétní důsledky, které by měly být v chodu společnosti zohledněny. Často se ale stává, že druhotná práva vytlačí práva prvořadá a základní, čímž je učiní prakticky bezvýznamnými.

Práva bez hranic

121. Nikdo tedy nemůže zůstat vyloučen kvůli tomu, kde se narodil, a tím méně kvůli výsadám, jaké mají ti, kdo se narodili v zemích s většími možnostmi. Meze a hranice jednotlivých států tomu nesmějí stát v cestě. Jako je nepřijatelné, že někteří mají méně práv proto, že jsou ženy, tak je stejně nepřijatelné, aby pouhé místo narození nebo bydliště mělo způsobit, že někdo bude mít méně předpokladů pro důstojný život a rozvoj.

122. Rozvoj nesmí mít za cíl hromadění bohatství několika málo lidmi, ale musí zajišťovat „lidská práva – osobní a sociální, ekonomická a politická, včetně práv národů“.⁹⁹

Právo některých na svobodné podnikání nebo svobodu obchodu nemůže vytlačit práva národů a práva chudých na důstojnost ani na ochranu životního prostředí, protože „kdo vlastní nějakou jeho část, je tomu tak pouze proto, aby ji spravoval k prospěchu všech“.¹⁰⁰

123. Podnikatelská činnost je v podstatě „ušlechtilé poslání zaměřené na produkování bohatství a zlepšování světa pro všechny“.¹⁰¹ Bůh nás podporuje a očekává od nás, že budeme rozvíjet své schopnosti, které nám dal, a obdařil náš svět nesmírným potenciálem. V Božím plánu je každý člověk povolán k tomu, aby se věnoval svému rozvoji,¹⁰² což zahrnuje také zdokonalování ekonomických a technických schopností pro rozmnožování majetku a růst bohatství. Nicméně podnikatelské schopnosti, které jsou Božím darem, mají vždycky jasně směřovat k rozvoji druhých a k vykořenění bídy, zejména vytvářením rozmanitých pracovních příležitostí. Spolu s právem na soukromé vlastnictví tu ale vždycky existuje prvořadé a přednostní právo, podle kterého je každé soukromé vlastnictví podřízeno univerzálnímu určení pozemských statků, a tedy právu všech na jejich používání.¹⁰³

Práva národů

124. Pevné přesvědčení o společném určení pozemských statků dnes vyžaduje, aby byl tento princip aplikován také na země, na jejich území a jejich zdroje. Nejen z hlediska oprávněnosti soukromého vlastnictví a občanských práv daného národa, ale také z hlediska prvního principu společného určení statků můžeme říct, že každá země patří

také cizinci, protože statky nějakého území nesmějí být upírány potřebnému člověku, ať přichází odkudkoli. Biskupové Spojených států učí, že existují základní práva, která „předcházejí jakoukoli společností, neboť vyplývají z důstojnosti udělené každému člověku, když byl stvořen Bohem“¹⁰⁴.

125. To předpokládá odlišný způsob chápání vztahů a směny mezi zeměmi. Jestliže má každý člověk nezcizitelnou důstojnost, jestliže je každá lidská bytost mým bratrem nebo sestrou a jestliže svět skutečně patří všem, pak jen málo záleží na tom, zda se někdo narodil zde, nebo zda žije mimo hranice své země. Také má vlast nese spoluodpovědnost za jeho rozvoj, i když může tuto odpovědnost uskutečňovat různými způsoby. Může nabídnout velkorysé přijetí těm, kdo jsou v krajní nouzi, může pracovat na zlepšení životních podmínek v jejich rodné zemi nebo nezneužívat tyto země a nedrancovat jejich přírodní zdroje podporováním korupčních systémů, které brání důstojnému rozvoji jejich národů. To, co platí pro národy, se týká také jednotlivých oblastí v každé zemi, protože v nich také často existují závažné nerovnosti. Neschopnost přiznat všem stejnou lidskou důstojnost vede někdy rozvinutější oblasti některých zemí k úsilí osvobodit se od „přítěže“ chudších oblastí, aby tak mohly ještě více zvýšit vlastní spotřebu.

126. Mluvíme tu vlastně o nové síti mezinárodních vztahů, protože neexistuje způsob, jak řešit závažné problémy našeho světa, jestliže budeme dál uvažovat jen o vzájemné pomoci mezi jednotlivci nebo malými skupinami. Nesmí-

me také zapomínat na to, že „nerovnost nepostihuje pouze jednotlivce, ale celé země, a nutí nás přemýšlet o etice mezinárodních vztahů“. ¹⁰⁵ Spravedlnost totiž vyžaduje, aby byla uznávána a respektována nejen práva jednotlivců, ale také sociální práva a práva národů. ¹⁰⁶ To znamená najít způsob, jak zajistit „základní právo národů na existenci a rozvoj“, ¹⁰⁷ které je někdy silně omezováno tlakem vyplývajícím ze zadluženosti v zahraničí. V mnoha případech splácení dluhu nejenže rozvoj zpomaluje, ale i silně omezuje a podmiňuje. I když je třeba respektovat princip, že všechny zákonně vzniklé dluhy musejí být splaceny, způsob plnění tohoto závazku, jímž je řada chudých zemí povinována zemím bohatým, by neměl ohrozit jejich vlastní existenci a růst.

127. To všechno zajisté volá po jiném způsobu myšlení. Tomu, kdo se nepokusí si tento způsob myšlení osvojit, budou moje slova znít jako fantazie. Přijmeme-li ale jako základní princip, že existují práva vycházející z nezcizitelné lidské důstojnosti, můžeme pak přijmout pozvání ke snění a přemýšlení o novém lidstvu. Můžeme usilovat o svět, který bude poskytovat půdu, bydlení a práci všem lidem. To je skutečná cesta míru, a ne nesmyslná a krátkozraká strategie zasévání strachu a nedůvěry tváří v tvář vnějším hrozbám. Vždyt skutečný a trvalý mír je možný jen „na základě globální etiky solidarity a spolupráce ve službě budoucnosti, kterou bude utvářet vzájemnost a sdílená odpovědnost v celé lidské rodině“. ¹⁰⁸

ČTVRTÁ KAPITOLA

SE SRDCEM OTEVŘENÝM CELÉMU SVĚTU

128. Není-li tvrzení, že všichni lidé jsou bratři a sestry, jen abstraktní ideou, ale ukazuje se nám v konkrétních podobách, pak nás staví před řadu výzev, které nám nedovolí zůstat na místě a zavazují nás vidět věci v novém světle a vytvářet nové odpovědi.

HRANICE A JEJICH MEZE

129. Pokud je naším bližním migrant, objevují se před námi komplexní výzvy.¹⁰⁹ Je bezesporu ideální, když lze migraci, která není nutná, zabránit. Toho lze docílit tím, že se v původních zemích vytvářejí podmínky nezbytné pro důstojný život a integrální rozvoj. Ale dokud se v úsilí o tento cíl nedosáhne podstatného pokroku, jsme povinni respektovat práva všech jedinců na nalezení místa, kde bude postaráno o základní potřeby jejich i jejich rodin a kde se budou moci plně realizovat jako lidské osoby. Naši pomoc přicházejícím migrantům lze vyjádřit čtyřmi slovy: přijmout, chránit, podporovat a začlenit. Zde totiž „nejde o uskutečňování programů sociální péče shora, ale o to, jít společně cestou těchto čtyř činností, abychom buďovali města a země, které při zachování své vlastní kulturní a náboženské identity budou otevřené rozdílnostem

a které budou vědět, jak je zhodnotit v duchu lidského bratrství“.¹¹⁰

130. To obnáší podniknout určité nezbytné kroky, zvláště pomoc těm, kdo utíkají před závažnými humanitárními krizemi. Jako příklad můžeme uvést: vyšší počet a zjednodušení udělování víz; zavádění programů individuálního a skupinového sponzorství; otevírání humanitárních koridorů pro nejzranitelnější běžence; poskytování vhodného a důstojného bydlení; garantování osobní bezpečnosti a přístupu k základním službám; zajištění dostatečné konzulární asistence a práva mít vždy při sobě doklady o osobní totožnosti; rovný přístup k právnímu systému; možnost zakládání bankovních účtů a zaručení minima potřebného k přežití; svoboda pohybu a možnost zaměstnání; ochrana nezletilých a zajištění jejich pravidelného přístupu ke vzdělání; zajišťování programů dočasného opatrovnictví a ochrany; garantování náboženské svobody; podpora sociálního začleňování; podpora setkávání celých rodin a příprava místních komunit na proces integrace.¹¹¹

131. Pro ty, kdo přišli před nějakou dobou a jsou už začlenění do společenských struktur, je důležité usilovat o získání „občanství zakládajícího se na rovnosti práv a povinností, které všem poskytují spravedlnost. Proto je nezbytné zavádět v našich společnostech pojem *plného občanství* a odmítnout diskriminační užívání pojmu *minority*. Tento pojem vytváří pocit oddělení a méněcennosti, který je živnou půdou nepřátelství a nesváru, a část obyvatelstva připravuje o některá náboženská a občanská práva, a tak je diskriminuje“.¹¹²

132. I když státy činí některé nezbytné kroky, nejsou samy schopny poskytovat dostatečná řešení, „protože důsledky rozhodnutí každého z nich mají nutně odezvy v celé mezinárodní komunitě“. Proto „naše odpověď může být pouze plodem společného úsilí“,¹¹³ jehož výsledkem bude globální zákonodárství (*governance*) týkající se migrace. V každém případě je třeba „vytvářet projekty střednědobého a dlouhodobého plánování, které se neomezují jen na naléhavá řešení. Takové plánování musí zahrnovat účinnou pomoc při začleňování migrantů do zemí, které je přijímají, ale také podporování rozvoje v jejich původních zemích podle zásad solidarity, bez vázání pomoci na ideologické strategie a praktiky, které jsou cizí nebo nepřátelské kulturám národů, jimž se pomoc prokazuje“.¹¹⁴

VZÁJEMNÁ OBDAROVÁNÍ

133. Příchod těch, kdo jsou odlišní, kdo přicházejí z jiných kultur a způsobů života, může být darem, protože „migranti také zažívají setkání mezi lidmi a kulturami: pro komunity a společnosti, do kterých přicházejí, jsou příležitostí k obohacení a integrálnímu lidskému rozvoji všech“.¹¹⁵ Proto „prosím zejména mladé lidi o to, aby nesedli na lep těm, kdo se pokoušejí je štvát proti mladým migrantům tím, že je líčí jako nebezpečné osoby, které jako by neměly stejnou nezcizitelnou důstojnost, jež náleží každému člověku“.¹¹⁶

134. Vždyť když otevíráme své srdce těm, kdo jsou odlišní, umožňujeme jim, aby byli nadále sami sebou, a současně jim pomáháme novými způsoby se rozvíjet. Rozličné

kultury, které rozkvétaly do svého bohatství po celá stáletí, je třeba uchovat, aby o ně náš svět nepřišel. Současně je třeba tyto kultury povzbuzovat, aby se skrze setkávání s jinými skutečnostmi otvíraly novým zkušenostem, neboť tu stále hrozí nebezpečí, že podlehnou kulturnímu kornatění. Proto „potřebujeme vzájemně komunikovat, objevovat dary každého jednotlivce, podporovat to, co nás spojuje, a naše rozdíly vidět jako příležitost k růstu vzájemné úcty. Pro takový dialog je nezbytná trpělivost a důvěra, umožňující jednotlivcům, rodinám i komunitám předávat hodnoty vlastní kultury a přijímat dobro, které přichází ze zkušenosti druhých“.¹¹⁷

135. Rád bych zde připomněl příklady, které jsem už někdy použil. Kultura *latino* je „kvas hodnot a možností, které mohou významně obohatit Spojené státy“, protože „silná imigrace vždycky ovlivní a promění kulturu daného místa. ... Intenzivní imigrace z Itálie do Argentiny zanechala stopu v kultuře společnosti a přítomnost asi dvou set tisíc Židů má silný dopad na kulturní styl Buenos Aires. Jestliže se imigrantům dostane pomoci, aby se mohli začlenit, jsou požehnáním, pramenem obohacení a novým darem, který podněcuje společnost k růstu“.¹¹⁸

136. Velký imám Ahmed Al-Tajíb a já jsme na ještě širší rovině poznamenali, že „dobré vztahy mezi Východem a Západem jsou nepochybně nutné pro obě strany. Nesmějí se ničím nahrazovat nebo zanedbávat, aby tak každý mohl být obohacen kulturou druhého v plodné výměně a dialogu. Západ může v civilizaci Východu objevit léky na duchovní a náboženské nemoci, které jsou způsobeny

převládajícím materialismem. A Východ může v civilizaci Západu nalézt mnoho prvků, které mu mohou pomoci se osvobodit od slabosti, rozdělení, sporů a vědeckého, technického i kulturního úpadku. Je třeba věnovat pozornost náboženským, kulturním a dějinným rozdílům, které jsou podstatnou složkou při utváření charakteru, kultury a civilizace Východu. Rovněž je důležité upevnit základní a obecná lidská práva, aby se napomohlo zajištění důstojného života pro všechny muže a ženy na Východě i na Západě, a zabránit politice dvojího standardu“.¹¹⁹

Plodná výměna

137. Vzájemná pomoc mezi zeměmi obohacuje každého. Země, která se dále rozvíjí na základě své původní kultury, je pokladem pro celé lidstvo. Je třeba rozvíjet vědomí, že se dnes zachráníme buď společně všichni, nebo nikdo. Chudoba, úpadek a utrpení na jedné straně Země jsou skrytou živnou půdou problémů, které nakonec zachvátí celou planetu. Jestliže nás znepokojuje vyhynutí některých druhů, pak by nás mělo ještě víc znepokojoovat pomyslení na to, že v některých částech našeho světa je jednotlivcům nebo národům znemožňováno rozvíjet jejich potenciál a krásu kvůli chudobě nebo jiným strukturálním omezením. To nakonec ochuzuje nás všechny.

138. To, co bylo vždycky pravdou, nebylo nikdy tak zřejmé jako dnes, kdy je svět propojen díky globalizaci. Potřebujeme dosáhnout toho, aby celosvětové uspořádání na právní, politické a ekonomické rovině „podporovalo a zaměřovalo mezinárodní spolupráci k solidárnímu roz-

voji všech národů“.¹²⁰ To bude nakonec přínosem pro celý svět, protože „rozvojová pomoc chudým zemím“ zahrnuje „vytváření bohatství pro všechny“.¹²¹ Z hlediska integrálního rozvoje to předpokládá „dávat také chudým národům účinný hlas ve společném rozhodování“¹²² a zasazovat se o takové formy spolupráce, „které rozšiřují přístup na mezinárodní trh pro země vyznačující se chudobou a zaostalostí“.¹²³

Nezištný přístup k druhým

139. Nechci ale toto pojednání omezit jen na utilitární hledisko. Existuje faktor „nezištnosti“: schopnost dělat některé věci prostě proto, že jsou samy o sobě dobré, bez ohledu na osobní zisk nebo odměnu. Díky nezištnosti můžeme přijímat cizince, i když nám to nepřinese bezprostřední viditelný prospěch. Některé země si ovšem kladou podmínky, a přijímají jen vědce a investory.

140. Život bez bratrské nezištnosti se stává druhem chladného obchodu, ve kterém ustavičně zvažujeme, co dáváme a co za to dostáváme zpátky. Bůh ale dává nezištně, a to do té míry, že pomáhá dokonce těm, kdo jsou nevěřící; „On dává vycházet svému slunci pro zlé i pro dobré“ (Mt 5,45). Proto Ježíš doporučuje: „Když však dávaš almužnu ty, ať neví tvoje levice, co dělá tvoje pravice, aby tvoje almužna zůstala skrytá“ (Mt 6,3–4). Život jsme dostali nezištně; nic jsme za něj nezaplatili. Všichni proto můžeme dávat, aniž čekáme něco nazpět, prokazovat dobro druhým, aniž vyžadujeme, aby oni zase jednali dobře s námi. Ježíš řekl svým učedníkům: „Zadarmo jste dostali, zadarmo dávejte“ (Mt 10,8).

141. Skutečná kvalita různých zemí světa je poměřována jejich schopností uvažovat nejen jako země, ale také jako součást širší lidské rodiny. To je patrné zejména v dobách krize. Úzkoprsé formy nacionalismu jsou extrémním výrazem neschopnosti pochopit význam nezištnosti a mylí se, když se domnívají, že se mohou rozvíjet samy, daleko od neštěstí jiných, a že zavíráním dveří druhým budou lépe chráněny. Imigranti jsou považováni za ty, kdo si něco uzurpují, ale nemají co nabídnout. To vede ke zjednodušujícímu přesvědčení, že chudí jsou nebezpeční nebo nepoužitelní, zatímco mocní jsou ušlechtilí dobrodinci. Budoucnost bude mít jenom taková sociální a politická kultura, která ochotně a nezištně přijímá druhé.

LOKÁLNÍ A UNIVERZÁLNÍ

142. Je třeba mít na paměti, že „napětí vzniká také mezi tím, co je globální, a tím, co je lokální. Je třeba věnovat pozornost globální dimenzi, abychom neupadli do všední malichernosti. Zároveň však není dobré ztrácet ze zřetele to, co je lokální a umožňuje nám stát nohama na zemi. Spojení obou těchto dimenzí nás chrání, abychom neupadli do jednoho ze dvou extrémů. První spočívá v tom, že lidé žijí v abstraktním a globalizujícím univerzalismu. ... Druhý spočívá v tom, že se stanou folkloristickým muzeem lokálpatriotistických poustevníků, odsouzených opakovat stále totéž a neschopných nechat se oslovit tím, co je odlišné, a ocenit krásu, kterou Bůh šíří za jejich hranicemi“.¹²⁴ Potřebujeme mít globální rozhled, abychom se uchránili před malicherným provincialismem. Jestliže náš dům přestane být domovem a stane se z něj ohrada či cela, pak

k nám to globální přichází jako záchrana, jako účelová příčina (*causa finalis*) vedoucí k našemu naplnění. Současné ale je třeba celým srdcem přijmout lokální rozměr, protože obsahuje něco, co globální rozměr postrádá: být kvasem, přinést obohacení, spustit mechanismy subsidiarity. Univerzální bratrství a sociální přátelství jsou tak dvěma neoddělitelnými a stejně důležitými póly každé společnosti. Pokud bychom je od sebe oddělili, způsobilo by to deformaci a nebezpečnou polarizaci.

Chuť lokálního

143. Řešením není otevřenost, která odmítá vlastní bohatství. Jako nemůže existovat dialog s „druhými“ bez smyslu pro naši vlastní identitu, tak nemůže existovat otevřenost mezi národy, pokud není založena na lásce k vlastní zemi, k vlastnímu národu, k vlastním kulturním kořenům. Nemůžu se doopravdy setkat s druhým, jestliže nestojím na pevném základě, protože jen díky němu můžu přijmout dar, který přináší ten druhý, a na oplátku mu nabídnout autentický dar sebe sama. Přijmout druhé, kteří jsou odlišní, a vážit si jejich jedinečného přínosu můžu jedině tehdy, jsem-li pevně zakořeněn ve svém vlastním národě a kultuře. Každý miluje svou rodnou zemi a kraj a odpovědně o ně pečuje, podobně jako každý miluje svůj dům a pečuje o něj, aby se nezřítíl, protože to za něj nebudou dělat sousedé. Rovněž dobro celého světa vyžaduje, aby každý chránil a miloval svoji zemi – jinak důsledky katastrofy v jedné zemi postihnou celou planetu. To vše ukazuje na pozitivní význam práva na vlastnictví: já se starám o to, co vlastním, a spravuji to tak, aby to mohlo přispívat k dobru všech.

144. Kromě toho je to předpoklad zdravé a obohacující výměny. Díky zkušenosti s životem na určitém místě a v určité kultuře si můžeme osvojit určitá hlediska skutečnosti, která druzí bez této zkušenosti nemohou tak snadno vnímat. To, co je univerzální, nemusí nutně znamenat homogenní, uniformní a standardizovanou nadvládu jednoho panujícího kulturního modelu, který nakonec ztratí bohatou paletu barev a odstínů a bude podivně jednotvárný. To je pokušení, o němž vypráví starobylý příběh o babylonské věži. Snaha vystavět věž, která by dosáhla až do nebe, nebyla projevem jednoty různých národů, jež by spolu komunikovaly přiměřeně svým odlišnostem. Naopak, byl to zavádějící a z lidské pýchy a ctižádosti vzniklý pokus vytvořit jednotu jinou, než jakou chtěl ve svém prozřetelnostním plánu pro národy Bůh (srov. Gn 11,1–9).

145. Může existovat i falešná otevřenost k univerzálnosti, mající původ v plytkosti těch, kdo postrádají vhled do génia své vlasti nebo kdo v sobě nosí nevyřešené roztrpčení nad svým národem. V každém případě „je třeba stále rozšiřovat pohled, abychom rozpoznali větší dobro, které prospěje nám všem. Je však třeba to činit bez vytáček a bez ztráty vlastních kořenů. Je nezbytné zapustit kořeny do úrodné země a místních dějin, které jsou darem Božím. Pracuje se v malém a na tom, co je po ruce, avšak v širší perspektivě. ... Jako globální sféra neruší jedinečnost, stejně ani zvláštnost ve své ojedinělosti nevede k neplodnosti“;¹²⁵ náš model musí mít tvar mnohostěnu, ve kterém je respektována hodnota každého jednotlivce, kde „celek je víc než část a je také víc než pouhý součet jeho částí“.¹²⁶

Univerzální horizont

146. Existuje druh „lokálního narcismu“, který není projevem zdravé lásky k vlastnímu národu a kultuře. Skrývá se za ním určitá uzavřenost ducha, která z nejistoty a strachu z druhého raději vytváří ochranný val, aby ubránila sama sebe. Není ale možné být zdravě lokální, aniž je člověk upřímně otevřený tomu, co je univerzální, aniž se ho dotýká, co se děje na jiných místech, aniž se nechá obohatit jinými kulturami a aniž je solidární a pozorný k tragédiím jiných národů. Lokální narcismus se obsesivně uzavírá do několika málo idejí, zvyků a jistot. Není schopen obdivovat široký potenciál a krásu, kterou mu nabízí celý svět, postrádá opravdovou a velkodušnou solidaritu. Život na lokální úrovni už pak není ochotný přijímat jiné, nedovoluje už, aby byl doplňován někým dalším. Možnosti jeho rozvoje se zmenšují; stává se strnulým a neduživým. Zdravá kultura je naopak svou povahou otevřená a přijímající; vždyť „kultura bez univerzálních hodnot není skutečnou kulturou“.¹²⁷

147. Uvědomme si, že čím víc se mysl a srdce člověka zužuje, tím se stává méně schopným chápat skutečnost, ve které žije. Bez setkávání se s rozdílnými lidmi a bez vztahu k nim je neskutné dosáhnout jasného a úplného pochopení i sebe sama a své rodné země. Jiné kultury přece nejsou nepřátelské, abychom se před nimi museli chránit, ale jsou rozličnými projevy nevyčerpitelného bohatství lidského života. Jestliže se na sebe díváme z perspektivy druhého, někoho, kdo je odlišný, můžeme lépe poznat jedinečné rysy sebe sama a své kultury: její bohatství, možnosti a meze. Naše lokální zkušenost se potřebuje rozvíjet

„v kontrastu“ a „v souladu“ se zkušenostmi druhých, kteří žijí v odlišných kulturních kontextech.¹²⁸

148. Zdravá otevřenost nikdy neohrožuje vlastní identitu člověka. Když se živá kultura obohacuje prvky jiného původu, nikdy z nich nevytváří jenom kopii, ani je pouze neopakuje, nýbrž jejich nové stránky vlastním jedinečným způsobem integruje. Výsledkem je nová syntéza, která je nakonec prospěšná pro všechny, protože jí je oživována i ona původní kultura, která poskytla přínosné prvky. Proto jsem vybízel domorodé národy, aby opatrovaly své kořeny a své původní kultury. Současně jsem ale chtěl upřesnit, že nemám v úmyslu předkládat „zcela uzavřený, ahistorický, statický ‚indigenismus‘, který odmítá jakýkoli druh mísení (*mestizaje*)“. Vždyť „naše vlastní kulturní identita se posiluje a obohacuje v dialogu s těmi, kdo jsou jiní než my, a pravý způsob její ochrany není ochuzující izolace“.¹²⁹ Svět roste a plní se novou krásou díky následným syntézám vytvářeným kontakty mezi kulturami, které jsou otevřené a svobodné od jakékoli formy kulturního zneužívání.

149. Zdravému vztahu mezi láskou k vlasti a upřímným pocitem sounáležitosti s širší lidskou rodinou napomáhá, máme-li na paměti, že světová společnost není jen součtem různých zemí, ale spíše společenstvím, jež mezi nimi existuje, vzájemnou přináležitostí, která je přednější než vznikání jakýchkoli zvláštních skupin. Každá skupina lidí se totiž stává součástí přediva univerzálního společenství a v něm objevuje svou krásu. Všichni jedinci jakéhokoli původu vědí, že jsou součástí větší lidské rodiny, bez které by nebyli schopni plně pochopit sebe samy.

150. Tento pohled vede k radostnému zjištění, že žádný národ, kultura nebo jednatel nemůže dosáhnout všeho sám o sobě: k dosažení plnosti života potřebujeme druhé. Vědomí našich omezení a neúplnosti není ohrožením, ale stává se klíčem k uvažování o společném projektu a k jeho uskutečňování. Vždyť „člověk je ohraničené bytí, které nemá hranice“.¹³⁰

Začněme ve svém kraji

151. Díky vzájemné výměně mezi menšími oblastmi, jimiž se chudší země otevírají širšímu světu, je možné, aby univerzálnost neničila jejich typické rysy. Přiměřená a autentická otevřenost světu předpokládá v rámci rodiny národů schopnost otevřít se svému sousedovi. Kulturní, ekonomickou a politickou integraci se sousedními národy má tedy provázet proces výchovy, která podporuje hodnoty lásky k bližnímu, což je nepominutelný krok k dosažení zdravé univerzální integrace.

152. V některých čtvrtích našich měst je dosud živý smysl pro sousedské vztahy. Každý člověk tam spontánně vnímá povinnost zajímat se o svého souseda a pomáhat mu. V místech, kde se tyto komunitní hodnoty udržely, zakoušejí lidé blízkost vyznačující se vděčností, solidaritou a vzájemností. Sousedství jim dává zakoušet sdílenou identitu.¹³¹ Kéž by sobě blízké země byly schopny podporovat srdečného sousedského ducha mezi svými národy! Ale duch individualismu postihuje také vztahy mezi zeměmi. Nebezpečí myslet si, že se musíme chránit před ostatními, vnímat druhé jako soupeře nebo nebezpečné nepřátele,

postihuje také vztahy mezi národy jedné oblasti. Možná jsme byli v tomto druhu strachu a nedůvěry i vychovááni.

153. Existují silné země a obrovské podniky, které mají z této izolace prospěch a raději jednají s každou zemí odděleně. Malým nebo chudým zemím se naopak otevírá možnost uzavírat oblastní smlouvy se sousedy, které jim umožní jednat *en bloc*, a tím zabrání tomu, aby byly jen okrajovými články závislými na silných mocnostech. Žádný stát dnes nemůže pro své obyvatelstvo zajistit společné dobro, pokud zůstane izolovaný.

LEPŠÍ ZPŮSOB POLITIKY

154. Rozvoj světové komunity, která bude naplňovat ideu bratrství mezi lidmi a národy uskutečňováním sociálního přátelství, volá po lepším způsobu politiky – takovém, který bude opravdu ve službě společnému dobru. Dnes ovšem politika často nabývá forem, jež brání pokroku směřujícímu k jinému světu.

FORMY POPULISMU A LIBERALISMU

155. Nedostatek zájmu o zranitelné se může skrývat za populismem, který je demagogicky využívá ke svým účelům, nebo za liberalismem, který slouží ekonomickým zájmům mocných. V obou případech se stává obtížným uvažovat o otevřeném světě, jenž vytváří prostor pro každého, včetně těch nejzranitelnějších, a jenž má ohled na různé kultury.

Lidový neznamená populistický

156. V posledních letech zaplavila sdělovací prostředky i běžné jazykové projevy slova „populismus“ a „populista“. Výsledkem je, že ztratila hodnotu, kterou předtím mohla mít, a stala se dalším zdrojem polarizace v už tak rozděle-

né společnosti. Objevují se snahy nálepkovat celé národy, skupiny, společnosti a vlády jako „populistické“ nebo jako jejich opak. Dnes není možné vyjádřit svůj pohled na cokoli, aniž by člověk nebyl jedním nebo druhým způsobem onálepkován: buď je nespravedlivě diskreditován, nebo je vynášen do nebe.

157. Snaha považovat populismus za klíč k interpretaci společenské reality je problematická i z jiného důvodu: popírá oprávněnost všeobecně přijímaného významu slova „lid“. Jakékoli úsilí o odstranění tohoto pojmu z běžné mluvy by mohlo vést k odstranění vlastního pojetí demokracie jako „vlády lidu“. Souhlasíme-li s tím, že společnost je něco víc než pouhý shluk jednotlivců, pak je výraz „lid“ nezbytný. Existují společenské jevy, které se týkají většiny lidí; existují *megatrendy* a společné snahy. Existují dále společné cíle, na jejichž uskutečňování jsou lidé schopni spolupracovat navzdory všem rozdílům. Je také krajně obtížné realizovat dlouhodobé projekty, nejsou-li přijaty jako kolektivní vize. Tohle všechno se skrývá za používáním slov „lid“ a „lidový“. Pokud to nevezmeme do úvahy – spolu se zdravou kritikou demagogie –, pak můžeme přehlédnout jedno ze základních hledisek společenské reality.

158. Tady může docházet k nedorozuměním. „Lid není logická kategorie, není to ani mystická kategorie, jestliže tím míníme, že všechno, co lid dělá, je dobré, nebo že lid je ‚andělská‘ skutečnost. Je to spíše kategorie mytická... Když máš vysvětlit, co je lid, používáš k jeho objasnění logické kategorie, a je to pochopitelné. Ale takovým způsobem nevysvětlíš, co znamená patřit k lidu. Slovo ‚lid‘ má

hlubší význam, který nelze vyjádřit čistě logickými termíny. Být součástí lidu znamená být součástí sdílené identity vznikající ze společenských i kulturních svazků. A to není něco automatického. Je to pozvolný, nesnadný proces... směrem ke společnému projektu.¹³²

159. Existují lidoví vůdci (*leaders*), kteří dokážou interpretovat pocity a kulturní dynamiku lidu i významné trendy ve společnosti. Služba, kterou poskytují, když spojují a vedou lidi, se může stát základnou trvalé vize proměny a růstu, k čemuž také patří vytváření prostoru pro druhé v úsilí o společné dobro. To se ale nesmí zvrhnout do nezdravého *populismu*, kdy jsou někteří jedinci schopni politicky těžit z lidové kultury pro své osobní výhody, nebo aby se pod libovolným ideologickým praporem udrželi u moci. Jindy se zase snaží zvyšovat si popularitu tím, že podporují ty nejpodlejší a nejsobečtější sklony v některých vrstvách obyvatelstva, což je o to nebezpečnější, když to – ve zjevné nebo nenápadné formě – vede k podrobení si institucí a zákonů.

160. Uzavřené populistické skupiny komolí slovo „lid“, ony vlastně o skutečném lidu nemluví. Pojem „lid“ je totiž otevřený: živý a dynamický lid, lid s budoucností, je ustavičně otevřený nové syntéze různých odlišných skutečností, které přijímá. Nepopírá tím vlastní identitu, ale je ochoten nechat se uvádět do pohybu, přijímat výzvy, být rozšiřován a obohacován druhými, a tak podporovat svůj růst a rozvoj.

161. Dalším pokleslým projevem autority založené na popularitě je to, že se stará o krátkodobé výhody. Vychází vstříc populárním požadavkům, aby získala hlasy nebo

podporu, ale nepokračuje v namáhavém a neustálém úsilí o vytváření zdrojů, které lidé potřebují pro svůj rozvoj tak, aby si mohli vlastním úsilím a tvořivostí vydělávat na živobytí. V této souvislosti jsem jasně potvrdil, že tím „v žádném případě nenavrhuji nezodpovědný populismus“.¹³³ K odstranění nerovnosti je zapotřebí ekonomický růst, který zvýší výkonnost všech oblastí, a tak zajistí udržitelnou rovnost.¹³⁴ Z toho současně plyne, že „sociální programy, které pomáhají zvládnout některé naléhavé záležitosti, je třeba považovat jen za dočasnou odpověď“.¹³⁵

162. Velkým tématem je zaměstnanost. Zajistit, aby všichni měli možnost rozvíjet semínko, které Bůh zasel do každého z nás – naše schopnosti, naši iniciativu i naše síly – je skutečně *populární* věcí, protože podporuje dobro *lidu*. Je to ta nejlepší pomoc, kterou můžeme dát chudým, nejlepší cesta k důstojnému životu. Proto zdůrazňuji, že „peněžní pomoc chudým musí být vždy jen provizorním řešením naléhavých situací. Pravý cíl pomoci by měl spočívat v tom, že se jim umožní důstojný život skrze jejich vlastní práci.“¹³⁶ Bez ohledu na to, jak se mění výrobní systémy, musí politické systémy působit na uspořádání společnosti tak, aby každý člověk měl možnost přispívat jí svými schopnostmi a úsilím. Vždyť „není horší chudoba než ta, která připravuje člověka o práci a o důstojnost práce“.¹³⁷ V opravdu rozvinuté společnosti je práce podstatným rozměrem společenského života, protože není jen způsobem, jak si vydělávat na denní chléb, ale je i nástrojem osobního růstu, vytváření zdravých vztahů, seberealizace, sdílení darů, budování spoluodpovědnosti za rozvoj světa a vposledku za náš život coby život lidu.

Přínosy a limity liberálních přístupů

163. Pojem „lid“, který sám o sobě obsahuje kladné hodnocení společenských a kulturních vazeb, obvykle odmítají individualistické liberální přístupy, které hledí na společnost jen jako na souhrn vedle sebe stojících zájmů. Mluví o úctě ke svobodě, aniž by zmínily kořeny ve sdíleném příběhu. V jistých souvislostech bývají dokonce ti, kdo hájí práva nejzranitelnějších členů společnosti, kritizováni jako populisté. Kategorie lidu se považuje za abstraktní konstrukt, za něco, co ve skutečnosti neexistuje. Ale tím se vytváří zbytečná polarizace, protože ani pojem „lid“, ani pojem „bližní“ nemůže být považován za čistě abstraktní nebo romantickou kategorii, která by vylučovala organizování společnosti, vědu a instituce občanské společnosti nebo která by na ně hleděla s opovržením.¹³⁸

164. Služba lásky (*caritas*) spojuje oba rozměry – abstraktní i institucionální. Její součástí je účinný proces proměny dějin, který se týká všeho: institucí, práva, technologií, zkušeností, přínosu odborníků, vědecké analýzy, administrativních procedur a tak dále. Proto „soukromý život nemůže existovat, není-li chráněn veřejným řádem. Domácí krb postrádá hřejivé teplo, není-li zabezpečen právním řádem, mírem postaveným na zákoně a síle, a nepožívá minimum blahobytu zajištěného rozdělením práce, obchodní směny, sociální spravedlnosti a politického občanství“.¹³⁹

165. Pravá služba lásky je schopna začlenit do své péče o druhé všechny tyto prvky. Pokud jde o osobní setkávání se s lidmi, je také schopna přijít k bratrovi a sestře, kteří

jsou vzdálení nebo dokonce přehlížení, a využije k tomu všechny zdroje, které jsou instituce v uspořádané, svobodné a kreativní společnosti schopny vytvořit. I milosrdný Samaritán potřeboval blízký hostinec k zajištění pomoci, kterou by on osobně nebyl schopen nabídnout. Láska k bližnímu je konkrétní a nepromarní žádný zdroj potřebný k uskutečnění proměny dějin, která může prospět chudým a znevýhodněným. Někdy ale levicové ideologie nebo společenské doktríny vázané na individualistické způsoby jednání a neúčinné procedury pomůžou jen hrstce lidí, zatímco bezprizorná většina je dále odkázána na případnou dobrou vůli druhých. To dokazuje nejen potřebu většího ducha bratrství, ale také účinnější světovou organizaci na pomoc řešení problémů sužujících opuštěné, kteří trpí a umírají v chudých zemích. Z toho také plyne, že neexistuje jen jedno řešení, jen jedna přijatelná metodologie, jeden ekonomický recept, který by mohl být použit bez rozdílu na všechny. I ty nejsolidnější vědecké studie mohou navrhnout různá řešení.

166. Tohle všechno bude mít jen velmi malý dopad, nepřijmeme-li, že je zapotřebí změna srdce, postojů a životního stylu. Jinak budou politická propaganda, média a tvůrci veřejného mínění nadále podporovat individualistickou a naivní kulturu, jež je podřízená neregulovaným ekonomickým zájmům a společenským institucím ve službě těch, kdo už mají moci dost. Moje kritika technokratického paradigmatu zahrnuje víc než pouhé konstatování, že budeme-li mít pod kontrolou jeho excesy, bude všecko v pořádku. To nejzávažnější nebezpečí nespočívá ve věcech, v materiálních skutečnostech nebo institucích,

ale ve způsobu, jakým je lidé používají. Souvisí to s lidskou slabostí, náchylností k sobectví, které je součástí toho, co křesťanská tradice označuje jako „žádostivost“: lidský sklon mít starost jen o sebe, o svou skupinu, o své malicherné zájmy. Žádostivost není nedostatek jen naší doby. Existuje od té doby, co je člověk člověkem, a jenom se mění, nabývá během věků rozličných forem a používá prostředky, které jí každá doba poskytuje. Žádostivost ale můžeme s Boží pomocí přemoci.

167. Vzdělání a výchova, rozvíjení solidárních postojů, schopnost vidět život v jeho celistvosti, duchovní růst – to všechno je nezbytné pro vytváření kvalitních lidských vztahů, tak aby se sama společnost mohla stavět proti nespravedlnostem, excesům a zneužívání ekonomické, technologické, politické i mediální moci. Některé liberální přístupy na tento faktor lidské slabosti nedbají a představují si svět jako místo, v kterém platí určitý řád a který sám je schopen zajistit světlou budoucnost a řešení všech problémů.

168. Sám trh není s to vyřešit všechno, jakkoli se od nás občas chce, abychom uvěřili v toto dogma neoliberální víry. Tato škola jednoduchých, mechanicky se opakujících pouček nabízí na jakýkoli podnět stále tytéž recepty. Neoliberalismus reprodukuje sám sebe, když se uchyluje – aniž to takto nazývá – k magickým teoriím „přelévání se“ (*spillover*) nebo „prokapávání“ (*trickle-down*) jako jedinému řešení sociálních problémů. Nevidí přitom, že nerovnost, která vyvolává nové formy násilí ohrožujícího strukturu společnosti, zmíněné „přelévání“ nevyřeší. Na jedné straně je nutné mít aktivní hospodářskou politiku zaměřenou

na „ekonomiku podporující diverzitu výroby a podnikatelskou kreativitu“,¹⁴⁰ která tak umožní tvorbu, a ne rušení pracovních míst. Finanční spekulace, jejichž hlavním cílem je rychlý zisk, působí dále zkázu. Na straně druhé „bez solidárního jednání založeného na vzájemné důvěře nemůže trh zcela plnit svou vlastní ekonomickou funkci. Dnes se tato důvěra vytratila.“¹⁴¹ Dějiny se nezastavily a dogmatické recepty převládající ekonomické teorie se ukázaly jako mylné. Křehkost světových systémů tváří v tvář pandemii ukázala, že svoboda trhu všechno nevyřeší. Ukázala také, že vedle obnovy zdravého politického života, který není podřízen finančnímu diktátu, „musíme do centra pozornosti postavit znovu lidskou důstojnost a na tomto pilíři budovat potřebné alternativní společenské struktury“.¹⁴²

169. Zdá se, že v některých rigidně a černobíle pojatých ekonomických teoriích například není místo pro lidová hnutí, jež sdružují ty, kdo ztratili zaměstnání, jejichž pracovní místo je přechodné, nejisté nebo neformální, a mnohé další, které nelze zařadit do stávajících škatulek. Tato hnutí přitom generují různé formy lidového hospodářství a společné výroby. Je zapotřebí uvažovat o modelu sociální, politické a ekonomické participace, „který zahrnuje lidová hnutí a oživuje místní, národní i mezinárodní vládnoucí struktury proudem mravní energie, jež pramení ze začleňování vyloučených do budování společného údělu“, a přitom zajišťuje, že „tyto zkušenosti solidarity, které vyrůstají zdola, ze suterénu planety Země, se mohou spojit, lépe koordinovat a nadále se vzájemně setkávat“.¹⁴³ Musí se to ale dít způsobem, který se nezpronevří jejich typickému stylu „rozsévačů změny, šířitelů procesu zahrnujícího mi-

liony velikých i malých činností, tvořivě provázaných jako slova v poezii“.¹⁴⁴ V tomto smyslu jsou tato hnutí „sociálními básníky“, kteří pracují svým způsobem, podávají návrhy, podporují a osvobozují. Napomáhají uskutečňování integrálního lidského rozvoje, jenž přesahuje „ideu sociální politiky, která je pojmána jako politika *pro chudé*, ale nikdy *s chudými* a nikdy *chudých*, a už vůbec není součástí projektu, který by spojoval národy“.¹⁴⁵ Tato hnutí dráždí a jistí „teoretici“ si je neumějí zařadit, my ale musíme s odvahou uznat, že bez nich „demokracie zakrňuje, stává se pouhým slovem, formalitou, ztrácí svůj zastupitelský ráz a stává se odtělesněnou, protože si nevšímá lidí v jejich každodenním zápasu o důstojnost, v budování jejich budoucnosti“.¹⁴⁶

MEZINÁRODNÍ MOC

170. Rád bych ještě jednou poznamenal, že „finanční krize v letech 2007–2008 byla příležitostí k rozvinutí nové ekonomiky, která by byla pozornější k etickým principům a k novému regulování spekulativní finanční aktivity a virtuálního kapitálu. Nevyskytla se však žádná reakce, která by vedla k přehodnocení zastaralých kritérií, jež nadále řídí svět“.¹⁴⁷ Ukazuje se naopak, že současné strategie rozšířené po celém světě bezprostředně po krizi podporovaly větší individualismus, slabší integraci a více svobody pro skutečně mocné – a ti si vždy najdou způsob, jak vyváznout bez ztrát.

171. Chci také zdůraznit, že „dát každému, co mu patří – abych citoval klasickou definici spravedlnosti –, znamená, že žádný lidský jedinec nebo skupina se nemohou považovat za všemocné, nemají žádné oprávnění pošlapávat dů-

stojnost a práva ostatních jednotlivců nebo společenských skupin. Skutečná dělba moci – politické, ekonomické, branné, technologické a jiné – mezi více subjektů a vytváření právního systému, který reguluje nároky a zájmy, je konkrétním způsobem, jak omezovat moc. Pohled na celý svět nám ale dnes ukazuje řadu falešných práv a současně rozsáhlé oblasti, jež se netěší žádné ochraně a jsou obětmi špatně vykonávané moci.“¹⁴⁸

172. V jednadvacátém století „jen přihlížíme tomu, jak kvůli sílícímu vlivu ekonomicko-finančních organizací nadnárodní povahy na politiku slábne moc národních států. Vzhledem k tomu se stává nezbytným rozvoj mocnějších a účinnějších mezinárodních institucí, které budou mít díky spravedlivým dohodám mezi národními vládami skutečnou autoritu a moc přistupovat k sankcím.“¹⁴⁹ Mluvíme-li o možnosti existence světové autority upravené zákonem,¹⁵⁰ nemáme tím nutně na mysli autoritu osobní. Taková autorita by měla přinejmenším vytvářet účinnější světové organizace, jež by měly oprávnění pečovat o společné dobro, odstraňovat hlad a bídu a spolehlivě bránit základní lidská práva.

173. V této souvislosti chci též připomenout potřebu reformy „Organizace spojených národů a mezinárodní ekonomické a finanční architektury, aby pojem *rodina národů* nabýval reálných a konkrétních obrysů.“¹⁵¹ Není třeba připomínat, že to vyžaduje jasné zákonné meze; nesmělo by se jednat o autoritu volenou jen některými státy, zároveň by se muselo předejít tomu, aby se ostatním vnucovala jedna určitá kultura nebo aby kvůli ideologickým rozdílům

byly omezovány základní svobody slabších národů. Vždyť „mezinárodní společenství je právní komunitou, která se zakládá na suverenitě každého členského státu bez vazeb poddanosti, které by popíraly nebo omezovaly jeho nezávislost“.¹⁵² Současně „úkol Spojených národů podle postulátů vyhlášených preambulí a prvními články její ustavující Charty může být nahlížen jako rozvoj a podpora svrchovanosti práva s tím vědomím, že spravedlnost je podstatnou podmínkou k dosažení ideálu univerzálního bratrství. ... Je třeba zajistit nesporný rozsah práva a vytrvalou pomoc k vyjednávání, mediaci a smírcímu řízení, jak to navrhuje Charta Spojených národů, která je vskutku základní právní normou“.¹⁵³ Je třeba zabránit tomu, aby tato Organizace ztratila svoji legitimitu, protože její problémy a nedostatky lze řešit společně a také je vyřešit.

174. K tomu, aby se svobodně stanovily společné cíle a na celém světě se zajistilo zachovávání určitých podstatných norem, je zapotřebí odvahy a velkorysosti. Aby se opravdu dosáhlo jejich prospěšnosti, je důležité vyzdvihnout „požadavek dodržování podepsaných závazků (*pacta sunt servanda*)“,¹⁵⁴ a zabránit „pokušení dovolávat se práva síly, a ne síly práva“.¹⁵⁵ To znamená posílit „normativní prostředky k mírovému řešení sporů... , aby se zvýšila síla jejich závaznosti“.¹⁵⁶ Mezi těmito normativními nástroji je třeba upřednostnit multilaterální smlouvy mezi státy, protože více než bilaterální smlouvy zaručují podporování vpravdě univerzálního společného dobra a ochranu slabších států.

175. Díky Bohu mnohá uskupení a organizace občanské společnosti pomáhají vyrovnávat nedostatky mezi-

národního společenství: jeho nedostatečnou koordinaci v komplikovaných situacích a nedostatečnou pozornost vůči základním lidským právům a kritickým situacím určitých skupin. Můžeme zde vidět konkrétní aplikaci principu subsidiarity, který zaručuje účast a činnost komunit a organizací na nižších úrovních jako prostředek, jenž integruje a doplňuje činnost státu. Tyto skupiny a organizace často vynakládají chvályhodné úsilí ve službě společnému dobru a jejich členové někdy projevují skutečné hrdinství, jež poodhaluje něco z ušlechtilosti, jíž je naše lidství stále schopno.

SOCIÁLNÍ A POLITICKÁ LÁSKA

176. Pro mnoho lidí je dnes politika – často kvůli chybám, korupci a neschopnosti některých politiků – sprosté slovo. Existují také snahy diskreditovat politiku, nahradit ji ekonomikou nebo dovolit, aby ji ovládala ta či ona ideologie. Může ale náš svět fungovat bez politiky? Může existovat nějaký účinný proces růstu k univerzálnímu bratrství a společenskému pokoji bez zdravého politického života?¹⁵⁷

Politika, jakou potřebujeme

177. Ještě jednou zde připomenu, že „politika se nesmí podřizovat ekonomice a ekonomika se nesmí podřizovat diktátu technokracie s jejím výkonnostním paradigma-tem“.¹⁵⁸ I když jasně odmítáme zneužívání moci, korupci, porušování zákonů a neschopnost, přesto „nemůžeme ospravedlnit ekonomiku bez politiky, která není s to osvojit si logiku schopnou zvládat různé aspekty současné

krize“.¹⁵⁹ „Potřebujeme politiku, která uvažuje v širokých perspektivách, která uskutečňuje nový integrální přístup a zahrnuje do interdisciplinárního dialogu různé aspekty krize“.¹⁶⁰ Jinými slovy „je třeba dát větší prostor zdravé politice, která je schopná reformovat instituce, koordinovat je a zavádět do nich dobré praktiky, jež umožní čelit nepřijatelným tlakům a lhostejnosti“.¹⁶¹ Nemůžeme čekat, že to bude dělat ekonomika, ani si nemůžeme dovolit, aby ekonomika převzala skutečnou moc ve státě.

178. Tváří v tvář mnoha úzkoprsým formám politiky zaměřeným na bezprostřední zájmy bych rád zopakoval, že „politická velikost se projevuje tehdy, když se v těžkých chvílích jedná na základě velkých principů a myslí se na dlouhodobé společné dobro. Přijetí této odpovědnosti v národním plánování klade na politickou moc vysoké nároky“,¹⁶² ale ještě více úsilí ji stojí společné plánování přítomnosti a budoucnosti celého lidstva. Myslet na ty, kdo přijdou po nás, není předvolební téma: žádá si to opravdová spravedlnost, protože, jak učí portugalští biskupové, země „je svěřena každé generaci a ta ji musí předat generaci následující“.¹⁶³

179. Světové společenství trpí závažnými strukturálními nedostatky, které nelze řešit nahodilým záplatováním nebo jen rychlými příležitostnými opravami. Je mnoho věcí, které je třeba hlubokou revizí a podstatnými reformami změnit. Tento proces je schopna řídit jedině zdravá politika, spojující nejrůznější sektory a dovednosti. Ekonomika, která je integrální součástí politického, společenského, kulturního a z lidu vzešlého programu zaměřeného na spo-

lečné dobro, může připravit cestu „různým příležitostem, které nepředstavují zastavení lidské kreativity a lidského snu o pokroku, ale spíše tuto energii novým způsobem usměrňují“.¹⁶⁴

Politická láska

180. Uznat, že každý člověk je naším bratrem nebo sestrou, a hledat formy sociálního přátelství, které zahrnuje všechny lidi, není nějaká utopie. Vyžaduje to rozhodnost a nasazení při hledání účinných prostředků k dosažení tohoto cíle. Jakékoli úsilí na tomto poli se stává ušlechtilým praktikováním lásky. Jednotlivec může pomoci druhému člověku v nouzi, ale jestliže se spojí s dalšími a uvede v život procesy bratrství a spravedlnosti pro všechny, vstupuje na „pole lásky v nejšířším slova smyslu, totiž lásky politické“.¹⁶⁵ To vyžaduje pracovat pro společenský a politický řád, jehož duší je sociální láska.¹⁶⁶ Ještě jednou vyzývám k tomu, abychom znovu uznali politiku jako „vznešené poslání a jednu z nejcennějších forem lásky k bližním, protože usiluje o společné dobro“.¹⁶⁷

181. Všechny závazky inspirované sociálním učením církve „vycházejí z lásky, která je podle Ježíšova učení shrnutím celého Zákona (srov. Mt 22,36–40)“.¹⁶⁸ To znamená uznat, že „láska naplněná drobnými projevy vzájemné péče je také láskou občanskou a politickou a projevuje se ve všech skutcích, které usilují o budování lepšího světa“.¹⁶⁹ Z tohoto důvodu láska nachází vyjádření nejen v blízkých a důvěrných vztazích, ale také v „makrovztazích: společenských, ekonomických a politických“.¹⁷⁰

182. Tato politická láska předpokládá zralé sociální cítění, které přesahuje individualistickou mentalitu: „Sociální láska nás vede k tomu, abychom milovali společné dobro, a k tomu, abychom účinně hledali dobro pro všechny lidi, na něž pohlížíme nejen jako na jednotlivce, ale také v jejich společenské dimenzi, která je spojuje.“¹⁷¹ Každý z nás je plně osobou, když jsme součástí lidu. A lid zase neexistuje bez uznání individuality každého člověka. „Lid“ a „osoba“ jsou souvztažné pojmy. Přesto dnes existují snahy redukovat osoby na izolované jedince, kteří jsou snadno manipulovatelní ze strany nositelů moci, sledujících nelegitimní zájmy. Dobrá politika bude hledat cesty, jak budovat komunity na rozličných úrovních života společnosti, aby vyvážila a usměrnila globalizaci, a tak zabránila jejím rozkladným účinkům.

Účinná láska

183. „Sociální láska“¹⁷² umožňuje dělat pokroky směrem k civilizaci lásky, k níž se může každý z nás cítit být povolán. Láska se svým tíhnutím k univerzálnosti je schopná budovat nový svět,¹⁷³ protože není nějakým prázdným citem, ale nejlepším prostředkem k objevování účinných cest pro rozvoj všech. Sociální láska je „silou schopnou odkrývat nové způsoby řešení problémů tohoto světa a zevnitř do hloubky obnovovat struktury, společenské organizace a právní řády“.¹⁷⁴

184. Láska je srdcem každé zdravé a otevřené společnosti, ale dnes „je snadno označována za bezvýznamnou pro interpretaci a zorientování morální odpovědnosti“.¹⁷⁵

Jestliže se láska zavazuje k pravdě, aby se nestala „obětí nahodilých pocitů a mínění jednotlivých lidí“,¹⁷⁶ je něčím mnohem víc než subjektivním citem. Právě její vztah k pravdě totiž podporuje její univerzálnost a chrání lásku před tím, že bude „zahnána do těsného prostoru zbaveného vztahů“.¹⁷⁷ Jinak by „v dialogu mezi věděním a praxí byla vyloučena z plánů a procesů, jež se podílejí na lidském rozvoji v univerzálním dosahu“.¹⁷⁸ Bez pravdy postrádají emoce vztahový a společenský obsah. Otevřenost pravdě tak chrání lásku před „fideismem, jenž ji zbavuje lidského a univerzálního rozletu“.¹⁷⁹

185. Láska potřebuje světlo pravdy, které ustavičně hledáme. „Toto světlo je zároveň světlem rozumu i víry“¹⁸⁰ a nepřipouští žádnou formu relativismu. Předpokládá to však také rozvoj věd a jejich nezastupitelný přínos k nacházení nejspolehlivějších a nejpraktičtějších prostředků k dosažení žádoucích výsledků. Vždyť když jde o dobro druhých, dobré úmysly nestačí. Musí být vyvinuto konkrétní úsilí, aby se dosáhlo toho, co oni a jejich národy potřebují pro svůj rozvoj.

UPLATŇOVÁNÍ POLITICKÉ LÁSKY

186. Existuje druh lásky, která je „z vnitřní touhy“ (*elicited*): její činy pocházejí přímo ze ctnosti lásky a jsou zaměřeny k jednotlivcům a k lidu. Existuje také „příkazaná“ (*imperatus*) láska, která se projevuje v těch úkonech lásky, jež podněcují lidi k vytváření zdravějších institucí, spravedlivějších nařízení, solidárnějších struktur.¹⁸¹ Z toho plyne, že „je stejně nezbytným úkonem lásky,

když člověk usiluje o takové uspořádání společnosti, které by nedovolilo, aby se bližní dostal do bídy^{.182} Je úkonem lásky být nablízku někomu, kdo trpí; úkonem lásky je ale také pracovat na změně společenských podmínek, které způsobily utrpení nějakého člověka, byť ho přímo neznáme. Pomůže-li někdo starému člověku přejít řeku, je to vznešený úkon lásky. Když pro něj politik vybuduje most, také to je úkon lásky. Zatímco jeden člověk pomůže druhému tím, že mu opatří něco k jídlu, politik vytvoří pro druhého člověka pracovní místo, čímž prokazuje vznešenou formu lásky, která zušlechťuje jeho politickou činnost.

Oběti zrozené z lásky

187. Tato láska, která je duchovním srdcem politiky, je láskou přednostně zaměřenou na lidi v nejvyšší nouzi a stojí za každou činností konanou v jejich prospěch.¹⁸³ Jedině pohled proměněný láskou může způsobit, že uznáváme důstojnost druhých, a v důsledku toho si vážíme chudých a přijímáme je v jejich důstojnosti, vážíme si jejich identity a kultury, a tím je doopravdy integrujeme do společnosti. Tento pohled je jádrem pravého ducha politiky. Cesty, které se tím otevírají, se liší od cest bezduchého pragmatismu. Vedou k vědomí, že „k pohoršení chudoby nelze přistupovat podporováním bagatelizujících strategií, které jen upokojují chudé a činí je krotkými a neagresivními. Jak smutné je přihlížet tomu, když pod pláštěm domnělých altruistických skutků jsou jiní odsuzováni k pasivitě“.¹⁸⁴ Potřebujeme různé cesty, jak se vyjadřovat k životu společnosti a podílet se na něm. K tomu, aby

mohl každý člověk utvářet svou budoucnost, slouží vzdělání. Zde se také ukazuje důležitost principu *subsidiarity*, jež nelze od principu *solidarity* oddělovat.

188. Z toho vyplývá naléhavá potřeba nalézt řešení pro všechno, co ohrožuje nebo poškozuje základní lidská práva. Politici jsou povoláni „starat se o to, co je v lidech a národech křehké. Péče o lidi v nouzi vyžaduje sílu i něhu, úsilí i velkorysost uprostřed funkcionalistické a privatizující mentality, jež vede nevyhnutelně ke „kultuře na jedno použití“. . . . Znamená to ujmout se přítomnosti v její krajně marginalizované a trýznivé situaci a umět do ní vnášet důstojnost“.¹⁸⁵ To bude rovněž inspirovat horlivé úsilí, že se musí „udělat všechno pro ochranu postavení a důstojnosti lidské osoby“.¹⁸⁶ Politici jsou lidé činu, stavitelé s velkými cíli, vedení širokou, realistickou a pragmatickou vizí, která přesahuje záležitosti jejich vlastní země. Největší starostí politika nemůže být, aby neztratil hlasy v průzkumech veřejného mínění, ale jak nalézt účinná řešení „fenoménu sociálního a ekonomického vyloučení s jeho zhoubnými důsledky: obchodování s lidmi, obchod s lidskými orgány a tkáněmi, sexuální vykořisťování chlapců a dívek, otrocká práce včetně prostituce, obchod s drogami a zbraněmi, terorismus a mezinárodní organizovaný zločin. Závažnost těchto situací a ztráta tolika nevinných životů je tak veliká, že musíme odolat pokušení a neupadnout do deklarativní rétoriky, upokojující naše svědomí. Potřebujeme zajistit, aby naše instituce byly v boji se všemi těmito pohromami opravdu účinné“.¹⁸⁷ To zahrnuje inteligentní využití nesmírných zdrojů, které poskytuje technologický rozvoj.

189. Stále jsme ještě dost vzdáleni globalizaci těch nejzákladnějších lidských práv. Proto světová politika musí za svůj přednostní a naléhavý úkol považovat zefektivnění odstraňování hladu. Vždyť „když finanční spekulace ovládá ceny jídla a zachází s nimi jako s každým jiným zbožím, miliony lidí trpí a umírají hladem. Tuny jídla se přitom vyhazují. To je skutečné pohoršení. Nechat druhé hladovět je zločin; potrava je nezczitelné právo“.¹⁸⁸ Zatímco vedeme sémantické a ideologické spory, dovolujeme často, že naši bratři a sestry umírají hladem a žízní, bez přístřeší nebo bez přístupu ke zdravotnické péči. Spolu s těmito základními potřebami, které nejsou naplněny, je dalším zdrojem ostudy pro lidstvo obchod s lidmi, což mezinárodní politika přes všechny řeči a dobré úmysly už nesmí dál tolerovat. To je nezbytné minimum.

Láska, která integruje a spojuje

190. Politická láska se projevuje také otevřeností pro každého člověka. Ti, kdo nesou vládní odpovědnost, jsou jako první povoláni přinášet oběti, které umožní vzájemná setkávání, a usilovat o sblížení alespoň v některých tématech. Musejí být ochotni naslouchat jiným názorům a vytvářet prostor pro každého. Skrze obět a trpělivost mohou pomoci vytvářet nádherný mnohostěn skutečnosti, ve které je místo pro každého. Zde je ekonomické vyjednávání neúčinné. Vyžaduje se něco víc: výměna darů pro společné dobro. Může se to zdát naivní a utopické, ale my se nemůžeme tohoto ušlechtilého cíle zříkat.

191. Když vidíme, jak různé formy fundamentalistické nesnášenlivosti ničí vztahy mezi jednotlivci, skupinami

a národy, snažme se žít a učit hodnotám úcty k druhým, lásky schopné přijímat všechny rozdíly a dávat každému člověku přednost před jeho idejemi, pocity, způsoby jednání, a dokonce i před jeho hříchy. Když se v dnešní společnosti šíří různé formy fanatismu, netolerance a společenské i kulturní roztržičnosti, pak prvním krokem dobrého politika je to, že trvá na tom, aby bylo slyšet různé hlasy. Neshody zajisté mohou vyvolávat konflikty, ale uniformita je dusivá a vede k rozkladu kultury. Nemůžeme se spokojit s tím, že jsme uzavřeni jen ve zlomku reality.

192. V této souvislosti chci připomenout, že velký imám Ahmed Al-Tajíb a já jsme vyzvali „aktéry mezinárodní politiky a světového hospodářství, aby usilovně pracovali na šíření kultury tolerance, společného soužití a míru; aby co nejdřív zakročili a zastavili prolévání nevinné krve“.¹⁸⁹ Pokud určitá politika ve jménu blahobytu vlastní země rozdmýchává nenávisť k jiným národům a živí strach z nich, je třeba být znepokojen, včas reagovat a ihned opravit její směr.

SPÍŠE PLODNOST NEŽ VÝSLEDKY

193. Vedle této neúnavné činnosti je politik také stále člověkem. Je povolán uskutečňovat lásku ve svých každodenních osobních vztazích. Jako člověk musí brát v úvahu, že „moderní svět směřuje se svou technickou dokonalostí stále více k tomu, že racionalizuje naplňování lidských tužeb, které jsou dnes zařazeny a roztrženy mezi různé služby. Stále méně je člověk oslovován vlastním jménem, stále méně se bude k této jedinečné bytosti na světě přistupovat jako k osobě, která má své srdce, své utrpení, své problé-

my, své radosti a svoji rodinu. Jeho nemoc bude známa jen proto, aby ji vyléčili, jeho finanční potřeby jen proto, aby se o ně postarali, jeho potřeba domova jen proto, aby mu poskytl ubytování, jeho touha po odpočinku a zábavě jen proto, aby mu je mohli zorganizovat“. Nikdy ale nesmíme zapomínat, že „milovat tohoto nejbezvýznamnějšího člověka jako svého bratra, jako by na světě nebyl nikdo jiný než on, není ztráta času“.¹⁹⁰

194. Také v politice existuje prostor pro něžnou lásku k druhým. „Co je to něžnost? Je to láska, která se stává blízkou a konkrétní. Je to pohyb, který začíná v našem srdci a přechází do očí, uší a rukou. ... Něžnost je cesta, kterou šli ti nejsilnější a nejodvážnější muži a ženy.“¹⁹¹ Uprostřed politické činnosti „se musí našeho srdce dotknout ti nejmenší, nejslabší, nejchudší: ano, oni mají ‚právo‘ naléhat na naše srdce a duši. Jsou to naši bratři a sestry a jako takové je musíme milovat a pečovat o ně“.¹⁹²

195. To všechno nám může pomoci si uvědomit, že podstatné není neustále dosahovat velkých výsledků; to totiž ani vždycky není možné. Musíme si připomenout, že v politické činnosti „bez ohledu na jakýkoliv vnější vzhled je každý nesmírně posvátný a zasluhuje si, abychom ho milovali a věnovali se mu. Dokážu-li tedy pomoci jednomu jedinému člověku žít lépe, je tím dostatečně odůvodněno darování vlastního života druhým. Je krásné být věrným Božím lidem. A do plnosti dorůstáme tehdy, když boříme zdi a naše srdce se naplňuje tvářemi a jmény“.¹⁹³ Velkých cílů z našich snů a plánů můžeme dosáhnout jen částečně. Navíc ale ten, kdo miluje a kdo už nevidí politiku jen jako usilování o moc, „má

jistotu, že nebude ztraceno nic z jeho skutků vykonaných z lásky, žádná z jeho upřímných starostí o druhé, žádný skutek lásky k Bohu, žádné ušlechtilé úsilí, žádná bolestná trpělivost. To všechno proudí světem jako životodárná síla“.¹⁹⁴

196. Je proto opravdu ušlechtilé vkládat naději do skryté síly semene dobra, které rozséváme, a tak začít procesy, jejichž plody budou sklízet jiní. Dobrá politika propojuje lásku s nadějí a s důvěrou v zásoby dobra přítomné v lidských srdcích. Vždyť „opravdový politický život budovaný na právu a poctivém dialogu mezi jednotlivci se neustále obnovuje, kdykoli si lidé uvědomují, že každá žena, každý muž a každá nová generace nese příslib nové vztahové, intelektuální, kulturní a duchovní energie“.¹⁹⁵

197. Z tohoto úhlu pohledu je politika něco ušlechtilějšího než pózování, marketing a různé druhy mediálního zkreslování. Tyto věci jen rozsévají rozdělení, spory a bezútěšnou skepsi, neschopnou podněcovat lidi k práci pro společný cíl. Když někdy přemýšlíme o budoucnosti, můžeme si položit třeba tyto otázky: „Proč to dělám?“, „Co je mým skutečným cílem?“ Až totiž budeme za několik let uvažovat o minulosti, nebudeme se ptát: „Kolik lidí mě podporovalo?“ „Kolik z nich mě volilo?“ „Kolik jich o mně mělo pozitivní obraz?“ Skutečné, ale možná bolestné otázky budou znít takto: „Kolik lásky jsem vložil do své práce?“ „Co jsem udělal pro pokrok lidu?“ „Jakou stopu jsem zanechal v životě společnosti?“ „Jaké reálné vazby jsem vytvořil?“ „Jaké pozitivní síly jsem uvolnil?“ „Kolik sociálního míru jsem zasel?“ „Jaké dobro jsem vytvořil v postavení, které mně bylo svěřeno?“

ŠESTÁ KAPITOLA

DIALOG A SOCIÁLNÍ PŘÁTELSTVÍ

198. Sbližovat se, rozmlouvat spolu, naslouchat, hledět jeden na druhého, vzájemně se poznávat, snažit se porozumět si a hledat společné body, to vše lze shrnout do jednoho slova: dialog. Jestliže se chceme setkávat a vzájemně si pomáhat, musíme rozmlouvat. O výhodách dialogu tu není třeba mluvit. Stačí jen pomyslet na to, čím by byl náš svět bez trpělivého dialogu mnoha ušlechtilých lidí, kteří udržují rodiny a komunity pospolu. Na rozdíl od neshod a sporů nebudí vytrvalý a odvážný dialog rozruch, ale nenápadně pomáhá světu žít lépe – mnohem lépe, než si dokážeme představit.

SPOLEČENSKÝ DIALOG PRO NOVOU KULTURU

199. Někteří lidé se pokoušejí utéct před realitou a nalézt útočiště ve svém malém světě; jiní na ni reagují ničivým násilím. Ale „mezi sobeckou lhostejností a násilným protestem je vždycky možná jiná volba: dialog. Dialog mezi generacemi; dialog v našem národě, protože všichni jsme lidé; ochota dávat i přijímat a zároveň být otevřený pravdě. Daná země vzkvétá, probíhá-li konstruktivní dialog mezi různými složkami jejího kulturního bohatství: mezi lidovou kulturou, univerzitní kulturou, kulturou

mládeže, uměleckou kulturou, technologickou kulturou, ekonomickou kulturou, rodinnou kulturou i kulturou mediální“.¹⁹⁶

200. Dialog se často zaměňuje za něco zcela odlišného: za horečnou výměnu názorů na sociálních sítích, založenou často na informacích z médií, které nejsou vždy spolehlivé. Tyto výměny jsou pouhými paralelně probíhajícími monology, které možná přitahují pozornost svým ostrým a agresivním tónem. Monology ale nikoho nezavazují a jejich obsah je často sebestředný a rozporuplný.

201. Senzacechtivé šíření faktů a domněnek v médiích je totiž často překážkou dialogu, protože dovoluje, aby každý tvrdosěji lpěl na svých vlastních idejích, zájmech a rozhodnutích a omlouval to tím, že ostatní nemají pravdu. Převládá zvyk rychle protivníka zdiskreditovat a zahrnout ho ponižujícími urážkami, místo aby se s ním člověk setkal v otevřeném a uctivém dialogu s cílem dosáhnout shody na hlubší rovině. Nejhorší je, že tento druh řeči, běžný v mediálním prostředí politických kampaní, se rozšířil natolik, že ho užívají všichni v běžném denním styku. Diskuse je často manipulována silnými partikulárními zájmy, které se snaží ovlivnit veřejné mínění záludně ve svůj prospěch. Nemám teď na mysli jen vlády, které jsou právě u moci: tento druh manipulace se uplatňuje i v ekonomice, politice, sdělovacích prostředcích, náboženství a dalších oblastech. Když tento přístup slouží vlastním ekonomickým či ideologickým zájmům, bývá ospravedlňován a omlouván, ale to se dříve nebo později obrátí proti těmto zájmům.

202. Nedostatek dialogu působí, že se v jednotlivých oblastech nikdo nestará o společné dobro, ale o to, jak získat výhody z moci nebo v nejlepším případě jak prosadit své vlastní ideje. Kulaté stoly se tak stávají pouhými vyjednáváními, v nichž se jednotlivé strany snaží urvat všechnu moc a možné větší výhody, a společné dobro se zde nehledá. Hrdiny budoucnosti budou ti, kdo dokážou opustit tento nezdravý postoj a rozhodnou se vážně, nezávisle na osobních zájmech, podporovat úctu k pravdě. Kéž Bůh dá, aby takoví hrdinové uprostřed naší společnosti v tichosti vyrůstali.

Budovat společně

203. Opravdový dialog ve společnosti předpokládá, že jsme schopni respektovat názor druhého a připustit, že může obsahovat legitimní přesvědčení nebo zájmy. Už na základě své identity má druhý člověk co nabídnout a je žádoucí, aby důkladně odůvodnil a vyložil své stanovisko, aby tak veřejná diskuse byla ještě komplexnější. Pokud jednotlivec nebo skupina žijí v souladu se svým smýšlením, pevně hájí své hodnoty a přesvědčení a rozvíjejí určitou myšlenku, je to tak či onak pro společnost bezesporu přínos. K tomu ale může docházet pouze v té míře, v jaké zde existuje opravdový dialog a otevřenost pro druhé. Vždyť „v pravém duchu dialogu rosteme ve schopnosti pochopit význam toho, co říkají a dělají druzí, i když to nemůžeme přijmout jako své vlastní přesvědčení. Tak je možné, abychom upřímně a otevřeně projevovali svou víru a pokračovali v dialogu, abychom hledali styčné body, a především abychom společně pracovali a angažovali se“.¹⁹⁷ Jestliže

veřejná diskuse skutečně vytváří prostor pro každého a nemanipuluje nebo nezatajuje informace, pak je trvalým podnětem k lepšímu pochopení pravdy nebo alespoň k jejímu účinnějšímu vyjádření. Chrání různé oblasti před tím, aby ve svých názorech a omezených zájmech nezpohodlněly a nevystačily si samy. Nezapomeňme, že „rozdíly jsou tvůrčí; vytvářejí napětí a v řešení napětí spočívá pokrok lidstva“.¹⁹⁸

204. Dnes panuje přesvědčení, že spolu s vědeckým rozvojem specializovaných oborů potřebujeme větší mezioborovou komunikaci. Skutečnost je sice jedna, ale můžeme k ní přistupovat z různých úhlů a pomocí různých metod. Neměli bychom proto podceňovat riziko, že se na vědecký pokrok bude hledět jako na jediný možný přístup k pochopení určitého aspektu života, společnosti a světa. Badatel, který ve svém oboru dělá pokroky a zároveň dokáže uznat i jiné dimenze reality, kterou zkoumá, je díky práci jiných vědních oborů a oblastí poznání otevřen úplnějšímu a celistvějšímu poznání reality.

205. V dnešním globalizovaném světě „nám média můžou pomáhat cítit se blíže jeden druhému, vytvářet vědomí jednoty lidské rodiny, které může pobízet k solidaritě a k opravdovému úsilí o zajištění důstojnějšího života pro všechny. ... Média nám v tom mohou významně pomoci, zejména dnes, kdy síť lidské komunikace dosáhly neslýchaného rozvoje. Zvláště internet poskytuje nesmírné možnosti pro setkávání a solidaritu se všemi. Je to něco vskutku dobrého – je to Boží dar“.¹⁹⁹ Proto ale potřebujeme neustále prověřovat, zda nás současné formy komuni-

kace vedou skutečně k tomu, abychom se odvážně setkávali s druhými, abychom se poctivě zabývali celou pravdou, abychom sloužili, abychom byli nablízku těm nejposlednějším a usilovali o společné dobro. Jak zdůraznili australští biskupové, „nemůžeme přijmout digitální svět nastavený tak, aby těžil z naší slabosti a přinášel člověku to nejhorší.“²⁰⁰

ZÁKLAD KONSENZU

206. Relativismus není řešením. Pod maskou tolerance přenechává relativismus interpretaci mravních hodnot vposled těm, kdo mají moc, a ti je definují podle toho, jak jim to vyhovuje. „Pokud neexistují objektivní pravdy ani stabilní principy kromě uspokojování vlastních tužeb a bezprostředních potřeb... , pak si nelze myslet, že politické programy či moc zákona budou dostatečné. ... Pokud se korumpuje kultura a není již uznávána žádná objektivní pravda či všeobecně platné principy, budou zákony pojímány jenom jako svévolné příkazy, popřípadě překážky, kterým je třeba se vyhýbat.“²⁰¹

207. Je možné mít zájem o pravdu, je možné hledat pravdu, která odpovídá nejhlubšímu smyslu života? Co je zákon bez přesvědčení, zrozeného z dlouholetého uvažování a moudrosti, že každý člověk je posvátný a nedotknutelný? Má-li mít společnost budoucnost, musí mít úctu k pravdě o lidské důstojnosti a této pravdě se podřizovat. Člověka nesmíme zabít ne proto, že je to společensky nepřijatelné a podle zákona trestné, ale z přesvědčení. Tuto nezpochybnitelnou pravdu poznáváme svým rozumem a přijímáme

ve svědomí. Společnost je ušlechtilá a slušná v neposlední řadě díky tomu, že podporuje hledání pravdy a zůstává věrná těm nejzákladnějším pravdám.

208. Musíme se učit odhalovat rozličné způsoby, kterými je pravda ve veřejné i soukromé rozpravě manipulována, přerukována a zakrývána. To, co nazýváme „pravdou“, nejsou jen zprávy o událostech, podávané novináři. Je to v první řadě hledání pevných základů pro naše rozhodování a naše zákony. Znamená to uznat, že lidský rozum je schopen přesáhnout bezprostřední záležitosti a uchopit pravdy, které jsou neměnné, které byly pravdou před námi a budou jí navždy. Zkoumáním lidské přirozenosti objevuje rozum hodnoty, jež jsou univerzální, protože se odvozují přímo z této přirozenosti.

209. Nemohlo by v opačném případě dojít k tomu, že základní lidská práva, která dnes považujeme za nevyvratitelná, budou ti, kdo mají právě moc, popírat, jakmile se jim k tomu dostane „souhlasu“ od otupělého nebo zastrašeného obyvatelstva? A pouhá shoda mezi různými národy, sama dostatečně otevřená manipulaci, nebude stačit na to, aby je chránila. Máme dostatek důkazů o všem dobrém, čeho jsme schopni, současně si ale také musíme přiznat, že v nás je i sklon k ničení. Není lhostejnost a bezcitný individualismus, do kterého jsme upadli, také výsledkem naší lenosti, jež nám brání usilovat o vyšší hodnoty, přesahující naše bezprostřední potřeby? Relativismus s sebou vždycky nese nebezpečí, že tu či onu domnělou pravdu nám budou vnucovat ti, kdo mají moc nebo jsou vychytralí. Ale „ve vztahu k morálním předpisům, které zakazují vnitřní zlo,

neexistují pro nikoho žádná privilegia ani výjimky. Není žádný rozdíl mezi tím, kdo je pánem světa, a tím, kdo je posledním ‚ubožákem‘ na této zemi. Před morálními požadavky jsme si všichni absolutně rovni“²⁰²

210. To, co se nyní děje a co nás zatahuje do zvráceného a neplodného způsobu myšlení, je redukování etiky a politiky na fyzikální zákony. Dobro a zlo už neexistují samy o sobě; kalkulují se už jen výhody a nevýhody. Potlačení morálního uvažování má za následek to, že právo už je neschopné odkazovat na základní pojetí spravedlnosti, ale zrcadlí ideje, jež jsou zrovna v módě. To vede k rozkladu: úroveň se postupně snižuje v důsledku povrchně vyjednaného konsenzu a nakonec vítězí právo toho nejsilnějšího.

Konsenzus a pravda

211. V pluralistické společnosti je dialog tou nejlepší cestou k poznání toho, čemu bychom měli vždycky přisvědčovat, co bychom měli vždy respektovat a co přesahuje pomíjivé konsenzy. Takový dialog musí obohacovat a osvětlovat jasné myšlení, racionální argumenty, různost perspektiv i přínos různých hledisek a oblastí poznání. Tento dialog nevyklučuje přesvědčení, že je možné dospět k určitým základním pravdám, které je třeba vždy zastávat. Uznání existence určitých trvalých hodnot – i když není vždy snadné je rozpoznat – propůjčuje sociální etice spolehlivost a pevnost. A i když byly tyto základní hodnoty jednou uznány a přijaty skrze dialog a konsenzus, je zřejmé, že stojí nad jakýmkoli konsenzem: poznáváme je jako hodnoty, které přesahují naše konkrétní situace, o kterých nelze smlouvat.

Může jistě růst naše porozumění jejich významu a účelu – a v tomto ohledu je konsenzus dynamickou skutečností –, samy o sobě jsou ale pro svou vnitřní hodnotu považovány za trvalé.

212. Slouží-li nějaká skutečnost dobrému fungování společnosti, není to právě proto, že za ní je rozumem poznatelná trvalá pravda? V realitě člověka a společnosti, hluboko v jejich přirozenosti, existují určité základní struktury, které zajišťují náš rozvoj a přežití. Z toho vyplývají jistě nároky, a ty lze objevovat prostřednictvím dialogu, i když, přísně vzato, nejsou vytvářeny prostřednictvím konsensu. Fakt, že určitá pravidla jsou pro vlastní život společnosti nepostradatelná, je vnější známkou toho, že jsou sama o sobě dobrá. Proto není nutné stavět proti sobě zájem společnosti, konsenzus a skutečnost objektivní pravdy. Tyto tři věci lze harmonicky propojit, jestliže se lidé nebojí jít v dialogu k podstatě problému.

213. Důstojnost druhých je třeba respektovat za všech okolností. Ne proto, že jsme si tuto důstojnost vymysleli nebo že ji předpokládáme, ale proto, že hodnota lidí je skutečně vyšší než cena hmotných věcí a nahodilých situací. Z toho vyplývá požadavek, že je třeba s nimi zacházet odlišně. To, že každý člověk má nezcizitelnou důstojnost, je pravda, která odpovídá lidské přirozenosti nezávisle na všech kulturních změnách. Proto mají lidé v každé dějinné epoše stejnou nedotknutelnou důstojnost a nikdo není za žádných okolností oprávněn toto přesvědčení popírat nebo jednat proti němu. Rozum může zkoumat skutečnost věcí pomocí reflexe, zkušenosti a dialogu, a ve skutečnosti,

kteřá ho přesahuje, poznávat základ určitých univerzálních mravních požadavků.

214. Pro agnostiky může být toto odůvodnění dostatečným důkazem o pevné a spolehlivé univerzální platnosti základních a nesporných etických principů, aby se tak předešlo dalším katastrofám. Jako věřící jsme přesvědčeni, že lidskou přirozenost jako pramen etických principů stvořil Bůh a že je to vposled on, kdo je spolehlivým základem těchto principů.²⁰³ Následkem toho není etická rigidnost ani to nevede k vnucování nějakého mravního systému, protože základní a univerzálně platné mravní principy mohou být vyjádřeny různými praktickými pravidly. Tak existuje vždy prostor pro dialog.

NOVÁ KULTURA

215. „Život je umění setkání, i když v něm panuje tolik neshod.“²⁰⁴ Často jsem vyzýval k rozvíjení kultury setkávání, schopné překračovat naše rozdíly a rozdělení. V rámci tohoto životního stylu se snažíme vytvářet vícestanný mnohostěn: jeho četné strany vytvářejí pestrou jednotu, v níž je „celek víc než jeho část“.²⁰⁵ Mnohostěn představuje společnost, v níž vedle sebe existují rozdíly – a ty se vzájemně doplňují, obohacují a osvětlují i uprostřed diskusí a navzdory výhradám. Každý z nás se může od druhého něčemu naučit. Nikdo není neužitečný, nikdo není nadbytečný. To také znamená, že je třeba nacházet způsoby, jak začlenit lidi žijící na periferiích života. Ti se totiž na věci dívají jinak a vidí ty dimenze skutečnosti, jež jsou mocenským centřum, v nichž padají závažná rozhodnutí, neviditelné.

Setkání, které se stává kulturou

216. Slovo „kultura“ odkazuje na něco, co je hluboce zakořeněno v lidu, na jeho nejhlubší přesvědčení a způsob života. Lidová „kultura“ je něco víc než nějaká abstraktní idea. Souvisí s jeho touhami, zájmy a nakonec i se způsobem, jakým lidé žijí svůj život. Mluvit o „kultuře setkávání“ znamená, že bychom jako lidé měli vášnivě usilovat o setkávání s druhými, o hledání kontaktů, budování mostů, plánování projektů, v nichž se počítá s každým. To se stane ambicí i stylem života. Aktérem této kultury je lid, a ne pouze jedna část společnosti, která zbytek uchlácholí profesionálními a mediálními metodami.

217. Sociální mír vyžaduje tvrdou práci a dovednosti. Snazší by bylo s trochou lstivosti a různých prostředků omezit svobody a rozdíly. Ale takový pokoj by byl povrchní a křehký, nebyl by plodem kultury setkávání, přinášející stabilitu. Integrovat rozdílnosti je mnohem obtížnější a pozvolnější proces, je však zárukou opravdového a trvalého pokoje. Tohoto pokoje se nedosáhne jen za pomoci těch, kdo jsou čistí a nezkažení, protože „i lidé, kteří mohou být kritizováni za své omyly, mohou nabídnout něco, co se nesmí ztratit“.²⁰⁶ Ani nepochází z přehlížení sociálních požadavků nebo potlačování nepokojů, protože to není „konsenzus od zeleného stolu či prchavý mír pro šťastnou menšinu“.²⁰⁷ Důležité je vytvářet *procesy* setkávání, procesy, které budují lid, schopný přijímat rozdíly. Vyzbrojme naše děti zbraněmi dialogu! Učme je bojovat dobrý boj za kulturu setkávání!

Radost uznávat druhé

218. To zahrnuje schopnost uznat právo druhých být sami sebou a být odlišní. Toto uznání, které se stává kulturou, umožňuje vytvoření společenské smlouvy. Chybí-li toto uznání, objevují se nenápadné způsoby, jak druhému upřít jakýkoli význam: stává se nedůležitým, ve společnosti se mu upírá jakákoli hodnota. Za odmítáním určitých viditelných forem násilí se často skrývá jiné násilí, které je mnohem zákeřnější: násilí těch, kteří přehlížejí toho, kdo je „jiný“, zejména když jeho nároky nějakým způsobem ohrožují jejich zájmy.

219. Jestliže si jedna část společnosti nárokuje využívat všechno, co může svět nabídnout, a chová se, jako by neexistovali chudí, bude to mít své důsledky. Jestliže se přehlíží existence a práva druhých, pak dříve nebo později propuknou nějaké formy násilí, často v době, kdy se to nejméně čeká. Ideály svobody, rovnosti a bratrství pak mohou zůstat pouhou formalitou, protože neplatí pro všechny. Setkávání se tedy nemůže uskutečňovat jen mezi nositeli ekonomické, politické nebo akademické moci. Opravdové společenské setkávání zapojuje do skutečného dialogu velké kulturní oblasti, jež pokrývají většinu populace. Často se stává, že chudší společenské vrstvy nepřijímají dobré myšlenky, protože jsou představovány v kulturním hávu, který jim není vlastní a s kterým se nemohou ztotožnit. Realistická a integrující společenská smlouva musí být také „kulturní smlouvou“, která uznává a přijímá rozličné pohledy na svět, kultury i životní styly, jež ve společnosti koexistují.

220. Například domorodé národy se nestaví proti pokroku: mají ale odlišné pojetí pokroku, které je často humanističtější než moderní kultura rozvinutých národů. Svoji kulturu nechápou jako výhodu pro mocné, kteří se ženou za tím, aby si pro sebe vytvořili jistý druh pozemského ráje. Nesnášenlivost a pohrdání domorodými lidovými kulturami je formou skutečného násilí, kterým se vyznačují bezcitní „moralisté“, žijící proto, aby soudili druhé. Žádná opravdová, hluboká a trvalá proměna nebude možná, pokud nezačne od různých kultur, zejména od těch chudých. Kulturní smlouva předpokládá zřeknutí se monolitického chápání identity daného místa – vyžaduje úctu k rozličnosti projevující se tím, že nabídne cesty k pokroku a začleňování do společnosti.

221. Tato smlouva také vyžaduje uznání, že některých věcí je třeba se kvůli společnému dobru zříkat. Nikdo nemůže vlastnit celou pravdu nebo uspokojit všechny své touhy, protože to by vedlo ke zničení druhých tím, že jim upřeme jejich práva. Falešné pojetí tolerance musí ustoupit dialogickému realismu u těch, kteří zůstávají věrní svým principům a uznávají, že druzí mají právo jednat podobně. To je ono opravdové uznání druhých, které dokáže jenom láska. Znamená to postavit se na místo druhého, abychom objevili, co je na jeho motivacích a zájmech autentické nebo alespoň pochopitelné.

ZNOVUOBJEVIT LASKAVOST

222. Konzumně založený individualismus vede k mnoha bezprávím. Druzí lidé jsou považováni za narušitele našeho příjemného klidu, a tak s nimi nakonec zacházíme jako

s nepříjemnostmi a stáváme se stále agresivnějšími. To se ještě víc projevuje v dobách krizí, katastrof a strádání, kdy jsme v pokušení uvažovat na způsob starého rčení „zachraň se, kdo můžeš“. Ale i tehdy se můžeme rozhodnout projevit laskavost. Ti, kdo tak činí, se stávají zářícími hvězdami ve tmě.

223. Svatý Pavel popisuje laskavost, ovoce Ducha Svatého (srov. Gal 5,22), řeckým slovem *chréstotés*, jež vyjadřuje postoj, který není hrubý, drsný a tvrdý, ale dobrotivý a laskavý, skýtající oporu a povzbuzení. Člověk s touto vlastností pomáhá druhým k tomu, aby byl jejich život snesitelnější, zejména když nesou tíhu svých problémů, nouze a strachu. Tento přístup k druhým se může projevovat různým způsobem: laskavým jednáním, starostí o to, abych nezranil druhého slovem nebo skutkem, snahou ulehčovat břemena druhých. Patří k tomu také „říkat druhým slova, která povzbuzují, posilují, utěšují, podněcují“, a ne „slova, která ponižují, zarmucují, popuzují, opovrhují druhým“.²⁰⁸

224. Laskavost nás osvobozuje od krutosti, která někdy nakazí lidské vztahy, od úzkosti, která nám brání myslet na druhé, od zběsilé hektické činnosti, která zapomíná na to, že druzí mají také právo být šťastní. Dnes často nenacházíme čas ani energii na to, abychom se zastavili a byli k druhým laskaví, abychom řekli „promiň“, „odpusť“, „děkuji“. Ale občas se jako zázrakem objeví laskavý člověk, který je ochoten odložit své obavy a starosti stranou a projevit zájem, obdarovat úsměvem, říct povzbudivé slovo, naslouchat uprostřed všeobecné lhostejnosti. Jestliže se o to snažíme v každodenním životě, jsme schopni utvářet zdra-

vý společný život, ve kterém lze překonávat nepochopení a předcházet sporům. Prokazování laskavosti není nějaká bezvýznamná drobnost ani nějaký povrchní projev šosáctví. Jelikož laskavost předpokládá uznání a úctu k druhým, pak – stává-li se kulturou ve společnosti – proměňuje do hloubky životní styl, společenské vztahy i způsob, jakým se vede diskuse o idejích a jak se vzájemně konfrontují. Laskavost usnadňuje hledání konsenzu a otevírá nové cesty tam, kde zatrpkllost boří všechny mosty.

CESTY K NOVÉMU SETKÁNÍ

225. Na mnoha místech světa je zapotřebí pokojných cest, jež vedou k uzdravení. Je také zapotřebí tvůrců pokoje, mužů a žen ochotných odvážně a tvořivě iniciovat ozdravné procesy a obnovit setkávání.

ZAČÍT ZNOVU OD PRAVDY

226. Obnovovat setkávání neznamena vracet se do doby před spory. V průběhu času se všichni měníme. Bolest a spor nás proměňuje. Už nepotřebujeme prázdnou diplomacii, přetvářku, dvojakou řeč, tajnostkářství a způsobné chování, které zakrývá realitu. Ti, kdo byli zavilými nepřáteli, musejí mluvit pouhou a čistou pravdu. Musejí se učit pěstovat kající smýšlení, jež dokáže přijmout minulost, aby osvobodilo budoucnost od vlastních zklamání, zmatků i projekcí. Jenom na základě dějinné pravdy založené na faktech budou schopni velkorysého a vytrvalého úsilí o vzájemné pochopení a snahy o novou syntézu pro dobro všech. Každý „mírový proces vyžaduje trvalé nasazení. Je to trpělivé úsilí o hledání pravdy a spravedlnosti, které si váží památky obětí a postupně otevírá cestu ke sdílení naděje, která je silnější než touha po pomstě“.²⁰⁹ Biskupové Konga ohledně jednoho opakujícího se kon-

fliktu řekli: „Mírové smlouvy na papíře nebudou nikdy stačit. Musíme jít dál, respektovat požadavky pravdy týkající se začátků probíhající krize. Lidé mají právo vědět, co se stalo.“²¹⁰

227. „Pravda je ve skutečnosti neoddělitelná společnice spravedlnosti a milosrdenství. Všechny tři jsou společně nezbytné k budování pokoje; každá navíc chrání ty druhé, aby nebyly falšovány. ... Pravda nesmí vést ke mstě, ale ke smíření a odpuštění. Pravda znamená říkat rodinám zdrčeným bolestí, co se stalo s jejich zmizelými příbuznými. Pravda znamená přiznat, co se stalo nezletilým, kteří byli naverbováni krutými a násilnickými lidmi. Pravda znamená uznat bolest žen, které se staly oběťmi násilí a zneužívání. ... Každý násilný čin spáchaný na člověku je ranou v těle lidstva; každá násilná smrt umenšuje naše bytí coby osoby. ... Násilí plodí násilí, nenávisť plodí nenávisť, smrt plodí další smrt. Musíme tento zdánlivě nevyhnutelný koloběh prolomit.“²¹¹

UMĚNÍ A ARCHITEKTURA POKOJE

228. Cesta k míru neznamena zničit společnost, ale pracovat společně. Může spojit mnoho lidí ve společném hledání, z kterého budou mít užitek všichni. K dosažení určitého společného cíle lze přispívat různými technickými návrhy a rozličnými zkušenostmi, a tak pracovat pro společné dobro. Je třeba se snažit jasně poznat problémy, které společnost zakouší, aby bylo možno přijmout, že existují různé způsoby, jak se na ně dívat a jak je řešit. Cesta k lepšímu soužití vždycky vyžaduje přijetí možnosti, že druzí

mají – alespoň částečně – legitimní pohled na věc, něco cenného, čím mohou přispět, i když se předtím dopustili chyby nebo se zachovali špatně. Vždyť „druhý nesmí být nikdy redukován na to, co mohl říct nebo udělat, ale je třeba si ho vážit pro příslib, který v sobě nese“;²¹² příslib, který vždycky zanechává záblesk naděje.

229. Jihoafričtí biskupové učí, že skutečného smíření se dosahuje proaktivním způsobem, tedy „vytvářením nové společnosti založené na službě druhým, a ne na touze ovládat; společnosti založené na tom, že to, co člověk vlastní, sdílí s druhými, a ne že každý sobecky bojuje o co největší bohatství; společnosti, v níž hodnota soužití lidských bytostí je bezesporu důležitější než jakákoli menší skupina, ať je to rodina, národ, rasa nebo kultura“.²¹³ Jihokorejští biskupové zdůraznili, že opravdového míru „lze dosáhnout jen tehdy, když usilujeme o spravedlnost prostřednictvím dialogu, snahou o smíření a vzájemný rozvoj“.²¹⁴

230. Úsilí o překonání toho, co nás rozděluje, aniž bychom jako jednotlivci ztráceli svou identitu, předpokládá, že v každém je přítomný základní pocit sounáležitosti. Vždyť „naše společnost má prospěch z toho, když se každý člověk a každá společenská skupina cítí skutečně doma. V rodině se rodiče, prarodiče a děti všichni cítí doma; nikdo není vyloučen. Jestliže má někdo problém, a to i nějaký závažný, třebaže ,si to sám nadrobil‘, zbytek rodiny mu přijde na pomoc; podporují ho. Jeho bolest je bolestí všech. ... V rodině každý přispívá ke společnému cíli, každý pracuje pro společné dobro, a současně nepopírá ničí jedinečnost, ale brání ji a podporuje. Mohou se i hádat, ale je tu něco, co

se nemění: rodinné pouto. Rodinné spory se vždycky nakonec vyřeší. Radosti a bolesti každého člena si každý bere za své. Právě to je rodina! Kéž bychom hleděli na své politické odpůrce nebo sousedy takovým pohledem, jakým se díváme na své děti nebo manželského partnera, matku nebo otce! Jak by to bylo krásné! Milujeme naši společnost nebo je ještě něco vzdálené, něco anonymní, co se nás netýká, něco, do čeho nejsme zapojeni“?²¹⁵

231. K vytváření konkrétních cest k míru je často nezbytné vyjednávání. Vlastní procesy směřující k trvalému míru jsou ale především změny, které svou dovedností uskutečňují skupiny lidí a při kterých může každý jednotlivec působit svým každodenním životním stylem jako účinný kvas. Velké změny se nevytvářejí za psacími stoly nebo v kancelářích. To znamená, že „každý hraje podstatnou roli v jediném velikém tvůrčím plánu: napsat novou stránku dějin, stránku plnou naděje, pokoje a smíření“.²¹⁶ Existuje *architektura* míru, ke které přispívají různé společenské instituce, každá podle své kompetence, ale existuje také *umění* pokoje, které zapojuje nás všechny. Z různých mírových procesů, které probíhají v různých částech světa, „jsme se naučili, že tyto cesty utváření míru, stavění rozumu nad mstu, křehkého souladu mezi politikou a právem, nemohou obcházet to, co se děje v lidu. Míru se nedosahuje normativními rámci a institučními dohodami založenými na dobrých úmyslech politických nebo ekonomických skupin. ... Je vždycky přínosné začlenit do našich mírových procesů zkušenost těch oblastí, které bývají mnohdy přehlíženy, aby tak samy komunity mohly ovlivňovat rozvoj kolektivní paměti“.²¹⁷

232. Budování sociálního míru nějaké země nemá žádnou závěrečnou tečku; je to spíš „úkol, který nezná odpočinek a který vyžaduje zapojení všech. Tato práce od nás žádá, abychom nepolevovali v úsilí o budování jednoty národa a abychom navzdory překážkám, rozdílností a měnícím se perspektivám na cestě k dosažení pokojného soužití vytrvali v zápase o prosazování kultury setkávání. Vyžaduje to od nás, abychom do středu každé politické, sociální i ekonomické činnosti postavili lidskou osobu, její svrchovanou důstojnost a zřetel na společné dobro. Kéž nám toto úsilí pomůže vzdalovat se pokušení pomsty a vyhledávání krátkodobých stranických zájmů“.²¹⁸ Násilné veřejné demonstrace na jedné či druhé straně nepomůžou najít řešení. Většinou je to proto – jak správně připomněli kolumbijští biskupové –, že „původ a cíle demonstrací občanů nejsou vždycky jasné; jsou tu přítomny určité formy politické manipulace a v některých případech jsou zneužívány k stranickým zájmům“.²¹⁹

Začínat od posledních

233. Podporování sociálního přátelství nevyžaduje jen sblížení skupin, které se v nějakém nepokojném dějinném období od sebe sociálně vzdálily, ale také obnovu setkávání s nejzaostalejšími a nejzranitelnějšími oblastmi ve společnosti. Vždyť mír „není jen nepřítomnost války, ale neúnavné nasazení – zejména na straně těch z nás, kdo jsme pověřeni větší odpovědností – pro uznání, ochranu a konkrétní obnovu důstojnosti, tak často přehlížené nebo zanedbávané, našich bratří a sester, aby se mohli považovat za hlavní činitele určení svého národa“.²²⁰

234. Ti nejposlednější členové společnosti jsou často oběťmi nespravedlivého zevšeobecnování. Jestliže chudí a vyloučení někdy reagují postoji, které se jeví jako protispolečenské, měli bychom si uvědomit, že tyto reakce často souvisí s pohrdáním a sociálním vyloučením v minulosti. Latinskoameričtí biskupové poznamenali, že „jenom díky blízkosti, která z nás činí přátele, si dnes dokážeme hluboce vážit hodnot chudých, jejich oprávněných tužeb a způsobu, jak žijí z víry. Rozhodnutí pro chudé nás má vést k přátelství s chudými“.²²¹

235. Ti, kdo si kladou za cíl přinášet do společnosti mír, nesmějí nikdy zapomínat na to, že budování míru znemožňuje nerovnost a chybějící integrální lidský rozvoj. Vždyť „bez rovných příležitostí budou nacházet úrodnou půdu různé formy agrese a válek, které dříve či později propuknou. Jestliže společenství – místní, národní či světové – odsune jednu svoji část na periferii, pak žádné politické programy ani pořádkové složky či zpravodajské služby nebudou schopny zajistit trvalý klid“.²²² Jestliže máme začít znovu, musí se začínat vždycky od těch našich nejposlednějších bratří a sester.

HODNOTA A SMYSL ODPUŠTĚNÍ

236. Jsou lidé, kteří o smíření raději nemluví, protože mají za to, že spory, násilí a úpadek jsou součástí normálního běhu společnosti. Je pravda, že v každé lidské skupině bývají vždycky více nebo méně nápadné mocenské boje mezi různými stranami. Jiní se zase domnívají, že podporovat odpuštění znamená ustupovat ze své pozice, aby si-

tuaci ovládli druzí. Z toho důvodu cítí, že je lepší nechat věci tak, jak jsou, a udržovat rovnováhu moci mezi různými skupinami. Jiní si zase myslí, že smíření je pro slabochy; protože nejsou schopni opravdového vážného dialogu, rozhodli se unikat problémům přehlížením nespravedlností. Protože nejsou schopni se s problémy potýkat, dávají přednost zdánlivému míru.

Nevyhnutelný konflikt

237. Odpuštění a smíření jsou v křesťanství svrchovaně důležitá témata, a v odlišných formách také v jiných náboženstvích. Hrozí tu ale nebezpečí, že chybné chápání a představování těchto hlubokých pravd může vést k fatalismu, apatii a nespravedlnosti, nebo dokonce k nesnášenlivosti a násilí.

238. Ježíš nikdy nepodporoval násilí nebo nesnášenlivost. Veřejně odsuzoval používání síly k nabytí moci nad druhými: „Víte, že panovníci tvrdě vládou nad národy a velmoži jim dávají cítit svou moc. Mezi vámi však tomu tak nebude“ (Mt 20,25–26). Evangelium nám naopak říká, abychom odpouštěli „sedmdesát sedmkrát“ (Mt 18,22), a uvádí příklad nemilosrdného služebníka, kterému bylo odpuštěno, ale on sám nebyl ochoten odpustit druhým (srov. Mt 18,23–35).

239. Když čteme další texty Nového zákona, můžeme vidět, jak rané křesťanské komunity, které žily v pohan- ském světě vyznačujícím se obecně rozšířenou korupcí a excesy, doopravdy měly smysl pro trpělivost, toleran-

ci a pochopení. Některé texty jsou v tomto smyslu velmi jasné: říkají nám, že máme napomínat své protivníky „s vlídností“ (2 Tim 2,25), a povzbuzují, „ať nikoho neurážejí, ať nejsou hádaví, ale ať se chovají přívětivě a všem lidem ať projevují všemožnou mírnost. Vždyť i my jsme byli kdysi nerozumní“ (Tit 3,2–3). Skutky apoštolů poznamenávají, že učedníci, byť byli některými autoritami pronásledováni, „těšili se všeobecné oblibě“ (2,47; srov. 4,21.33; 5,13).

240. Když ale uvažujeme o odpuštění, pokoji a společenském souladu, narazíme také na Ježíšova překvapivá slova: „Nemyslete si, že jsem přišel uvést na zemi pokoj; nepřišel jsem uvést pokoj, ale meč. Neboť jsem přišel rozdvojit syna s otcem, dceru s matkou a snachu s tchyní: lidé z vlastní rodiny se s člověkem znepráteli“ (Mt 10,34–36). Tato slova je třeba chápat v kontextu kapitoly, ve které se nacházejí, kde je jasné, že Ježíš mluví o věrnosti našemu rozhodnutí následovat ho. Nesmíme se za to rozhodnutí stydět, i když s sebou nese různé druhy nesnází, dokonce že ho odmítnou přijmout i naši milovaní. Kristova slova nás ale nevybízejí, abychom vyhledávali spory. Nevyhnutelný spor máme prostě snášet a lidské ohledy nás nesmějí kvůli údajnému pokoji v našich rodinách nebo společnosti odvrátit od naší věrnosti. Svatý Jan Pavel II. poznamenal, že církev „zdaleka nemá v úmyslu odsuzovat každou formu společenských konfliktů. Církev přece dobře ví, že se v historii nevyhnutelně objevují zájmové konflikty mezi různými společenskými skupinami a že křesťan k tomu musí často zaujímat rozhodné a důsledné stanovisko“.²²³

Legitimní boje a odpuštění

241. Povinnost odpouštět neznamená, že se zřekneme svých práv a budeme nabízet odpuštění zkorumpované moci, zločincům nebo těm, kdo ponižují naši důstojnost. Jsme povoláni milovat každého bez výjimky. Milovat utiskovatele ale neznamená dovolit mu, aby nás dál utiskoval, nebo ho nechat, aby si myslel, že jeho jednání je přijatelné. Naopak, opravdová láska k utiskovateli znamená hledat způsoby, jak ho v jeho utlačování zastavit; znamená to zbavit ho moci, kterou neumí používat a která snižuje jeho lidství. Odpuštění neznamená dovolovat utiskovatelům, aby dál pošlapávali důstojnost svou i jiných, nebo nechat zločince, aby dál páchali své zlé skutky. Ti, kdo trpí nespravedlností, musejí usilovně bránit práva svá i své rodiny, protože si musejí zachovat důstojnost, kterou dostali jako dar od milujícího Boha. Jestliže mně nebo někomu z mých drahých způsobil škodu zločinec, nemůže mi nic bránit v tom, abych se domáhal spravedlnosti a zajistil, aby ten člověk – nebo kdokoli jiný – mně nebo druhým nezpůsobil tu škodu znovu. To je moje právo. Odpuštění to nezapovídá, ale naopak přímo vyžaduje.

242. Důležité je neživit při tom v sobě hněv, který je škodlivý pro naši duši a pro duši našeho lidu, nebo nebyt posedlý pomstychtivostí a touhou druhého zničit. Takovýmto způsobem nikdo nedosáhne vnitřního pokoje ani se nesmíří s životem. Je pravda, že „žádná rodina, žádná skupina bližních, žádná etnická skupina, tím méně národ, nemá budoucnost, je-li hnací silou, která je shromažďuje, spojuje a stírá jejich rozdílnosti, pomstychtivost a nená-

vist. Nemůžeme se dohodnout a spojit kvůli pomstě nebo zacházet s druhými stejně násilnicky, jako oni zacházeli s námi, nebo strojit odvetné plány pod zdánlivě zákonnou ochranou.“²²⁴ Touto cestou se nic nezíská a nakonec se o všechno přijde.

243. Pravdou je, že „není snadným úkolem přemoci hořké dědictví nespravedlností, nepřátelství a nedůvěry, které za sebou zanechal konflikt. Toho lze dosáhnout jen překonáváním zla dobrem (srov. Řím 12,21) a pěstováním těch ctností, které podporují smíření, solidaritu a pokoj.“²²⁵ Tak „lidé, kteří ve svých srdcích žijí dobro, zjišťují, že toto dobro vede k pokojnému svědomí a k hluboké radosti, a to i uprostřed nesnázi a nepochopení. I když jsou tupeni, jejich dobrota nikdy neumdlévá, ale ukazuje svou sílu tím, že se odmítají mstít.“²²⁶ Každý z nás by si měl uvědomit, že „i nešetrný soud, který chovám ve svém srdci o svém bratru nebo sestře, otevřená rána, která nebyla nikdy uzdravena, urážka, která nebyla nikdy odpuštěna, zahořklost, která mě jen zraňuje, to vše jsou projevy boje, který v sobě vedu, malý ohýnek hluboko v mém srdci, který je třeba uhasit, aby se nerozrostl ve veliký požár.“²²⁷

Nejlepší způsob, jak jít dál

244. Pokud se spory neřeší, ale zakrývají se nebo se pohrbí v minulosti, může se takové mlčení stát spoluvinou na těžkých zločinech a hříších. Opravdové smíření od sporů neutiká, ale dosahuje se ho *ve* sporu tím, že se řeší skrze dialog a skrze otevřené, čestné a trpělivé jednání. Tak se boj mezi různými skupinami, „zdrží-li se vzájemné nená-

visti a zášti, postupně mění v otevřenou diskusi o rozdílech založenou na touze po spravedlnosti“.²²⁸

245. Při mnoha příležitostech jsem mluvil o „principu, který je pro vytváření sociálního přátelství neodmyslitelný: jednota je nadřazena konfliktu. ... Neznamená to usilovat o synkretismus ani o pohlcení jednoho druhým, ale o řešení na vyšší rovině, která v sobě uchovává cenné možnosti protikladných polarit“.²²⁹ Všichni víme, že „vždycky, když se jako jednotlivci a komunity učíme hledět výš než jen na sebe a své individuální zájmy, pak vzájemné pochopení a nasazení vytváří podmínky... , kdy spory, pnutí a dokonce ti, kdo se kdysi považovali za nepřátele, mohou dospět k mnohotvaré jednotě, která plodí nový život“.²³⁰

PAMĚŤ

246. Od těch, kdo zakusili mnoho nespravedlivého a krutého utrpení, nesmíme žádat jistý druh „sociálního odpuštění“. Smíření je osobní úkon a nikdo ho nemůže ukládat celé společnosti, byť je velice potřebné ho podporovat. Někdo se může na čistě osobní rovině svobodně a velkoryse rozhodnout nežádat potrestání (srov. Mt 5,44–46), třebaže ho společnost zákonně ve svém právním systému vyžaduje. Nelze ale vyhlášovat „všeobecné smíření“ ve snaze obvázat rány nějakým rozhodnutím nebo zakrýt nespravedlnosti pláštěm zapomnění. Kdo si může osobovat právo odpouštět jménem druhých? Je dojemné vidět odpuštění udělené těmi, kdo jsou schopni neohlížet se na rány, které utrpěli. Je ale také lidsky pochopitelné, pokud to někdo nedokáže. Rozhodně se nikdy nesmí nikomu ukládat, že musí zapomenout.

247. Nelze zapomenout na *šoa*. Je to „symbol toho, kam až může dojít lidská zloba, když hnána falešnými ideologiemi zapomene na základní důstojnost každého člověka, která si zaslouží absolutní úctu bez ohledu na etnický původ nebo náboženskou víru“.²³¹ Když o tom přemýšlím, mohu jen zopakovat tuto modlitbu: „Rozpomeň se na nás ve svém milosrdenství. Dej nám milost stydět se za to, co jsme my, lidé, byli schopni spáchat, stydět se za tu obrovskou modloslužbu, že jsme pohrdali naším tělem a ničili své tělo, které jsi utvořil ze země a oživil svým dechem života. Už nikdy, Pane, už nikdy!“²³²

248. Nesmíme zapomenout ani na atomové bomby svržené na Hirošimu a Nagasaki. Znovu „vzdávám úctu všem obětem a skláním se před silou a důstojností těch, kdo přežili ty první chvíle a potom po mnoho let nesli na svém těle nesmírné utrpení a ve své mysli zárodky smrti, které dál stravovaly jejich životní energii. ... Nesmíme připustit, aby současné a budoucí generace zapomněly na to, co se stalo. Vždyť paměť zajišťuje a podněcuje budování čestnější a bratrštější budoucnosti“.²³³ Nesmíme zapomenout ani na pronásledování, obchod s otroky a etnická vyvražďování, která se děla v některých zemích a která někde dosud trvají, a mnoho dalších dějinných událostí, kvůli nimž se stydíme za své lidství. Musíme je stále znovu a znovu připomínat a nepodlehnout při tom lhostejnosti nebo únavě.

249. Dnes je snadné upadnout do pokušení otočit tento list se slovy, že se ty věci staly přece už dávno, a my musíme hledět dopředu. Proboha ne! Bez paměti se nikdy neposuneme dopředu, bez rozsáhlé a jasné paměti nemůžeme

mluvit o pokroku. Musíme „udržovat na živu plamen kolektivního vědomí, které vydává následujícím generacím svědectví o hrůze toho, co se stalo“, protože toto svědectví „probouzí a uchovává památku obětí, aby svědomí lidstva bylo stále pevnější vůči každé touze po ovládnání a ničeni“.²³⁴ Potřebují to samy oběti – jednotlivci, společenské skupiny nebo národy –, aby nepodlehly logice ospravedlnování represí a násilí všeho druhu ve jménu vytrpěného bezpráví. Mám proto na mysli nejen vzpomínku na brutality, ale také na všechny, kdo si uprostřed takto otráveného a demoralizovaného prostředí zachovali svou důstojnost a malými i velkými gesty projevovali solidaritu, odpuštění a bratrství. Připomínat dobro je velmi správné.

Odpustit neznamená zapomenout

250. Odpustit neznamená zapomenout. Chci říci, že i když je tu skutečnost, kterou nelze nijak popřít, relativizovat nebo zakrýt, přesto můžeme odpustit. I když je tu něco, co nelze nikdy tolerovat, ospravedlnit nebo omluvit, přesto můžeme odpustit. I když je tu něco, na co rozhodně nesmíme zapomenout, přesto můžeme odpustit. Svobodné a upřímné odpuštění je něco ušlechtilého, je to odraz neokonečné Boží schopnosti odpouštět. Není-li odpuštění ničím podmíněno, pak můžeme odpustit dokonce i někomu, kdo se brání pokání a není schopen o odpuštění poprosit.

251. Ti, kdo skutečně odpouštějí, nezapomínají. Rozhodli se totiž nepoddát té ničivé síle, která jim způsobila tolik utrpení. Přetínají bludný kruh a zastavují postup ničivých sil. Rozhodují se nešířit ve společnosti ducha msty, který

se dřív nebo později vrátí, aby postihl je samé. Pomsta totiž nikdy doopravdy nevyřeší neštěstí oběti. Některé zločiny jsou strašné a kruté, takže potrestání těch, kdo je spáchali, neslouží k napravení způsobené újmy. Ani zabití zločince by nestačilo, ani žádná forma mučení by nevyvážila utrpení způsobené oběti. Pomsta nic nevyřeší.

252. Nemám tím ale na mysli beztrestnost. O spravedlnost lze usilovat patřičným způsobem jediné z lásky ke spravedlnosti samé, z úcty k obětem, abychom tak předcházeli dalším zločinům a chránili společné dobro, a ne abychom dali domnělý průchod svému hněvu. Právě odpuštění nám umožňuje usilovat o spravedlnost, aniž se ocitneme v bludném kruhu pomsty nebo nespravedlivého zapomnění.

253. Pokud došlo k nespravedlnosti na obou stranách, je důležité jasně zjistit, zda byla stejně závažná nebo nějakým způsobem srovnatelná. Násilí spáchané státními strukturami a jejich mocí není na stejné rovině jako násilí spáchané jednotlivými skupinami. Nikdo rozhodně nemůže žádat, aby se připomínalo nespravedlivé utrpení jen jedné strany. Chorvatští biskupové prohlásili: „Jsme povinováni stejnou úctou ke každé nevinné oběti. Nelze dělat rozdíly podle rasy, náboženství, národnosti nebo politické příslušnosti.“²³⁵

254. Prosím Boha, „aby připravil naše srdce k setkání s našimi bratry a sestrami, abychom mohli překonat rozdíly v politickém myšlení, jazyce, kultuře a náboženství. Prosme ho, aby pomazal celé naše bytí olejem svého milosrdenství, který léčí naše zranění způsobené chybami,

nedorozuměními a rozepřemi. A prosme ho o milost, aby nás vyslal v pokoře a přívětivosti na náročné, ale plodné cesty úsilí o mír“.²³⁶

VÁLKA A TREST SMRTI

255. Jsou dvě krajní situace, které se mohou za obzvlášť dramatických okolností považovat za řešení. Nebere se přitom v úvahu, že to jsou falešné odpovědi, které neřeší problémy, které je třeba řešit, a vpsled jen přispívají k nové, větší destrukci národního i světového společenství. Je to válka a trest smrti.

Nespravedlnost války

256. „V srdci těch, kdo chystají zlo, je podvod, radost však mají ti, kdo radí k pokoji“ (Př 12,20). Někteří ale hledají řešení ve válce, často „podněcované rozvratem ve vztazích, ambicemi ovládat druhé, zneužíváním moci, strachem z druhých a sklonem vidět odlišnost jako překážku“.²³⁷ Válka není nějaký přízrak z minulosti, ale stala se trvalou hrozbou. Náš svět čelí stále větším obtížím na pomalé cestě k míru, na kterou už nastoupil a která už začala přinášet dobré ovoce.

257. Jelikož se znovu naplňují podmínky k šíření války, opakují, že „válka je popření všech práv a dramatické násilí na životním prostředí. Jestliže chceme doopravdy integritu lidský rozvoj pro všechny, musíme neúnavně pracovat na tom, abychom zabránili válce mezi národy a lidmi. Za tím účelem je třeba zajistit nezpochybnitelný prostor prá-

vu a neúnavnou snahu o vyjednávání, zprostředkování i smířčí řízení, jak to navrhuje *Charta Spojených národů*, která představuje vpravdě základní právní normu.²³⁸ Pětašedesát let od založení Organizace spojených národů a zkušenost prvních dvaceti let tohoto tisíciletí ukázaly, že plné uplatňování mezinárodních norem se jeví jako vskutku účinné a že nedbat na ně je zhoubné. Pokud je *Charta Spojených národů* dodržována a používána transparentně a upřímně, je závazným měřítkem spravedlnosti a nástrojem míru. Zde nemůže být prostor pro zastírání falešných úmyslů nebo stavění partikulárních zájmů jedné země nebo skupiny zemí nad celosvětové společné dobro. Jsou-li pravidla považována za pouhé prostředky, které se používají, když se to ukáže jako výhodné, ale když to výhodné není, tak se na ně nedbá, pak se rozpoutávají nekontrolovatelné síly, které působí vážné škody společností, chudým lidem, bratrským vztahům, životnímu prostředí a kulturním statkům, s nenapravitelnými ztrátami pro globální komunitu.

258. Je snadné rozhodnout se pro válku – s odvoláním na veškeré možné humanitární, obranné nebo bezpečnostní záminky nebo s využitím zmanipulovaných informací. V posledních desetiletích vlastně každá válka předstírala, že je „spravedlivá“. *Katechismus katolické církve* mluví o možnosti oprávněné *obrany* pomocí vojenské síly, která vyžaduje, aby se prokázalo, že nastaly určité „přísné podmínky mravní oprávněnosti“.²³⁹ Je ale možné snadno upadnout do příliš široké interpretace tohoto možného práva. Někteří nepřípustně ospravedlňují i tzv. preventivní útoky nebo válečné akce, které jen stěží zabrání způsobení „mno-

hem těžšího zla a zmatků, než je zlo, které je třeba odstranit“.²⁴⁰ Je otázkou, zda vývojem jaderných, chemických a biologických zbraní a obrovskými a rostoucími možnostmi, které nabízejí nové technologie, nezískala válka nekontrolovatelnou ničivou moc nad velkým počtem nevinného civilního obyvatelstva. Je pravda, že „nikdy nemělo lidstvo samo nad sebou takovou moc a nic nezaručuje, že ji použije dobře“.²⁴¹ Už tedy nemůžeme přemýšlet o válce jako o řešení, protože její nebezpečí bude pravděpodobně vždycky větší než předpokládaný prospěch. Vzhledem k této skutečnosti je dnes velmi nesnadné dovolávat se rozumových kritérií vypracovaných v dřívějších staletích a mluvit o možnosti „spravedlivé války“. Už nikdy válku!²⁴²

259. Je třeba dodat, že s postupující globalizací spouští to, co se může jevit jako okamžité nebo praktické řešení pro jednu část světa, řetěz násilných a často skrytých efektů, jež poškodí celou planetu a otevřou cestu novým a horším válkám v budoucnosti. V dnešním světě neexistují „drobty“ válečných konfliktů v té či oné zemi, ale přímo „rozdrobená světová válka“, neboť osudy zemí jsou na globální scéně těsně provázány.

260. Svatý Jan XXIII. napsal: „Je téměř nemožné se domnívat, že v atomové éře by válka mohla být použita jako nástroj spravedlnosti.“²⁴³ Když na to upozornil uprostřed silného mezinárodního napětí, vyslovil tím velikou touhu po míru, která vyvstala v období studené války. Podpořil přesvědčení, že důvody pro mír jsou silnější než jakékoli kalkulování s partikulárními zájmy a důvěra v použití zbraní. Příležitosti, které nabízelo ukončení studené války,

však nebyly dostatečně využity, protože tu chyběla vize budoucnosti a všeobecně sdílené vědomí o společném osudu. Místo toho se snadnějším ukázalo prosazování partikulárních zájmů, aniž bychom se starali o univerzální společné dobro. Tak si opět začal razit cestu obávaný přízrak války.

261. Každá válka zanechává náš svět horším, než byl předtím. Válka je selháním politiky a lidství, ostudnou kapitulací, palčivou porážkou od sil zla. Přestaňme s teoretickými debatami, ale dotkněme se zraněného těla obětí. Pohleďme na civilisty, jejichž zabítí je považováno za „vedlejší škodu“. Ptejme se samotných obětí. Mysleme na uprchlíky a běžence, na ty, kdo trpí následky jaderného ozáření nebo chemických útoků, na matky, které ztratily své děti, a na chlapce a dívky, kteří byli zmrzačeni nebo přišli o své dětství. Vyslechněme si pravdu od těchto obětí násilí, dívejme se na realitu jejich očima, s otevřeným srdcem naslouchejme příběhům, které vyprávějí. Tak budeme schopni poznat, jaké zlo je válka. A nebude nám vadit, že jsme považováni za naivní, když jsme se rozhodli pro mír.

262. Sama pravidla nestačí, budeme-li si myslet, že současné problémy se dají řešit tím, že budeme druhé děsit nebo jim vyhrožovat jadernými, chemickými či biologickými zbraněmi. Vždyť „bereme-li v úvahu hlavní hrozby míru a bezpečnosti v mnoha dimenzích našeho multipolárního světa jednadvacátého století, jako je například terorismus, asymetrické konflikty, kybernetická bezpečnost, problémy životního prostředí nebo chudoba, pak vyvstávají velké pochybnosti o neúčinnosti jaderného zastrasování jako

účinné odpovědi na takové výzvy. Tyto obavy se ještě zvětší, zvážíme-li katastrofické humanitární a environmentální důsledky, jaké by mělo jakékoli použití jaderných zbraní s ničivými, neuváženými a nekontrolovatelnými účinky v čase a prostoru. ... Musíme se také ptát sami sebe, jak udržitelná je rovnováha založená na strachu, když vlastně strach zvětšuje a podryvá vztahy důvěry mezi národy. Mezinárodní mír a stabilita se nemůže zakládat na falešném pocitu bezpečí, na hrozbě vzájemného zničení nebo úplného vyhlazení či na prostém udržování rovnováhy sil. ... V tomto kontextu se poslední cíl úplného odstranění jaderných zbraní stává jak výzvou, tak mravní a humanitární povinností. ... Rostoucí vzájemná závislost a globalizace znamená, že jakákoli odpověď na hrozbu jaderných zbraní musí být kolektivní a koordinovaná, založená na vzájemné důvěře. Tato důvěra může být budována jen dialogem, který je čestně zaměřen na společné dobro, a ne na ochranu skrytých nebo partikulárních zájmů.²⁴⁴ Z peněz vynakládaných na zbraně a jiné vojenské výdaje založme světový fond,²⁴⁵ který může definitivně odstranit hlad a podporovat rozvoj nejchudších zemí, aby se jejich obyvatelé neuchylovali k násilným či falešným řešením nebo aby nemuseli opouštět svou vlast a hledat důstojnější život.

Trest smrti

263. Je ale ještě jiný způsob, jak se zbavit druhých, který nepostihuje země, ale jednotlivce. Je to trest smrti. Svatý Jan Pavel II. jasně a pevně prohlásil, že trest smrti je z morálního hlediska nepřiměřený a z hlediska trestního práva není nezbytný.²⁴⁶ Ustoupit z této pozice je nemyslitelné. Dnes jasně

prohlašujeme, že „trest smrti je nepřijatelný“²⁴⁷ a církev se pevně zavazuje k tomu, aby byl na celém světě zrušen.²⁴⁸

264. V Novém zákoně se od jednotlivců vyžaduje, aby nebrali spravedlnost do svých rukou (srov. Řím 12,17.19), ale současně se uznává potřeba, aby nositelé autority ukládali zločincům tresty (srov. Řím 13,4; 1 Petr 2,14). Vždyť „život společnosti, uspořádaný kolem organizované komunity, potřebuje pravidla soužití a jejich svévolné porušení si žádá přiměřenou odpověď“.²⁴⁹ Znamená to, že zákonná veřejná autorita může a musí „ukládat tresty, které mají být přiměřené závažnosti provinění“,²⁵⁰ a zaručuje soudní moci „nezbytnou nezávislost v oblasti zákona“.²⁵¹

265. V církvi se od nejstarších století někteří vyslovovali jasně proti trestu smrti. Například Lactantius měl za to, že „by se neměly dělat žádné rozdíly; vydat člověka na smrt je vždycky nezákonné“.²⁵² Papež Mikuláš I. naléhal: „Snažte se osvobodit od trestu smrti nejen každého nevinného, ale také všechny provinilce.“²⁵³ Během soudního procesu s vrahy dvou kněží svatý Augustin žádal soudce, aby je nezbavoval života, a to s tímto odůvodněním: „Nevznášíme námitky proti tvému úmyslu zbavit tyto zlé muže svobody, abychom jim tím snad umožnili páchat další zločiny. Ale naší touhou je, aby spravedlnosti bylo učiněno zadost, aniž budou zbaveni života nebo aniž bude zmrzačena jakákoli část jejich těl, a současně aby nápravnými prostředky poskytnutými zákonem se obrátili od nerozumného běsnění ke zdravému a pokojnému životu a osvobození od svých zlých skutků se věnovali nějakému užitečnému zaměstnání. I to je odsouzení. Vždyť kdo by nepochopil, že je to

spíše dobrodiní než nástroj potrestání, protože se tu nenechává volné pole hrubému násilí a současně se neodnímá lék pokání? ... Ať v rozhořčení nad nepravostí nezapomeneme na lidskost. Ať ukrutnost těchto hříšníků neživí naši touhu po pomstě, ale spíše po uzdravení ran, které tyto činy způsobily v jejich duších.“²⁵⁴

266. Strach a zášť mohou snadno vést k tomu, že trest bude chápán jako pomsta, nebo dokonce jako krutost, a ne jako součást procesu uzdravení a opětovného začlenění do společnosti. Dnes „dochází v některých politických kruzích a v jistých médiích k podněcování veřejného i soukromého násilí a pomstychtivosti nejen vůči těm, kdo nesou odpovědnost za spáchání zločinů, ale i vůči těm, kdo jsou z porušení zákona podezřelí, a to ať už bylo, nebo nebylo prokázáno. ... Někdy se vyskytuje tendence záměrně vytvářet nepřátele, se stereotypy a vlastnostmi, jež pro sebe společnost vnímá nebo interpretuje jako ohrožení. Mechanismy, které tyto obrazy vytvářejí, jsou stejné jako ty, které ve své době umožnily rozšíření rasistických idejí“.²⁵⁵ Tak se v některých zemích stala obzvlášť nebezpečnou narůstající praxe předběžného zadržení, uvěznění bez soudního procesu a zejména používání trestu smrti.

267. Rád bych zdůraznil, že „je nepředstavitelné, aby dnes státy neměly jiné prostředky než trest smrti k tomu, aby chránily životy druhých lidí před nespravedlivým agresorem“. Zvlášť závažné jsou v této souvislosti takzvané mimosoudní nebo nezákonné popravy, „úmyslné vraždy páchané určitými státy a jejich činiteli, často probíhající při střetu se zločinci nebo prezentované jako nezamýšlené

důsledky rozumného, nezbytného a přiměřeného použití síly při prosazování zákona“.²⁵⁶

268. „Důvodů proti trestu smrti je mnoho a jsou dobře známé. Církev právem upozornila na řadu z nich, jako je možnost justičního omylu, zneužívání tohoto trestu totalitními a diktátorskými režimy jako prostředku k potlačování odlišných politických názorů nebo k pronásledování náboženských a kulturních menšin, všech obětí, které zákonodárství těchto režimů považuje za ‚zločince‘. Všichni křesťané a lidé dobré vůle jsou dnes vyzváni, aby bojovali nejen za zrušení trestu smrti – ať už zákonného, či nezákonného – ve všech jeho formách, ale také za zlepšení podmínek vězňů kvůli úctě k lidské důstojnosti osob, jež jsou zbaveny svobody. To spojuji s doživotním vězením... Trest doživotí je skrytý trest smrti.“²⁵⁷

269. Pamatujme na to, že „ani vrah není zbaven své osobní důstojnosti, kterou mu zaručuje sám Bůh“.²⁵⁸ Rozhodné odmítnutí trestu smrti ukazuje, v jakém rozsahu je možno uznávat nezczizitelnou důstojnost každého člověka a připustit, že má ve světě své místo. Jestliže ji totiž neupírám ani tomu nejhoršímu zločinci, neupírám ji nikomu. Chci dát každému možnost dělit se o tuto planetu se mnou bez ohledu na vše, co nás rozděluje.

270. Žádám křesťany, kteří v tomto bodě ještě váhají, a ty, kdo jsou v pokušení podvolit se jakékoli formě násilí, aby si připomněli slova knihy Izaiášovy: „Zkují své meče v radlice“ (Iz 2,4). Pro nás se toto proroctví uskutečnilo v Ježíši Kristu, který když viděl učedníka pokoušeného k násilí,

jasně prohlásil: „Zastrč svůj meč tam, kam patří. Každý, kdo sahá po meči, mečem zahyne“ (Mt 26,52). Tato slova jsou ozvěnou starobylého varování: „Budu žádat život člověka od člověka. Kdo prolíje lidskou krev, také jeho krev bude prolita člověkem“ (Gn 9,5–6). Ježíšova reakce, která vyšla přímo z jeho srdce, překlenuje staletí a zaznívá jako trvalá výzva i dnes.

NÁBOŽENSTVÍ VE SLUŽBĚ BRATRSTVÍ VE SVĚTĚ

271. Různá náboženství, založená na úctě ke každému člověku jako tvor, jenž je povolán být Božím dítětem, přispívají významně k budování bratrství a ochraně spravedlnosti ve společnosti. Dialog mezi stoupenci různých náboženství se nevede jen kvůli diplomatickým a zdvořilostním důvodům nebo kvůli toleranci. Řečeno s indickými biskupy: „Cílem dialogu je tvořit přátelství, mír a harmonii a sdílet mravní a duchovní hodnoty a zkušenosti v duchu pravdy a lásky.“²⁵⁹

NEJHLUBŠÍ ZÁKLAD

272. Jako věřící jsme přesvědčeni, že bez otevřenosti Otci všech lidí nemůžou existovat žádné pevné a stálé důvody pro výzvu k bratrství. Jsme si jisti, že „jen s tímto vědomím, že nejsme sirotci, ale děti, můžeme žít v míru jedni s druhými“.²⁶⁰ Vždyť „rozum sám o sobě je schopen pochopit rovnost mezi lidmi a postarat se o klidné občanské soužití – nedokáže ale vytvořit bratrství“.²⁶¹

273. V této souvislosti chci citovat následující památné prohlášení: „Neexistuje-li transcendentní pravda, které když je člověk poslušen, dospěje ke své úplné identitě, pak neexistuje ani zásada, která by spolehlivě zaručovala spra-

vedlivé vztahy mezi lidmi. Jejich třídní, skupinové a národní zájmy je nevyhnutelně uvádějí do vzájemného rozporu. Není-li uznávána transcendentní pravda, triumfuje síla moci a každý se snaží bezezbytku využívat prostředků, které má k dispozici, k prosazování svých zájmů a názorů bez ohledu na práva ostatních. ... Kořeny moderního totalitarismu tkví tedy v popírání transcendentní důstojnosti člověka, který je viditelným obrazem neviditelného Boha. Právě proto je na základě své povahy subjektem práva, které nesmí porušit jednotlivec, skupina, třída, národ ani stát. Nesmí to učinit ani většina společnosti tím, že vystupuje proti menšině.“²⁶²

274. Ze zkušenosti naší víry, z moudrosti nasbírané během staletí, ale i z poučení, jichž se nám dostalo v důsledku našich slabostí a selhání, my, věřící různých náboženství, víme, že je pro naše společnosti přínosem, když v nich zpřítomňujeme Boha. Snaha hledat Boha upřímným srdcem, není-li kalena ideologickými cíli nebo vlastními zájmy, nám pomáhá poznávat v sobě vzájemně společníky na cestě, pravé bratry a sestry. Jsme přesvědčeni, že „když se ve jménu nějaké ideologie vyskytne pokus odstranit ze společnosti Boha, pak tato společnost skončí u vzývání model a sám člověk velmi brzy ztratí svou cestu, jeho důstojnost je pošlapávána a jeho práva porušována. Dobře víte, k jakým brutalitám může vést popírání svobody svědomí a náboženské svobody a kolik ran to zanechává v lidstvu, které je zbídačené kvůli nedostatku naděje a duchovních ideálů.“²⁶³

275. Je třeba přiznat, že „mezi nejvýznamnější příčiny krizí moderního světa patří znečitlivělé lidské svědomí, odcizení se náboženským hodnotám, převládající individualismus

a materialistické filozofie, které zbožšťují lidskou osobu a místo svrchovaných a transcendentních principů zavádějí světské a materiální hodnoty“.²⁶⁴ Je nepřijatelné, když jediné hlasy, které je slyšet ve veřejné diskusi, jsou hlasy mocných a odborníků. Je třeba vytvářet prostor pro reflexe vycházející z náboženských tradic, které jsou pokladnicí staletých zkušeností a moudrosti. Vždyť „klasické náboženské texty vykládají smysl věcí pro všechny doby a mají potenciál, který otevírá stále nové obzory, dává podněty k přemýšlení, otevírá mysl i vnímavost“, přesto se na ně hledí „s opovržením kvůli krátkozrakosti jistého druhu racionalismu“.²⁶⁵

276. Z těchto důvodů církev sice respektuje autonomii politického života, ale neomezuje své poslání na soukromou sféru. Naopak, při budování lepšího světa „nemůže a nesmí zůstat pouze na okraji“ nebo opomíjet „probouzet duchovní síly“,²⁶⁶ které mohou přispět k zlepšení společnosti. Je pravda, že náboženští činitelé se nesmějí účastnit stranické politiky, jež je vlastním polem působnosti laiků, ale nemohou se zříkat samotného politického rozměru života,²⁶⁷ jenž v sobě zahrnuje neustálou pozornost ke společnému dobru a k péči o integrální lidský rozvoj. Církev „má veřejnou roli, která se nevyčerpává v dobročinných či výchovných aktivitách“. Pracuje pro „pokrok člověka a univerzálního bratrství“.²⁶⁸ Neusiluje o soutěžení s pozemskými mocnostmi, ale nabízí se jako „rodina mezi rodinami – to je církev –, otevřená pro svědectví ... v dnešním světě, pro svědectví o víře, naději a lásce k Pánu a k těm, které on miluje zvláštní láskou. Domov s otevřenými dveřmi. Církev je domov s otevřenými dveřmi, protože je matka“.²⁶⁹ A podobně jako Ježíšova matka Maria „chceme být církví,

kteřá slouží, kteřá opouští domov a vychází ze svých chrámů, vychází ze svých sakristií, aby doprovázela život, podporovala naději, byla znamením jednoty ... stavěla mosty, bořila zdi, zasévala semena smíření“²⁷⁰

Křesťanská identita

277. Církev si váží toho, jak Bůh působí v jiných náboženstvích, a „neodmítá nic, co je v těchto náboženstvích pravdivé a svaté. S upřímnou vážností se dívá na jejich způsoby chování a života, pravidla a nauky..., které jsou nezhřídka odrazem pravdy, kteřá osvěcuje všechny lidi“²⁷¹ Ale my, křesťané, víme: „Přestane-li hudba evangelia rozznívat naše nitro, ztratíme radost pramenící ze soucitu, něžnou lásku rodící se z důvěry, schopnost smíření, které má svůj zdroj ve vědomí, že nám bylo odpuštěno a že také my máme odpouštět. Přestane-li hudba evangelia znít v našich domovech, na našich veřejných prostranstvích, na pracovištích, v politice a ekonomice, pak jsme vypnuli melodii, kteřá nás vybízela k boji za důstojnost každého muže a ženy.“²⁷² Jiní pijí z jiných pramenů, pro nás je pramenem lidské důstojnosti a bratrství evangelium Ježíše Krista. Z něho „pro křesťanské myšlení a pro působení církve vzhází prvenství, jež zaujímá vztah, setkání s posvátným tajemstvím druhého, univerzální společenství s celou lidskou rodinou jako povolání určené všem“²⁷³

278. Církev je povolána zakořenit ve všech končinách a je po staletí přítomná na každém místě země – proto je katolická. Umí tedy díky své zkušenosti milosti i hříchu pochopit krásu pozvání k univerzální lásce. Vždyť „se za-

jímáme o všechno, co je lidské. ... Považujeme si za čest, že kdekoli se scházejí sněmy národů, aby stanovily práva a povinnosti člověka, je nám dovoleno se jich účastnit“.²⁷⁴ Pro mnoho křesťanů má tato cesta k bratrství také Matku, jejíž jméno je Maria. Jelikož u kříže přijala univerzální mateřství (srov. Jan 19,26), pečuje nejen o Ježíše, ale také o „zbytek jeho potomstva“ (srov. Zj 12,17). V moci vzkříšeného Pána chce zrodit nový svět, ve kterém jsme si všichni bratry a sestrami, kde je prostor pro všechny, které naše společnosti vyloučily, kde září spravedlnost a pokoj.

279. Jako křesťané v zemích, kde jsme v menšině, žádáme, aby nám byla zaručena svoboda, kterou sami prosazujeme pro nekřesťany v místech, kde jsou v menšině oni. Na cestě k bratrství a míru se nesmí zapomínat na jedno základní lidské právo: je jím náboženská svoboda pro věřící všech náboženství. Tato svoboda potvrzuje, že je možné „dosáhnout shody mezi různými kulturami a náboženstvími. Svědčí také o tom, že sdílíme mnoho důležitých věcí, a proto je možné, přijmeme-li rozdíly mezi námi, najít vyrovnaný, spořádaný a pokojný způsob soužití s radostí, že jako děti jednoho Boha jsme všichni bratry a sestrami“.²⁷⁵

280. Současně prosíme Boha, aby posiloval jednotu uvnitř církve – jednotu obohacovanou rozdíly usmířenými působením Ducha Svatého. Vždyť „v jednom Duchu jsme byli všichni pokřtěni v jedno tělo“ (1 Kor 12,13), v němž má každý člen přispívat svým nezaměnitelným dílem. Svätý Augustin řekl: „Ucho vidí okem a oko slyší uchem.“²⁷⁶ Je také třeba i nadále naléhavě vydávat svědectví o způsobu setkávání různých křesťanských konfesí. Nemůžeme

zapomenout na Kristovo přání, „aby všichni byli jedno“ (srov. Jan 17,21). Když slyšíme jeho volání, musíme s lítostí přiznat, že proces globalizace dosud postrádá prorocký a duchovní přínos jednoty všech křesťanů. Nicméně „i když jsme teprve na cestě k plnému společenství, máme už teď povinnost vydávat společné svědectví o Boží lásce ke všem lidem společnou prací ve službě lidstvu“.²⁷⁷

NÁBOŽENSTVÍ A NÁSILÍ

281. Cesta míru mezi náboženstvími je možná. Jejím východiskem musí být Boží způsob nazírání věcí. „Bůh se nedívá očima, Bůh se dívá srdcem. A Boží láska je stejná pro každého, bez ohledu na náboženství. I když je někdo ateista, je to stejná láska. Až přijde poslední den a na zemi bude dost světla, abychom viděli věci tak, jak jsou, budeme velmi překvapeni!“²⁷⁸

282. Z toho plyne, že „my, věřící, potřebujeme příležitosti k rozhovoru a ke společnému nasazení pro společné dobro a podporu chudých. Nemusíme dělat nějaké kompromisy nebo zakrývat naše nejhlubší přesvědčení, abychom se mohli setkat s těmi, kdo smýšlejí jinak než my. ... Vždyť čím je naše identita hlubší, pevnější a bohatší, tím budeme schopnější obohacovat druhé z toho, co je nám vlastní“.²⁷⁹ My, věřící, jsme vyzýváni, abychom se vrátili ke svým pramenům s cílem soustředit se na to, co je podstatné: klanět se Bohu a milovat bližního, aby kousky naší nauky, vytržené z kontextu, nakonec nepodporovaly určité formy pohrdání, nenávisti, xenofobie nebo odmítání druhých. Pravda je, že násilí nenachází oporu v základních náboženských pravdách, ale pouze v jejich deformacích.

283. Ryzí a pokorná služba Bohu „nevede k diskriminaci, nenávisti a násilí, ale k úctě vůči posvátnosti života, úctě vůči důstojnosti a svobodě druhých a k láskyplnému nasazení pro blaho všech“.²⁸⁰ Vždyť „kdo nemiluje, nepoznal Boha, protože Bůh je láska“ (1 Jan 4,8). Z toho důvodu „odsouzeníhodný terorismus, který ohrožuje bezpečnost lidí, ať na Východě, nebo na Západě, na Severu, nebo na Jihu, a šíří paniku, hrůzu a pesimismus, nemá původ v náboženství – i když ho teroristé instrumentalizují –, ale zakládá se na nahromaděných mylných výkladech náboženských textů a na politice spojené s hladem, chudobou, nespravedlností, útiskem a arogancí. Proto je tak nutné přestat dodávat teroristickým hnutím peníze, zbraně, strategie a nesnažit se, dokonce v médiích, tato hnutí ospravedlňovat. To vše je třeba považovat za mezinárodní zločiny, které ohrožují světovou bezpečnost a mír. Takový terorismus musí být odsouzen ve všech svých formách a projevech“.²⁸¹ Náboženské pravdy o posvátném smyslu lidského života nám umožňují „uznávat základní hodnoty našeho společného lidství, hodnoty, v jejichž jménu můžeme a musíme spolupracovat, budovat a vést dialog, odpouštět a růst; to umožní různým hlasům, aby se místo fanatického nenávistného řevu spojily k vytvoření vznešeného harmonického zpěvu“.²⁸²

284. Někdy se fundamentalistické násilí v mnoha skupinách jakéhokoli náboženství rozpoutá kvůli nerozváženosti jejich vůdců. Avšak „příkázání pokoje je vepsáno do hloubky náboženských tradic, které zastupujeme. ... Jako náboženští představitelé jsme povoláni být vpravdě ‚lidmi dialogu‘, spolupracovat na budování míru ne jako pouzí zprostředkovatelé, ale jako autentičtí prostředníci.

Zprostředkovatelé se snaží poskytnout všem stranám výhody, aby pak získali něco pro sebe. Prostředník je naopak někdo, kdo si pro sebe nenechá nic, ale až do konce se velkoryse obětuje, s vědomím, že jeho jediným ziskem je mír. Každý z nás je povolán být tvůrcem pokoje, který nerozděluje, ale spojuje, neudrzuje nenávist, ale uhaší ji, nestaví nové zdi, ale otevírá cesty dialogu“.²⁸³

Výzva

285. Rád připomínám bratrské setkání s velkým imámem Ahmedem Al-Tajíbem, při kterém „jsme rozhodně [prohlásili], že náboženství nesmějí nikdy popouzet k válce, probouzet nenávistné postoje, nepřátelství a extrémismus, a nesmějí podněcovat k násilí nebo prolévání krve. Tyto tragické skutečnosti vznikají odchýlením se od náboženského učení, politickým zneužíváním náboženství a interpretacemi skupin vyznavačů náboženství, kteří – v určitých dějinných epochách – zneužívali vliv náboženského cítění na srdce lidí... Bůh, Všemohoucí, přece nepotřebuje být nikým obhajován a nechce, aby se jeho jméno používalo k zastrašování lidí“.²⁸⁴ Proto bych zde rád znovu zopakoval výzvu k míru, spravedlnosti a bratrství, kterou jsme společně sepsali:

„Ve jménu Boha, který stvořil všechny lidi se stejnými právy, povinnostmi a stejnou důstojností a který je povolal, aby žili společně jako bratři a sestry, aby naplnili zemi a šířili na ní hodnoty dobra, lásky a pokoje.

Ve jménu nevinného lidského života, jež Bůh zakázal zabíjet a o kterém prohlásil, že kdokoli zabije jednoho člověka,

jako by zabil celé lidstvo, a kdokoli zachrání jednoho člověka, jako by zachránil celé lidstvo.

Ve jménu chudých, strádajících, potřebných a vyloučených, jimž jsou podle Božího příkazu povinni všichni lidé pomáhat, zejména majetní a zámožní.

Ve jménu sirotků, vdov, uprchlíků a těch, kdo jsou vyhoštěni ze svých domovů a zemí; ve jménu všech obětí válek, pronásledování a nespravedlnosti; ve jménu slabých, těch, kdo žijí ve strachu, válečných zajatců a těch, kdo jsou bez rozdílu kdekoli na světě mučeni.

Ve jménu národů, které přišly o bezpečí, mír a možnost žít společně, protože se staly oběťmi zkázy, katastrof a války.

Ve jménu *lidského bratrství*, které zahrnuje všechny lidi, spojuje je a činí je rovnými.

Ve jménu tohoto *bratrství* rozervávaného politikou extrémismu a rozdělování, systémy bezuzdného zisku nebo nenávisťnými ideologickými tendencemi, které manipulují jednáním a osudy lidí.

Ve jménu svobody, kterou dal Bůh všem lidem, když je stvořil svobodné, a tím je vyznamenal zvláštní důstojností. Ve jménu spravedlnosti a milosrdenství, základů prosperity a úhelných kamenů víry.

Ve jménu všech lidí dobré vůle, žijících ve všech částech světa.

Ve jménu Boha a všeho, co tu bylo uvedeno (...), přijímáme za svou kulturu dialogu jako cestu, vzájemnou spolupráci jako pravidlo jednání a vzájemné porozumění jako metodu a kritérium.²⁸⁵

286. V těchto úvahách o univerzálním bratrství jsem se nechal inspirovat zejména svatým Františkem z Assisi, ale také nekatolickými bratry, jako byli Martin Luther King, Desmond Tutu, Mahátma Gándhí a mnoho dalších. Závěrem bych však rád připomněl jednoho dalšího člověka hluboké víry, který čerpal ze své silné zkušenosti Boha a prošel cestou proměny tím směrem, že se považoval za bratra všech. Je to blahoslavený Karel Foucauld.

287. Veden ideálem zcela se odevzdat Bohu, ztotožnil se s těmi nejposlednějšími a opuštěnými hluboko v africké poušti. V této souvislosti vyjádřil přání cítit se jako bratr každého člověka²⁸⁶ a jednoho přítele poprosil: „Modlete se k Bohu, abych mohl být vskutku bratrem všech duší...“²⁸⁷ Nakonec chtěl být „bratrem všech“.²⁸⁸ Ale teprve ztotožněním se s těmi nejposlednějšími se stal bratrem všech. Kéž Bůh vnukne tento ideál každému z nás. Amen.

Modlitba ke Stvořiteli

Pane a Otče lidstva,
ty jsi stvořil všechny lidi se stejnou důstojností.
Vlij do našich srdcí ducha bratrství.
Vdechni do nás touhu po obnoveném setkávání,
dialogu, spravedlnosti a pokoji.
Veď nás k tomu, abychom vytvářeli zdravější společnosti
a důstojnější svět,
svět bez hladu, chudoby, násilí a válek.

Učiň, ať jsou naše srdce otevřená
pro všechny lidi a národy na zemi,
abychom poznávali dobrotu a krásu,
kterou jsi zasel do každého z nás,
a tak nás pojily užší vztahy
založené na jedné naději a společných cílech. Amen.

Ekumenická modlitba křesťanů

Pane, náš Bože,
trojiční Lásko,
učiň, ať v nás
z hlubokého společenství tvého božského života
proudí bratrská láska.
Dej nám lásku
zářící v Ježíšových činech,
v jeho nazaretské rodině
a ve společenství prvních křesťanů.

Dej, ať my, křesťané, žijeme evangelium,
ať objevujeme Krista v každém člověku,
ať ho poznáváme ukřižovaného
v úzkostech opuštěných a zapomenutých tohoto světa
a vzkříšeného v každém bratru a sestře,
kteří se pouštějí do nového začátku.

Přijď, Duchu Svatý, ukaž nám svou krásu,
zrcadlíci se ve všech lidech na zemi,
abychom znovu objevili,
že všichni jsou důležití,
že všichni jsou potřební,
že jsou rozličnými tvářemi jednoho lidstva,
které Bůh miluje. Amen.

*Dáno v Assisi, u hrobu svatého Františka,
3. října, o vigílii jeho svátku, v roce 2020,
v osmém roce mého pontifikátu.*

Franciscus

POZNÁMKY

- 1 *Povzbuzení*, 6, 1: *Františkánské prameny*, č. 155.
- 2 *Tamtéž*, 25: *Františkánské prameny*, č. 175.
- 3 Sv. František z Assisi, *Dřívější řehole menších bratří (Regula non bullata)*, 16, 3.6.: *Františkánské prameny*, č. 42–43.
- 4 Eloi Leclerc, O.F.M., *Exil et tendresse*, Éd. Franciscaines, Paris, 1962, s. 205.
- 5 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 6.
- 6 *Promluva na Ekumenickém a mezináboženském setkání s mládeží*, Skopje, Severní Makedonie (7. května 2019): *L'Osservatore Romano*, 9. května 2019, s. 9.
- 7 *Projev k Evropskému parlamentu*, Štrasburk (25. listopadu 2014): AAS 106 (2014), 996.
- 8 *Setkání se zástupci občanské společnosti a diplomatickým sborem*, Santiago, Chile (16. ledna 2018): AAS 110 (2018), 256.
- 9 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 19: AAS 101 (2009), 655.
- 10 Posynodní apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019), 181.
- 11 Kardinál Raúl Silva Henríquez, *Homilie při Te Deum*, Santiago de Chile (18. září 1974).
- 12 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 57: AAS 107 (2015), 869.
- 13 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (11. ledna 2016): AAS 108 (2016), 120.

- 14 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (13. ledna 2014): AAS 106 (2014), 83–84.
- 15 *Srov. Projev k nadaci „Centesimus Annus pro Pontifice“* (25. května 2013): *Insegnamenti I*, 1 (2013), 238.
- 16 *Srov. svatý Pavel VI., Encyklika Populorum progressio* (26. března 1967), 14: AAS 59 (1967), 264.
- 17 *Benedikt XVI., Encyklika Caritas in veritate* (29. června 2009), 22: AAS 101 (2009), 657.
- 18 *Projev k představitelům občanské společnosti*, Tirana, Albánie (21. září 2014): AAS 106 (2014), 773.
- 19 *Poselství účastníkům mezinárodní konference „Lidská práva v současném světě: úspěchy, opomenutí, zápory“* (10. prosince 2018): *L'Osservatore Romano*, 10.–11. prosince 2018, s. 8.
- 20 *Apoštolská exhortace Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 212: AAS 105 (2013), 1108.
- 21 *Poselství k Světovému dni míru 2015* (8. prosince 2014), 3–4: AAS 107 (2015), 69–71.
- 22 *Tamtéž*, 5: AAS 107 (2015), 72.
- 23 *Poselství k Světovému dni míru 2016* (8. prosince 2015), 2: AAS 108 (2016), 49.
- 24 *Poselství k Světovému dni míru 2020* (8. prosince 2019), 1: *L'Osservatore Romano*, 13. prosince 2019, s. 8.
- 25 *Projev o nukleárních zbraních*, Nagasaki, Japonsko (24. listopadu 2019): *L'Osservatore Romano*, 25.–26. listopadu 2019, s. 6.
- 26 *Promluva ke studentům a učitelům koleje svatého Karla v Miláně* (6. dubna 2019): *L'Osservatore Romano*, 8.–9. dubna 2019, s. 6.
- 27 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 6.
- 28 *Projev k představitelům kultury*, Cagliari, Itálie (22. září 2013): *L'Osservatore Romano*, 23.–24. září 2013, s. 7.
- 29 *Humana communitas*. Dopis prezidentovi Papežské akademie pro život u příležitosti dvacátého pátého výročí jejího založení (6. ledna 2019), 2.6: *L'Osservatore Romano*, 16. ledna 2019, s. 6–7.

- 30 Videoposelství konferenci TED ve Vancouveru (26. dubna 2017): *L'Osservatore Romano*, 27. dubna 2017, s. 7.
- 31 Mimořádná modlitba v době epidemie (27. března 2020): *L'Osservatore Romano*, 29. března 2020, s. 10.
- 32 Homilie ve Skopje, Severní Makedonie (7. května 2019): *L'Osservatore Romano*, 8. května 2019, s. 12.
- 33 Srov. *Aeneis* 1, 462: „*Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt*“ (český překlad Otmara Vaňorného: „Ještě je nad strastmi pláč – je soucit s osudem lidským!“).
- 34 „*Historia... magistra vitae*“ (Cicero, *De Oratore*, 2, 6).
- 35 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 204: AAS 107 (2015), 928.
- 36 Posynodní apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019), 91.
- 37 Tamtéž, 92.
- 38 Tamtéž, 93.
- 39 Benedikt XVI., *Poselství k Světovému dni migrantů a uprchlíků 2013* (12. října 2012): AAS 104 (2012), 908.
- 40 Posynodní apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019), 92.
- 41 *Poselství k Světovému dni migrantů a uprchlíků 2020* (13. května 2020): *L'Osservatore Romano*, 16. května 2020, s. 8.
- 42 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (11. ledna 2016): AAS 108 (2016), 124.
- 43 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (13. ledna 2014): AAS 106 (2014), 84.
- 44 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (11. ledna 2016): AAS 108 (2016), 123.
- 45 *Poselství k Světovému dni migrantů a uprchlíků 2019* (27. května 2019): *L'Osservatore Romano*, 27.–28. května 2019, s. 8.
- 46 Posynodní apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019), 88.
- 47 Tamtéž, 89.
- 48 Apoštolská exhortace *Gaudete et exsultate* (19. března 2018), 115.

- 49 Z filmu *Papež František: Muž, který drží slovo*, Wim Wenders (2018).
- 50 *Projev k představitelům občanské společnosti a diplomatickému sboru*, Tallin, Estonsko (25. září 2018): *L'Osservatore Romano*, 27. září 2018, s. 7.
- 51 Srov. *Mimořádná modlitba v době epidemie* (27. března 2020): *L'Osservatore Romano*, 29. března 2020, s. 10.
- 52 *Pozdrav mladým lidem v kulturním centru otce Félixě Varely*, Havana, Kuba (20. září 2015): *L'Osservatore Romano*, 21.–22. září 2015, s. 6.
- 53 2. vatikánský koncil, Pastorační konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 1.
- 54 Sv. Irenej z Lyonu, *Adversus haereses*, II, 25, 2: PG 7/1, 798nn.
- 55 *Talmud Bavli* (Babylonský Talmud), *Šabbat*, 31a.
- 56 *Promluva k pomocníkům v charitativních dílech církve*, Tallin, Estonsko (25. září 2018): *L'Osservatore Romano*, 27. září 2018, s. 8.
- 57 *Videoposelství pro konferenci TED ve Vancouveru* (26. dubna 2017): *L'Osservatore Romano*, 27. dubna 2017, s. 7.
- 58 *Homiliae in Matthaem*, 50: 3–4: PG 58, 508.
- 59 *Poselství k Setkání lidových hnutí*, Modesto, Kalifornie, Spojené státy americké (10. února 2017): AAS 109 (2017), 291.
- 60 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 235: AAS 105 (2013), 1115.
- 61 Sv. Jan Pavel II., *Poselství lidem s handicapem, Anděl Páně* v Osnabrücku, Německo (16. listopadu 1980): *Insegnamenti* III, 2 (1980), 1232.
- 62 2. vatikánský koncil, Pastorační konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 24.
- 63 Gabriel Marcel, *Du refus à l'invocation*, NRF, Paris, 1940, s. 50.
- 64 *Anděl Páně* (10. listopadu 2019): *L'Osservatore Romano*, 11.–12. listopadu 2019, s. 8.
- 65 Srov. sv. Tomáš Akvinský, *Scriptum super libros Sententiarum*, lib. 3, dist. 27, q. 1, a. 1, ad 4: „Dicitur amor extasim facere et fervere, quia quod fervet extra se bullit et exhalat.“

- 66 Karol Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Kraków, 1962, 114.
- 67 Karl Rahner, *Kleines Kirchenjahr. Ein Gang durch den Festkreis*, Herderbücherei 901, Freiburg, 1981, s. 30.
- 68 *Řehole Benediktova*, 53, 15: „Pauperum et peregrinorum maxime susceptioni cura sollicite exhibeatur.“
- 69 Srov. *Summa theologiae*, II-II, q. 23, a. 7; sv. Augustin, *Contra Julianum*, 4, 18: PL 44, 748: „Kolika potěšení se vzdávají lakomci, buď aby rozmnožili své poklady, nebo ze strachu, že se jim zmenší!“
- 70 „Secundum acceptionem divinam“ (*Commentaria in III librum Sententiarum Petri Lombardi*, dist. 27, a. 1, q. 1, concl. 4).
- 71 Benedikt XVI., Encyklika *Deus caritas est* (25. prosince 2005), 15: AAS 98 (2006), 230.
- 72 *Summa theologiae* II-II, q. 27, a. 2, resp.
- 73 Srov. tamtéž, I-II, q. 26, a. 3 resp.
- 74 Tamtéž, q. 110, a. 1, resp.
- 75 *Poselství k Světovému dni míru 2014* (8. prosince 2013), 1: AAS 106 (2014), 22.
- 76 Srov. *Anděl Páně* (29. prosince 2013): *L'Osservatore Romano*, 30.–31. prosince 2013, s. 7; *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (12. ledna 2015): AAS 107 (2015), 165.
- 77 *Poselství ke Světovému dni lidí s postižením* (3. prosince 2019): *L'Osservatore Romano*, 4. prosince 2019, 7.
- 78 *Projev k Setkání s hispánskou komunitou a skupinami imigrantů o náboženské svobodě*, Philadelphia, Pensylvánie, Spojené státy americké (26. září 2015): AAS 107 (2015), 1050–1051.
- 79 *Promluva k mládeži*, Tokio, Japonsko (25. listopadu 2019): *L'Osservatore Romano*, 25.–26. listopadu 2019, 10.
- 80 V těchto úvahách jsem se inspiroval myšlenkami Paula Ricoeura, „Le socius et le prochain“, in: *Histoire et vérité*, Le Seuil, Paris, 1967, s. 113–127.
- 81 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 190: AAS 105 (2013), 1100.
- 82 Tamtéž, 209: AAS 105 (2013), 1107.

- 83 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 129: AAS 107 (2015), 899.
- 84 *Poselství k akci „Františkova ekonomie“* (1. května 2019): *L'Osservatore Romano*, 12. května 2019, s. 8.
- 85 *Projev k Evropskému parlamentu*, Štrasburk (25. listopadu 2014): AAS 106 (2014), 997.
- 86 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 229: AAS 107 (2015), 937 (český překlad upraven).
- 87 *Poselství k Světovému dni míru 2016* (8. prosince 2015), 6: AAS 108 (2016), 57–58.
- 88 „Spolehlivost“ (latinsky *soliditas*) etymologicky souvisí se „solidaritou“. Solidarita v eticko-politickém smyslu, jaký má v posledních dvou stoletích, přispívá ke spolehlivější a pevnější soudržnosti společnosti.
- 89 *Homilie*, Havana, Kuba (20. září 2015): *L'Osservatore Romano*, 21.–22. září 2015, s. 8.
- 90 *Projev k účastníkům Setkání lidových hnutí* (28. října 2014): AAS 106 (2014), 851–852.
- 91 Srov. sv. Basil, *Homilia XXI, Quod rebus mundanis adhaerendum non sit*, 3.5: PG 31, 545–549; *Regulae brevius tractatae*, 92: PG 31, 1145–1148; sv. Petr Chrysolog, *Sermo 123: PL 52*, 536–540; sv. Ambrož, *De Nabuthe*, 27.52: PL 14, 738nn.; sv. Augustin, *In Iohannis Evangelium*, 6, 25: PL 35, 1436nn.
- 92 *De Lazaro*, II, 6: PG 48, 992D.
- 93 *Regula pastoralis*, III, 21: PL 77, 87.
- 94 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 31: AAS 83 (1991), 831.
- 95 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 93: AAS 107 (2015), 884.
- 96 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Laborem exercens* (14. září 1981), 19: AAS 73 (1981), 626.
- 97 Srov. Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 172.
- 98 Encyklika *Populorum progressio* (26. března 1967): AAS 59 (1967), 268.

- 99 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987), 33: AAS 80 (1988), 557.
- 100 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 95: AAS 107 (2015), 885.
- 101 Tamtéž, 129: AAS 107 (2015), 899.
- 102 Srov. sv. Pavel VI., Encyklika *Populorum progressio* (26. března 1967): AAS 59 (1967), 265; Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 16: AAS 101 (2009), 652.
- 103 Srov. Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 93: AAS 107 (2015), 884–885; Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 189–190: AAS 105 (2013), 1099–1100.
- 104 Konference katolických biskupů Spojených států amerických, Pastýřský list proti rasismu *Otevřme svá srdce: Trvalé povolání k lásce* (listopad 2018).
- 105 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 51: AAS 107 (2015), 867.
- 106 Srov. Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 6: AAS 101 (2009), 644.
- 107 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 35: AAS (1991), 838.
- 108 *Projev o nukleárních zbraních*, Nagasaki, Japonsko (24. listopadu 2019): *L'Osservatore Romano*, 25.–26. listopadu 2019, s. 6.
- 109 Srov. Katoličtí biskupové Mexika a Spojených států, Pastýřský list o migraci *Už ne cizinci: společně na cestě naděje* (leden 2003).
- 110 *Generální audience* (3. dubna 2019): *L'Osservatore Romano*, 4. dubna 2019, s. 8.
- 111 *Poselství k Světovému dni migrantů a uprchlíků 2018* (14. února 2019): AAS 109 (2017), 918–923.
- 112 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 7.
- 113 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce*, 11. ledna 2016: AAS 108 (2016), 124.

- 114 Tamtéž, 122.
- 115 Posynodní apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019), 93.
- 116 Tamtéž, 94.
- 117 *Projev k představitelům veřejného života*, Sarajevo, Bosna a Hercegovina (6. června 2015): *L'Osservatore Romano*, 7. června 2015, s. 7.
- 118 *Latinoamérica. Conversaciones con Hernán Reyes Alcaide*, Planeta, Buenos Aires, 2017, 105.
- 119 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 7.
- 120 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 67: AAS 101 (2009), 700.
- 121 Tamtéž, 60: AAS 101 (2009), 695.
- 122 Tamtéž, 67: AAS 101 (2009), 700.
- 123 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 447.
- 124 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 234: AAS 105 (2013), 1115.
- 125 Tamtéž, 235: AAS 105 (2013), 1115.
- 126 Tamtéž.
- 127 Sv. Jan Pavel II., *Projev k představitelům argentinské kultury*, Buenos Aires, Argentina (12. dubna 1987), 4: *L'Osservatore Romano*, 14. dubna 1987, s. 7.
- 128 Srov. tentýž, *Promluva k Římské kurii* (21. prosince 1984), 4: AAS 76 (1984), 506.
- 129 Posynodní apoštolská exhortace *Querida Amazonia* (2. února 2020), 37.
- 130 Georg Simmel, *Brücke und Tür. Essays des Philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft*, ed. Michael Landmann, Köhler-Verlag, Stuttgart, 1957, s. 6.
- 131 Srov. Jaime Hoyos-Vásquez, S.J., „Lógica de las relaciones sociales. Reflexión onto-lógica“, *Revista Universitas*

- Philosophica*, 15–16 (prosinec 1990 – červen 1991), Bogota, s. 95–106.
- 132 Antonio Spadaro, S.J., *Le orme di un pastore. Una conversazione con Papa Francesco*, in: Jorge Maria Bergoglio / Papa Francesco, *Nei tuoi occhi è la mia parola. Omelie e discorsi di Buenos Aires 1999–2013*, Rizzoli, Milano, 2016, s. xvi; srov. Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 220–221: AAS 105 (2013), 1110–1111.
- 133 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 204: AAS 105 (2013), 1106 (český překlad upraven).
- 134 Srov. tamtéž: AAS 105 (2013), 1105–1106.
- 135 Tamtéž, 202: AAS 105 (2013), 1105
- 136 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 128: AAS 107 (2015), 898.
- 137 *Projev k diplomatům akreditovaným u Svatého stolce* (12. ledna 2015): AAS 107 (2015), 165; srov. *Projev k účastníkům Světového setkání lidových hnutí* (28. října 2014): AAS 106 (2014), 851–859.
- 138 Podobnou poznámku lze učinit k biblické kategorii Božího království.
- 139 Paul Ricoeur, *Histoire et vérité*, ed. Le Seuil, Paris, 1967, 122.
- 140 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 129: AAS 107 (2015), 899 (čes. překlad upraven).
- 141 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 35: AAS 101 (2009), 670.
- 142 *Promluva k účastníkům Světového setkání lidových hnutí* (28. října 2014): AAS 106 (2014), 858.
- 143 Tamtéž.
- 144 *Promluva k účastníkům Světového setkání lidových hnutí* (5. listopadu 2016): *L'Osservatore Romano*, 7.–8. listopadu 2016, s. 4–5.
- 145 Tamtéž.
- 146 Tamtéž.
- 147 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 189: AAS 107 (2015), 922.

- 148 *Projev k členům Valného shromáždění Organizace spojených národů*, New York (25. září 2015): AAS 107 (2015), 1037.
- 149 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 175: AAS 107 (2015), 916–917.
- 150 Srov. Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 67: AAS 101 (2009), 700–701.
- 151 Tamtéž: AAS 101 (2009), 700.
- 152 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 434.
- 153 *Projev k členům Valného shromáždění Organizace spojených národů*, New York (25. září 2015): AAS 107 (2015), 1037, 1041.
- 154 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 437.
- 155 Sv. Jan Pavel II., *Poselství k Světovému dni míru 2004*, 5: AAS 96 (2004), 117.
- 156 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 439.
- 157 Srov. Sociální komise francouzských biskupů, *Prohlášení Réhabilitér la politique* (17. února 1999).
- 158 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 189: AAS 107 (2015), 922.
- 159 Tamtéž, 196: AAS 107 (2015), 925.
- 160 Tamtéž, 197: AAS 107 (2015), 925.
- 161 Tamtéž, 181: AAS 107 (2015), 919 (český překlad upraven).
- 162 Tamtéž, 178: AAS 107 (2015), 918.
- 163 Portugalská biskupská konference, Pastýřský list *Responsabilidade solidária pelo bem comum* (15. září 2003), 20; srov. Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 159: AAS 107 (2015), 911.
- 164 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 191: AAS 107 (2015), 923.
- 165 Pius XI., *Projev k Italské katolické federaci vysokoškolských studentů* (18. prosince 1927): *L'Osservatore Romano*, 23. prosince 1927, s. 3.

- 166 Srov. tentýž, Encyklika *Quadragesimo anno* (15. května 1931): AAS 23 (1931), 206–207.
- 167 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 205: AAS 105 (2013), 1106.
- 168 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 2: AAS 101 (2009), 642.
- 169 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 231: AAS 107 (2015), 937.
- 170 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 2: AAS 101 (2009), 642.
- 171 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 207.
- 172 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Redemptor hominis* (4. března 1979), 15: AAS 71 (1979), 288.
- 173 Sv. Pavel VI., Encyklika *Populorum progressio* (26. březen 1967), 44: AAS 59 (1967), 279.
- 174 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 207.
- 175 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 2: AAS 101 (2009), 642.
- 176 Tamtéž, 3: AAS 101 (2009), 643.
- 177 Tamtéž, 4: AAS 101 (2009), 643.
- 178 Tamtéž.
- 179 Tamtéž, 3: AAS 101 (2009), 643.
- 180 Tamtéž: AAS 101 (2009), 642.
- 181 Katolické morální učení podle sv. Tomáše Akvinského rozlišuje mezi skutkem „vycházejícím z touhy“ (*actus elicitus*) a skutkem „přikázaným“ (*actus imperatus*); srov. *Summa theologiae* I-II, qq. 8–17; Marcellino Zalba, S.J., *Theologiae Moralis Summa. Theologia Moralis Fundamental. Tractatus de Virtutibus Theologicis*, ed. BAC, Madrid, 1952, vol. I, s. 69; Antonio Royo Marín, *Teología de la Perfección Cristiana*, BAC, Madrid, 1962, s. 192–196.
- 182 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 208.

- 183 Srov. sv. Jan Pavel II., Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987), 42: AAS 80 (1988), 572–574; Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 11: AAS 83 (1991), 806–807.
- 184 *Promluva k účastníkům Světového setkání lidových hnutí* (28. října 2014): AAS 106 (2014), 852.
- 185 *Projev k Evropskému parlamentu, Štrasburk* (25. listopadu 2014): AAS 106 (2014), 999.
- 186 *Projev na setkání s představiteli a diplomaty Středoafričké republiky, Bangui* (29. listopadu 2015): AAS 107 (2015), 1320.
- 187 *Projev k členům Valného shromáždění Organizace spojených národů, New York* (25. září 2015): AAS 107 (2015), 1039.
- 188 *Projev k účastníkům Světového setkání lidových hnutí* (28. října 2014): AAS 106 (2014), 853.
- 189 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život, Abú Dhabí* (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 6.
- 190 René Voillaume, *Frères de tous*, Cerf, Paris, 1968, s. 12–13.
- 191 *Videoposelství pro konferenci TED ve Vancouveru* (26. dubna 2017): *L'Osservatore Romano*, 27. dubna 2017, s. 7.
- 192 *Generální audience* (18. února 2015): *L'Osservatore Romano*, 19. února 2015, s. 8.
- 193 *Apoštolská exhortace Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 274: AAS 105 (2013), 1130.
- 194 *Tamtéž*, 279: AAS 105 (2013), 1132 (český překlad upraven).
- 195 *Poselství k Světovému dni míru 2019* (8. prosince 2018), 5: *L'Osservatore Romano*, 19. prosince 2018, s. 8.
- 196 *Setkání s brazilskými představiteli politiky, ekonomiky a kultury, Rio de Janeiro, Brazílie* (27. července 2013): AAS 105 (2013), 683–684.
- 197 *Apoštolská exhortace Querida Amazonia* (2. února 2020), 108.
- 198 *Z filmu Papež František: Muž, který drží slovo*, Wim Wenders (2018).
- 199 *Poselství k Světovému dni sdělovacích prostředků 2014* (24. ledna 2014): AAS 106 (2014), 113.

- 200 Konference australských katolických biskupů, Komise pro sociální spravedlnost, misii a službu, *Učinit to reálným: Právě lidské setkání v našem digitálním světě* (listopad 2019).
- 201 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 123: AAS 107 (2015), 896.
- 202 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Veritatis splendor* (6. srpna 1993), 96: AAS 85 (1993), 1209.
- 203 Jako křesťané také věříme, že Bůh nám uděluje svou milost, která nás uschopňuje jednat jako bratři a sestry.
- 204 Vinicius De Moraes, *Samba da Benção (Samba požehnání)*, z nahrávky *Um encontro no Au bon Gourmet*, Rio de Janeiro (2. srpna 1962).
- 205 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 237: AAS 105 (2013), 1116.
- 206 Tamtéž, 236: AAS 105 (2013), 1115.
- 207 Tamtéž, 218: AAS 105 (2013), 1110.
- 208 Apoštolská exhortace *Amoris laetitia* (19. března 2016), 100: AAS 108 (2016), 351.
- 209 *Poselství k Světovému dni míru 2020* (8. prosince 2019), 2, *L'Osservatore Romano*, 13. prosince 2019, s. 8.
- 210 Biskupská konference Konga, *Poselství Božímu lidu a ženám a mužům dobré vůle* (9. května 2018).
- 211 *Projev k Národnímu setkání o smíření*, Villavicencio, Kolumbie (8. září 2017): AAS (2017), 1063–1064, 1066.
- 212 *Poselství k Světovému dni míru 2020* (8. prosince 2019), 3: *L'Osservatore Romano*, 13. prosince 2019, s. 8.
- 213 Jihoafrická biskupská konference, *Pastýřský list o křesťanské naději v současné krizi* (květen 1986).
- 214 Konference korejských katolických biskupů, *Výzva katolické církvi v Koreji k míru na Korejském poloostrově* (15. srpna 2017).
- 215 *Setkání s politickými, ekonomickými a občanskými představiteli*, Quito, Ekvádor (7. července 2015): *L'Osservatore Romano*, 9. července 2015, s. 9.

- 216** *Mezináboženské setkání s mládeží*, Maputo, Mozambik (5. září 2019): *L'Osservatore Romano*, 6. září 2019, s. 7.
- 217** *Homilie*, Cartagena de Indias, Kolumbie (10. září 2017): AAS 109 (2017), 1086.
- 218** *Setkání s veřejnými autoritami, diplomatickým sborem a představiteli občanské společnosti*, Bogota, Kolumbie (7. září 2017): AAS 109 (2017), 1029.
- 219** *Kolumbijská biskupská konference, Por el bien de Colombia: diálogo, reconciliación y desarrollo integral* (26. listopadu 2019), 4.
- 220** *Setkání s autoritami, občanskou společností a diplomatickým sborem*, Maputo, Mozambik (5. září 2019): *L'Osservatore Romano*, 6. září 2019, s. 6.
- 221** 5. generální konference latinskoamerických a karibských biskupů, *Dokument z Aparecidy* (29. června 2007), 398.
- 222** Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 59: AAS 105 (2013), 1044.
- 223** Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 14: AAS 83 (1991), 810.
- 224** *Homilie při mši za rozvoj národů*, Maputo, Mozambik (6. září 2019): *L'Osservatore Romano*, 7. září 2019, s. 8.
- 225** *Uvítací ceremoniál*, Colombo, Srí Lanka (13. ledna 2015): *L'Osservatore Romano*, 14. ledna 2015, s. 7.
- 226** *Setkání s dětmi „Bethany Centre“ a představiteli dalších charitativních středisek v Albánii*, Tirana, Albánie (21. září 2014): *Insegnamenti* II, 2 (2014), 288.
- 227** *Videoposelství pro Konferenci TED.*
- 228** Pius XI., Encyklika *Quadragesimo anno* (15. května 1931): AAS 23 (1931), 213.
- 229** Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 228: AAS 105 (2013), 1113.
- 230** *Setkání s veřejnými představiteli, občanskou společností a diplomatickým sborem*, Riga, Lotyšsko (24. září 2018): *L'Osservatore Romano*, 24.–25. září 2018, s. 7.

- 231 *Uvítací ceremoniál*, Tel Aviv, Izrael, (25. května 2014): *Insegnamenti II*, 1 (2014), 604.
- 232 *Návštěva v památníku Jad Vašem*, Jeruzalém, (26. května 2014): AAS 106 (2014), 228.
- 233 *Projev u Památníku míru*, Hirošima, Japonsko (24. listopadu 2019): *L'Osservatore Romano*, 25.–26. listopadu 2019, s. 8.
- 234 *Poselství k Světovému dni míru 2020* (8. prosince 2019), 2: *L'Osservatore Romano*, 13. prosince 2019, s. 8.
- 235 Chorvatská biskupská konference, *List k 50. výročí konce druhé světové války* (1. května 1995).
- 236 *Homilie*, Ammán, Jordánsko (24. května 2014): *Insegnamenti II*, 1 (2014), 593.
- 237 Srov. *Poselství k Světovému dni míru 2020* (8. prosince 2019), 1: *L'Osservatore Romano*, 13. prosince 2019, s. 8.
- 238 *Projev k členům Valného shromáždění Organizace spojených národů*, New York (25. září 2015): AAS 107 (2015), 1041–1042.
- 239 Čl. 2309.
- 240 Tamtéž.
- 241 Encyklika *Laudato si'* (24. května 2015), 104: AAS 107 (2015), 888.
- 242 Sv. Augustin, jenž rozpracoval pojem „spravedlivá válka“, který my dnes už nesdílíme, také řekl, že „je stále větší chloubou vést válku slovy než zabíjet lidi mečem, a dosáhnout míru nebo zachovat mír mírem, a ne válkou“ (*Epistula* 229, 2: *PL* 33, 1020).
- 243 Encyklika *Pacem in terris* (11. dubna 1963), AAS 55 (1963), 291.
- 244 *Poselství konferenci Organizace spojených národů jednající o zákonně závazných prostředcích k zapovězení jaderných zbraní* (28. března 2017): AAS 109 (2017), 394–396.
- 245 Srov. sv. Pavel VI., Encyklika *Populorum progressio* (26. března 1967): AAS 59 (1967), 282.
- 246 Srov. Encyklika *Evangelium vitae* (25. března 1995), 56: AAS 87 (1995), 463–464.
- 247 *Promluva k 25. výročí zveřejnění Katechismu katolické církve* (11. října 2017), AAS 109 (2017), 1196.

- 248 Srov. Kongregace pro nauku víry, *Dopis biskupům o revizi čl. 2267 Katechismu katolické církve o trestu smrti* (1. srpna 2018): *L'Osservatore Romano*, 3. srpna 2018, s. 8.
- 249 *Projev k delegátům Mezinárodní asociace trestního práva* (23. října 2014): AAS 106 (2014), 840.
- 250 Papežská rada pro spravedlnost a mír, *Kompendium sociální nauky církve*, 402.
- 251 Sv. Jan Pavel II., *Projev k italské Národní asociaci soudců* (31. března 2000), 4; AAS 92 (2000), 633.
- 252 *Divinae Institutiones VI*, 20, 17: PL 6, 708.
- 253 *Epistula 97 (Responsa ad consulta Bulgarorum)*, 25: PL 119, 991. „Ipsi (Christo) non solum innoxios quosque, verum etiam et noxios a mortis exitio satagite cunctos eruere...“
- 254 *Epistula ad Marcellinum* 133, 1.2: PL 33, 509.
- 255 *Projev k delegátům Mezinárodní asociace trestního práva* (23. října 2014): AAS 106 (2014), 840–841.
- 256 Tamtéž, 842.
- 257 Tamtéž.
- 258 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Evangelium vitae* (25. března 1995), 9: AAS 87 (1995), 411.
- 259 Indická konference katolických biskupů, *Odpověď církve v Indii na současné výzvy* (9. března 2016).
- 260 *Homilie při mši v Domě svatých Marty* (17. května 2020).
- 261 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 19: AAS 101 (2009), 655.
- 262 Sv. Jan Pavel II., Encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 44: AAS 83 (1991), 849.
- 263 *Projev k představitelům jiných náboženství a jiných křesťanských denominací*, Tirana, Albánie (21. září 2014): *Insegnamenti II*, 2 (2014), 277.
- 264 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 6.

- 265 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 256: AAS 105 (2013), 1123 (český překlad upraven).
- 266 Benedikt XVI., Encyklika *Deus caritas est* (25. prosince 2005), 28: AAS 98 (2006), 240.
- 267 „Člověk je politická bytost“, Aristoteles, *Politika*, 1253a 1–3.
- 268 Benedikt XVI., Encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 11: AAS 101 (2009), 648.
- 269 *Promluva ke katolické komunitě*, Rakovski, Bulharsko (6. května 2019): *L'Osservatore Romano*, 8. května 2019, s. 9.
- 270 *Homilie*, Santiago de Cuba (22. září 2015): AAS 107 (2015), 1005.
- 271 2. vatikánský koncil, Deklarace o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím *Nostra aetate*, 2.
- 272 *Promluva při ekumenickém setkání*, Riga, Lotyšsko (24. září 2018): *L'Osservatore Romano*, 24.–25. září 2018, s. 8.
- 273 *Lectio divina*, Papežská lateránská univerzita, Řím (26. března 2019): *L'Osservatore Romano*, 27. března 2019, s. 10.
- 274 Sv. Pavel VI., Encyklika *Ecclesiam suam* (6. srpna 1964), 104: AAS 56 (1964), 650.
- 275 *Projev k palestinským představitelům*, Betlém, Palestina (25. května 2014): *Insegnamenti II*, 1 (2014), 597.
- 276 *Enarrationes in Psalmos*, 130, 6: PL 37, 1707.
- 277 *Společné prohlášení papeže Františka a ekumenického patriarchy Bartoloměje I.*, Jeruzalém (25. května 2014), 5: *L'Osservatore Romano*, 26.–27. května 2014, s. 6.
- 278 Z filmu *Papež František: Muž, který drží slovo*, Wim Wenders (2018).
- 279 Posynodní apoštolská exhortace *Querida Amazonia* (2. února 2020), 106.
- 280 *Homilie*, Colombo, Srí Lanka (14. ledna 2015): AAS 107 (2015), 139.
- 281 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 7.

- 282 *Projev k představitelům veřejného života*, Sarajevo, Bosna a Hercegovina (6. června 2015): *L'Osservatore Romano*, 7. června 2015, s. 7.
- 283 *Projev k účastníkům Mezinárodního setkání pro mír organizovaného komunitou Sant' Egidio* (30. září 2013): *Insegnamenti I*, 1 (2013), 301–302.
- 284 *Dokument o lidském bratrství pro světový mír a společný život*, Abú Dhabí (4. února 2019): *L'Osservatore Romano*, 4.–5. února 2019, s. 6.
- 285 Tamtéž.
- 286 Srov. Charles de Foucauld, *Méditation sur le Notre Père* (23. ledna 1897).
- 287 Tentýž, *Dopis Henrymu de Castries* (29. listopadu 1901).
- 288 Tentýž, *Dopis paní de Bondy* (7. ledna 1902). Papež sv. Pavel VI. použil těchto slov, když vyzdvihoval jeho věrnost: *Encyklika Populorum progressio* (26. března 1967), 12: AAS 59 (1967), 263.

P A P E Ž F R A N T I Š E K

FRATELLI TUTTI

Encyklika o bratrství a sociálním přátelství
z 3. října 2020

Z anglického originálu *Encyclical letter FRATELLI TUTTI of the Holy Father Francis on fraternity and social friendship*, s přihlédnutím ke španělské, německé a italské verzi (www.vatican.va), přeložil Jaroslav Brož.

Vydalo Karmelitánské nakladatelství v Praze roku 2021
jako svou 2325. publikaci.

Edice *Dokumenty*

Redigovala Ludmila Martinková

Odpovědný redaktor Pavel Mareš

Snímek na obálce Fotobanka ČTK

Obálka, grafická úprava a sazba Stará škola (staraskola.net)

Tisk Novatisk, a. s., Blansko